

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ, ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ

Κυριαρχίας

*Φιλοσοφική προσέγγιση και πρακτική
εφαρμογή*

Στέφανος Ι. Φιλόσογλου (MAD18003)

Επιβλέποντες καθηγητές

Μπέλλου Φωτεινή, Επίκουρη Καθηγήτρια (fbellou@uom.edu.gr)

Παπαδόπουλος Ιωάννης, Αναπληρωτής Καθηγητής (ipapadopoulos@uom.gr)

Θεσσαλονίκη, Ιούνιος 2019

Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου.

Μετά τιμής,

Στέφανος Φιλόσογλου

Στην οικογένειά μου

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτρια Μπέλλου Φωτεινή, για την πολύτιμη καθοδήγηση και τη βοήθειά της, για την αποπεράτωση της παρούσας εργασίας. Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένεια και τους φίλους μου.

Περίληψη

Μια από τις πιο βασικές αρχές της επιστήμης των Διεθνών Σχέσεων, είναι ότι κυρίαρχα κράτη αλληλεπιδρούν κάτω από συνθήκες αναρχίας στο σύστημα, με σκοπό την ισχύ και την επιβίωση. Για αιώνες, καίριο ρόλο στην ανθρωπομορφική παρουσίαση του κράτους έπαιζε, η έννοια της κυριαρχίας. Αναλύθηκε και έγινε αντικείμενο μελέτης από μεγάλους πολιτικούς φιλοσόφους και επιστήμονες. Αλλά ιδιαίτερα μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, αυτή, ακριβώς η αρχή, αλλά και γενικότερα το Βεσφαλιανό σύστημα, το οποίο όριζε τις σχέσεις, αλλά και την ίδια την ταυτότητα των κρατών, αμφισβητείται σε ένα κόσμο που αλλάζει συνεχώς και χαρακτηρίζεται από αυξανόμενη αλληλεξάρτηση. Εισήλθαν νέοι δρώντες στο διεθνές παίγνιο, όπως οι Διεθνείς οργανισμοί, οι Μη Κυβερνητικές οργανώσεις, πολυεθνικές εταιρείες, αλλά και νέες κρίσεις και προβλήματα, σαν την τρομοκρατία, το διεθνές έγκλημα, μετανάστευση και οικονομική κρίση, περιπλέκουν ακόμα περισσότερο τα πράγματα. Η αίσθηση, που υπάρχει, είναι ότι η κυριαρχία, ως αρχή, είναι έννοια απαρχαιωμένη, η οποία πλέον δεν εξυπηρετεί την πορεία της διεθνούς πολιτικής. Οι κινήσεις, από μέρους των οργανισμών, προκειμένου να καταπολεμηθούν κρίσεις, δείχνουν πως ολοένα και περισσότερο η κυριαρχία παραγκωνίζεται. Για πολλούς, η Βεσφαλιανή οντολογία οδηγεί σε αδιέξοδο, εφόσον πλέον υπάρχουν πολλές αλληλοσυγκρουόμενες πολιτικές εξουσίες, σε ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο. Η αλήθεια, όμως, είναι ότι η αρχή της κυριαρχίας είναι ανθεκτική και αρκετά εύπλαστη, ώστε να μπορέσει να εξελιχθεί μέσα στους αιώνες και να καταφέρει να επιβιώσει, αλλά και να ζει με τους νέους θεσμούς.

Λέξεις- κλειδιά: κυριαρχία, κράτος, παγκοσμιοποίηση, διεθνές σύστημα, πολιτικοποίηση, αλληλεξάρτηση, Διεθνείς οργανισμοί, κρίση, Ευρωπαϊκή ένωση

Abstract

One of the most significant principles in the science of International Relations is that sovereign states interact under the conditions of anarchy in the system, aiming towards power and survival. For centuries, a key factor in the anthropomorphic presentation of the state, was the concept of sovereignty. It has been analyzed and studied by great political philosophers and scientists. Especially, in the era after the Second World War, this principle and the Westphalian system as a whole, have been under scrutiny in a world, which is ever changing and is characterized by increasing interdependence. New actors have entered the game, such as International Organizations, NGOs and multinational corporations, but in the same time, new crisis, problems have emerged. For instance, terrorism, international crime, immigration and fiscal crisis only complicate the situation even more. The impression, that occurs, is that sovereignty is a outdated norm, which is not helpful in today's world. The moves by organizations to fight crisis show that sovereignty is falling more and more by the wayside. For a lot of researchers, his Westphalian ontology leads ultimately to a dead end, due to the existence of overlapping political authorities, in a specific geographical space. However, the truth is that sovereignty is resilient and malleable enough to evolve itself in time and to survive, living alongside new institutions.

Keywords: sovereignty, state, globalization, international system, politization, interdependence, international organizations, crisis, European Union

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	7
---------------	---

Μέρος Α': Φιλοσοφική προσέγγιση της έννοιας της κυριαρχίας

1. Η ανάγκη της διαφοροποίησης.....	9
2. Ορισμός της κυριαρχίας: μια κλασική θεώρηση.....	12
2.1 Jean Bodin.....	15
2.2 Hugo Grotius.....	23
2.3 Thomas Hobbes.....	25
2.4 John Locke.....	33
2.5 Jean- Jacques Rousseau.....	35
2.6 Emer de Vattel- Christian Wolff.....	41
2.7 Immanuel Kant- Georg Wilhelm Friedrich Hegel.....	42
3. Ρεύματα Σκέψης: η όψη του σήμερα.....	49
3.1 Ρεαλισμός.....	49
3.2 Πλουραλισμός.....	51
3.3 Μαρξισμός.....	54
4. Ανακεφαλαίωση.....	56

Μέρος Β': Σημερινός κόσμος και Κυριαρχία

5. Διεθνής Κοινωνία.....	59
5.1 Αμφισβητούμενη Κυριαρχία.....	61
5.2 Κρατική Συμπεριφορά στους Διεθνείς Οργανισμούς: το παράδειγμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	65
5.3 Η αντοχή της Κυριαρχίας.....	70
Αντί Επιλόγου.....	76
Βιβλιογραφία.....	78

Εισαγωγή

Η έννοια της κυριαρχίας είναι τόσο απλή, όσο και σύνθετη. Για να την κατανοήσει κανείς σε βάθος, είναι αναγκαίο να ασχοληθεί με τη μελέτη της επιστήμης των Διεθνών Σχέσεων, καθώς όπως αναφέρει και ο Παναγιώτης Ήφαιστος, είναι μια από τις θεμελιώδεις έννοιες, που εξηγούν τον κόσμο της διεθνούς κοινωνίας.¹ Η παρούσα εργασία, θα δοκιμάσει να ορίσει την κυριαρχία ως έννοια, αλλά και να κάνει γνωστό τον τρόπο, με τον οποίο αυτή εφαρμόζεται πρακτικά, στις μέρες μας.

Ο τρόπος με τον οποίο χωρίστηκε η εργασία είναι πολύ απλός, βασισμένος στο θεματικό περιεχόμενο του κάθε κομματιού. Έτσι, λοιπόν, το πόνημα αποτελείται από δύο μέρη. Στόχος του πρώτου μέρους είναι να αποδοθεί ο τρόπος με τον οποίο, οι σημαντικότεροι πολιτικοί φιλόσοφοι, που ασχολήθηκαν με το θέμα της κυριαρχίας, την ορίζουν, αλλά και πώς την κατανοούν (υποχρεώσεις, δικαιώματα και μέσα του κυρίαρχου). Παράλληλα, είναι αναγκαίο να συνδεθεί η έννοια της κυριαρχίας με τη θεωρία της δημιουργίας του κράτους, προκειμένου να έχει κανείς μια σφαιρική εικόνα, πράγμα που μας φέρνει και κοντά και στον ορισμό της Βεστφαλιανής τάξης, που σύμφωνα με πολλούς μελετητές ισχύει ακόμα και σήμερα. Οι φιλόσοφοι, στους οποίους θα στηριχτούμε, κυρίως, σε αυτό το πρώτο μέρος είναι οι: Hobbes, Bodin, Grotius, Locke, Hegel, Kant, Rousseau. Ακόμα, πέραν του ορισμού, θα ασχοληθούμε με το πώς οι διάφορες σχολές σκέψης των διεθνών σχέσεων βλέπουν την κυριαρχία, δηλαδή τους ρεαλιστές, κονστρουκτιβιστές και τους μαρξιστές. Όσον αφορά, τους πρώτους θα ασχοληθούμε με τα λεγόμενα μεγάλων ρεαλιστών επιστημόνων, όπως ο Kenneth Waltz ή ο Robert Gilpin. Από τους κονστρουκτιβιστές θα μας απασχολήσουν, κυρίως οι μελέτες του Alexander Wendt. Αυτό, γιατί ο συγκεκριμένος επιστήμονας προσπάθησε να ορίσει την κυριαρχία με ένα τελείως διαφορετικό τρόπο, από ότι οι ρεαλιστές, προσπαθώντας, παράλληλα με τον ορισμό του να συλλάβει την ύπαρξη και τη δράση των μη κυρίαρχων κρατικών οντοτήτων.

Τέλος, θα προσπαθήσουμε να εντάξουμε την αρχή της κυριαρχίας στο σημερινό πλαίσιο της διεθνούς κοινωνίας. Αξίζει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο, ότι σκοπίμως περιοριστήκαμε σε απλές αναφορές στην προνεωτερική βιβλιογραφία και κυρίως στο Θουκυδίδη, Αριστοτέλη και το ρωμαίο Ουλπιανό. Μετά από τη μελέτη

¹ Ήφαιστος Παναγιώτης, *Ιστορία, Θεωρία και Πολιτική Φιλοσοφία των Διεθνών Σχέσεων*, Ποιότητα, Αθήνα, 1999, σελ. 164.

των γραφομένων και αφού είναι δεδομένο πως υπάρχουν ψήγματα της θεωρίας της κυριαρχίας σε κείμενα αρχαίων φιλοσόφων, αλλά αυτοί δεν είχαν τη γνώση, εφόσον, ουσιαστικά δεν υφίστατο σε εκείνη την εποχή το σύγχρονο κράτος, κάτι το οποίο είναι αλληλένδετο με αυτό που μελετούμε στην εργασία. Στο τέλος αυτού του μέρους, που αποτελείται από τρία κεφάλαια, υπάρχει το σημείο στο οποίο ανακεφαλαιώνουμε τα όσα ειπώθηκαν, κατασκευάζοντας μια συνοπτική, αλλά και ενιαία θεώρηση της έννοιας της κυριαρχίας.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας, θα αναζητήσει κανείς ένα πιο σύγχρονο ορισμό της κυριαρχίας, σε ένα παγκοσμιοποιημένο πλανήτη. Τα ερωτήματα που τίθενται είναι τα εξής: Ποια είναι η θέση της κυριαρχίας σε μια διεθνή κοινωνία, η οποία χαρακτηρίζεται από την αλληλεξάρτηση των κρατών; Πόσο μπορούν να επηρεάσουν την κυριαρχία των κρατών, οι διεθνείς οργανισμοί; Βαίνουμε σε μια νέα εποχή, στην οποία η κυριαρχία μπορεί να οριστεί διαφορετικά; Ισχύει ακόμα η Βεσφαλιανή τάξη; Ακόμα, θα προσπαθήσουμε να ερευνήσουμε το εάν αυτή η τάξη, οδηγεί σε ένα αδιέξοδο στη μελέτη των Διεθνών σχέσεων, πράγμα που υποστηρίζει σε ένα άρθρο του, ο Darel E. Paul. Αυτά τα ερωτήματα, θα απαντηθούν μέσα από τη μελέτη επιφανών επιστημόνων των Διεθνών Σχέσεων, όπως του Stephen Krasner, Robert Keohane και άλλων. Εδώ θα αναπτυχθεί το επιχείρημά μας, πως η έννοια της κυριαρχίας αλλάζει και καθώς η αλληλεξάρτηση των κρατών, μέσω των διεθνών οργανισμών, αυξάνεται, τόσο η κυριαρχία τους μειώνεται. Ακόμα, θα γίνει λόγος για ένα νέο «κοινωνικό συμβόλαιο», όχι όμως ανάμεσα σε ανθρώπους, αλλά σε κράτη. Το μέρος αυτό θα αποτελείται από τρία κεφάλαια, στο τελευταίο από τα οποία θα γίνει μια γενική αποτίμηση των όσων υποστηρίχθηκαν, τεκμηριώνοντας μέσω της μελέτης της βιβλιογραφίας, τις θέσεις μας.

Μέρος Α': Φιλοσοφική προσέγγιση της έννοιας της Κυριαρχίας

1. Η ανάγκη της διαφοροποίησης

Ο Robert Gilpin στο βιβλίο του: "*The Richness of the Tradition of Political Realism*" κάνει τρεις παρατηρήσεις που είναι πολύ σημαντικές για την παρούσα μελέτη, αλλά και για το σύνολο των Διεθνών σχέσεων: «1) Η βασική μονάδα διεθνούς οργάνωσης είναι η ομάδα, που στη σύγχρονή της μορφή είναι το έθνος- κράτος κι όχι τα άτομα ή οι τάξεις. 2) Το βασικό γνώρισμα των σχέσεων αυτών των μονάδων είναι ο συγκρουσιακός τους χαρακτήρας. Στον διεθνή χώρο, εξάλλου, η αναρχία είναι ο κανόνας, ενώ η τάξη, η δικαιοσύνη και η ηθική είναι η εξαίρεση. 3) Τα κυριότερα κίνητρα των ανθρώπων που προσδιορίζουν και τη συμπεριφορά τους είναι η ισχύς και η ασφάλεια.»²

Μελετώντας καθεμιά από αυτές τις παρατηρήσεις, βλέπει κανείς, πως σε μια κατάσταση αναρχίας, η οποία χαρακτηρίζει το περιβάλλον των διεθνών σχέσεων, είναι αναγκαίος ένα διαχωρισμός, η αίσθηση του «ανήκειν», η ομάδα. Η ετερότητα είναι το κυρίαρχο κοινωνικό γεγονός του διεθνούς περιβάλλοντος,³ στο οποίο πέραν της αναρχίας, που αναφέρθηκε, επικρατεί η αναζήτηση της ισχύος και η βία. Η πολιτική ζωή θα ήταν αδύνατη, χωρίς κάποιο διαχωρισμό μεταξύ των «έσω» και των «έξω». Για κάθε πολιτική οντότητα, είτε τυπική (πόλεις, αυτοκρατορίες, κράτη) είτε άτυπη (φυλές, πανεπιστήμια) θεωρείται αναγκαία η διάκριση μεταξύ των μελών και των μη μελών.⁴ Τα κριτήρια αυτών των μηχανισμών ποικίλουν ανάλογα με την εποχή. Είναι χαρακτηριστικός, για παράδειγμα, ο διαχωρισμός που έκαναν οι αρχαίοι Έλληνες, ανάμεσα στους εαυτούς τους και τους υπόλοιπους. Βασιζόμενοι πάνω στην κοινή θρησκεία, τον πολιτισμό και τη γλώσσα, ονόμαζαν αυτούς που διέφεραν «βάρβαρους» (η λέξη προέρχεται από το γεγονός του ότι οι διαφορετικές λέξεις των ξένων ακούγονταν στους Έλληνες κάτι σαν «βαρβαρ»). Όπως παρουσιάζει, βέβαια,

² Gilpin Robert, *The Richness of the Tradition of Political Realism*, Columbia Univ. Press, New York, 1986, σελ. 304- 305

³ Ήφαιστος Παναγιώτης, *Ιστορία, Θεωρία και Πολιτική Φιλοσοφία των Διεθνών Σχέσεων*, Ποιότητα, Αθήνα, 1999, σελ. 165

⁴ Brown Chris, *Sovereignty, Rights and Justice: International Political Theory Today*, Blackwell Publishers Ltd, Cambridge, 2002, σελ. 19

και ο Θουκυδίδης στο «Διάλογο των Μηλίων»⁵, το να είναι κανείς Έλληνας αποτελούσε ένα μικρό πλεονέκτημα, καθώς οι Μηλίοι είχαν άσχημη τύχη μπροστά στον αγώνα για την ισχύ του ενός από τους δύο κύριους παίκτες του συστήματος, τους Αθηναίους, κάτι που, φυσικά, επιβεβαιώνει και την τρίτη παρατήρηση του Gilpin.

Κατά το Μεσαίωνα, στην εποχή της «Respublica Christiana» (425- 1648)⁶, ο διαχωρισμός αυτός ήταν θρησκευτικός. Παρόλο που υπήρχαν σύνορα μεταξύ των βασιλείων, αυτά υπήρχαν μόνο τυπικά, καθώς η εξουσία του Πάπα ήταν τόσο μεγάλη, πάνω στο χριστιανικό πληθυσμό της Ευρώπης. Οι άνθρωποι θεωρούσαν τους εαυτούς τους ως κομμάτι της Χριστιανοσύνης και όχι ως υπήκοο ενός βασιλείου ή ως πολίτη ενός κράτους, όπως θεωρεί τον εαυτό του κανείς σήμερα. Ας μη λησμονηθεί πως, το κριτήριο της διαφορετικής γλώσσας είτε εξέλειπε, είτε ακόμα η εθνική γλώσσα χρησιμοποιούνταν από τα χαμηλά στρώματα. Όλη η Ευρώπη μιλούσε την ίδια γλώσσα τη λατινική, τη γλώσσα της Εκκλησίας, αλλά ταυτόχρονα βρισκόταν και κάτω από την εξουσία της. Οι ηγεμόνες κυβερνούσαν, όπου μπορούσαν, προσπαθώντας να επεκτείνουν την εξουσία τους μέσω της βίας, αλλά η επιρροή της εκκλησίας ήταν τόσο πνευματική, όσο και υλική. Έτσι, η μεσαιωνική «Χριστιανική Πολιτεία» διαχώριζε τα άτομα σε Χριστιανούς και μη- Χριστιανούς. Ήταν μια περίοδος που χαρακτηρίστηκε από πολέμους εναντίον των παγανιστών, πογκρόμ κατά των Εβραίων, αλλά και του αγώνα κατά του Ισλάμ.⁷

Ο σκοπός της παρουσίασης αυτών των μηχανισμών διαχωρισμού είναι να δειχθεί το πόσο σημαντικό ήταν και είναι το να νιώθει το άτομο κομμάτι μιας ομάδας, με διακριτά χαρακτηριστικά σε σχέση με τους άλλους. Αυτοί οι μηχανισμοί ήταν ενσωματωμένοι στη Δυτική πολιτική σκέψη περίπου για τρεις με τέσσερις αιώνες, μέχρι και το τέλος του Μεσαίωνα. Αυτό που άλλαξε τελείως τα πράγματα, μετατρέποντας εντελώς το σκηνικό μέχρι και τη σημερινή εποχή, είναι η συνθήκη της Βεσφαλίας στις 24 Οκτωβρίου 1648 με την υπογραφή δύο επιμέρους συνθηκών: *του Μόνστερ*, μεταξύ της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, της Γαλλίας και των συμμάχων της καθεμιάς, αλλά και του Όσναμπρυκ μεταξύ της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, της Γαλλίας, της Σουηδίας και των αντίστοιχα συμμαχικών τους

⁵ Θουκυδίδου, *Ιστορίες*, Α' 23, Μτφρσ. Άγγελος Σ. Βλάχος, Εστία, Αθήνα, 2012, σελ. 73- 82

⁶ Κουσκουβέλης Ι. Ηλίας, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Ποιότητα, Αθήνα, 2007, σελ. 234- 236

⁷ Brown Chris, *Sovereignty, Rights and Justice: International Political Theory Today*, Blackwell Publishers Ltd, Cambridge, 2002, σελ. 21

δυνάμεων. Αυτή η συνθήκη έληξε τον Τριακονταετή πόλεμο (1618- 1648)⁸, ο οποίος ξεκίνησε ως θρησκευτικός, ανάμεσα σε καθολικούς και προτεστάντες, αλλά πήρε γρήγορα πολιτικές προεκτάσεις, εφόσον ο νικητής αυτού του πολέμου θα ήταν ο κυρίαρχος στην Ευρώπη. Πέρα όμως, από το προφανές που κατάφερε αυτή η συνθήκη, δημιούργησε ένα σύστημα στις διεθνείς σχέσεις, το οποίο αποτελείται από κυρίαρχα κράτη, που είναι νόμιμα αυτόνομα, ασκούν εξουσία σε μια συγκεκριμένη περιοχή με διακριτά και ουσιώδη σύνορα. Οι πολιτικές οντότητες αυτού του «Βεστφαλιανού συστήματος», με τα διακριτά χαρακτηριστικά, αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και διατηρούν συστημικές σχέσεις, χωρίς να υφίσταται εξωτερική παρέμβαση στα εσωτερικά τους, κάτι που ίσχυε μέχρι εκείνη τη στιγμή.

Το Βεστφαλιανό σύστημα είναι ο μηχανισμός που κατάφερε να διαχωρίσει με τη μεγαλύτερη επιτυχία τα μέλη με τα μη μέλη μιας ομάδας, η οποία τώρα έχει όνομα και είναι το κράτος. Το σύστημα αυτό αποτελείται από δύο σφαίρες του πολιτικού και του διεθνούς. Το πρώτο, το οποίο είναι η ενδοκρατική πολιτική διαφέρει με το δεύτερο, που αποτελεί τη διεθνή πολιτική. Εκτός από αυτό, το σύστημα αυτό έφερε στην επιφάνεια μια αρχή, της οποίας ψήγματα υπήρχαν από την αρχαιότητα, αλλά τότε πήρε σάρκα και οστά, δηλαδή νομική υπόσταση και αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο για τη δημιουργία του κράτους, όπως το γνωρίζουμε σήμερα: την αρχή της κυριαρχίας. Με την εισαγωγή της στην κρατική θεωρία, αλλά και στην πολιτική ζωή, η κυριαρχία, όπως αυτή καθορίστηκε στη Βεστφαλία (θα αναφερθούμε και παρακάτω εκτενέστερα), είναι το καθεστώς ρύθμισης των διεθνών σχέσεων, αλλά και ένας από τους παράγοντες διαφύλαξης της ειρήνης και της σταθερότητας.⁹

⁸ Burns E. M., *Ευρωπαϊκή Ιστορία ο Δυτικός πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 326- 327

⁹ Ήφαιστος Παναγιώτης, *Ιστορία, Θεωρία και Πολιτική Φιλοσοφία των Διεθνών Σχέσεων*, Ποιότητα, Αθήνα, 1999, σελ. 164

2. Ορισμός της κυριαρχίας: μια κλασική θεώρηση

Στη βιβλιογραφία, αλλά και στην πολιτική πρακτική η λέξη κυριαρχία έχει χρησιμοποιηθεί με πολλούς διαφορετικούς τρόπους: κρατική κυριαρχία, λαϊκή κυριαρχία, κυριαρχία του ενός έναντι του άλλου και άλλοι πολλοί. Πριν προχωρήσουμε στη μελέτη του ορισμού της έννοιας, θα ήταν ωφέλιμο να γίνει μια διευκρίνιση, σχετικά με την χρήση της λέξης κυριαρχία. Παρά τον τεράστιο πλούτο της ελληνικής γλώσσας, η λέξη κυριαρχία είναι πολυσήμαντη. Στην ξένη βιβλιογραφία (εδώ θα αναφέρουμε την αγγλόφωνη) φαίνεται η διαφορά της εξουσίας του ενός έναντι σε κάποιον άλλο που στην ελληνική ορίζεται ως κυριαρχία και ο αγγλικός όρος είναι dominion, ενώ από την άλλη, η κρατική κυριαρχία ορίζεται ως sovereignty. Όπως ειπώθηκε και στην εισαγωγή, η παρούσα εργασία στοχεύει στη μελέτη της κρατικής κυριαρχίας και όχι των υπόλοιπων εννοιών. Για να πετύχει κανείς, αυτό το σκοπό είναι αδύνατο να απομονώσει την κρατική θεωρία από τη θεωρία της κυριαρχίας, καθώς η τελευταία είναι βασικό κομμάτι της πρώτης. Για παράδειγμα, τα Βρετανικά προτεκτοράτα (*British Dominions*), που περιελάμβαναν τον Καναδά, Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία, Νέα Γη, Νότια Αφρική και το Ελεύθερο Ιρλανδικό κράτος, πριν από την ψήφιση του συστήματος του Westminster, το 1931, δεν ήταν κυρίαρχα (sovereign), αλλά ασκούσαν εσωτερική εξουσία (dominion) και διέθεταν μια καθορισμένη διεθνή υπόσταση και προσωπικότητα, όντας και μέλη της Κοινωνίας των Εθνών.¹⁰

Ψήγματα της θεωρίας της κυριαρχίας, μπορεί να βρει κανείς στον Αριστοτέλη και συγκεκριμένα στα *Πολιτικά*. Εκεί, τονίζει την ανάγκη ύπαρξης μιας κυβέρνησης ενός, λίγων, ή πολλών. Ο Αριστοτέλης, στο II Κεφάλαιο του III βιβλίου, αναφέρει πως μια κυβέρνηση των πολλών είναι πιο αποδοτική εφόσον: «η εξουσία κατά την οποία, το πλήθος είναι κυρίαρχο σε σχέση με τους λίγους, είναι ικανή να δώσει μια ικανοποιητική απάντηση (στο ερώτημα της διακυβέρνησης), παρόλο που δεν είναι απελευθερωμένη από δυσκολίες, φαίνεται πως περιέχει ένα κομμάτι αλήθειας.»¹¹ Η κυριαρχία, πήρε μια κάποια μορφή κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, όταν κυριαρχούσε και η γνωστή φράση «*Η θέληση του Ηγεμόνα έχει την ισχύ νόμου, αφού ο λαός έχει*

¹⁰ Hillmer Norman (2001), *Commonwealth*, The Canadian Encyclopedia, <https://web.archive.org/web/20070927193413/http://thecanadianencyclopedia.com/index.cfm?PgNm=TCE&Params=A1ARTA0001798>

¹¹ Merriam C. E, Jr, *History of the Theory of Sovereignty since Rousseau*, Batoche Books, Ontario, 2001, σελ. 5

μεταφέρει σε αυτόν τα δικαιώματα και τη δύναμή του.»¹² Το ανανεωμένο ενδιαφέρον για το Ρωμαϊκό δίκαιο κατά το 12ο αιώνα, αλλά και τη μελέτη του Αριστοτέλη τον 13ο, ουσιαστικά έβαλε τις βάσεις για τη σφυρηλάτηση της έννοιας της κυριαρχίας, κάτω φυσικά από το πρίσμα της αντιπαλότητας της Εκκλησίας και του εν δημιουργία Κράτους. Ο Θωμάς Ακινάτης, επηρεασμένος από τον Αριστοτέλη δίδαξε πως η εξουσία πηγάζει, κατά αποκλειστικότητα από ανθρώπινα κίνητρα, σε αντιδιαστολή με την Εκκλησία, που είναι θεϊκής προέλευσης. Ουσιαστικά, κατά τον Μεσαίωνα κυριαρχούσε η ιδέα, πως η κυβέρνηση πηγάζει από την υποταγή των κυβερνώμενων.¹³

Ο πρώτος, χρονολογικά, ολοκληρωμένος ορισμός για την κυριαρχία, στον οποίο τείνουν να συμφωνούν οι περισσότεροι επιστήμονες είναι αυτός του Jean Bodin. Ο γάλλος φιλόσοφος στο έργο του «*Έξι βιβλία της Κοινοπολιτείας*», το οποίο εκδόθηκε το 1576 αναφέρει πως: «η κυριαρχία είναι αυτή η απόλυτη και διαρκής δύναμη, που έχει ανατεθεί σε μια Κοινοπολιτεία, η οποία στα Λατινικά ορίζεται ως *majestas* (μεγαλοπρέπεια)».¹⁴ Με άλλα λόγια, κυριαρχία είναι το μονοπώλιο της νόμιμης εξουσίας μέσα σε συγκεκριμένα όρια. Το κράτος είναι ουσιαστικά, η κυρίαρχη οντότητα σε μια περιοχή. Αυτό αυτόματα, σημαίνει πως το κράτος διαθέτει εκτός από τη νόμιμη εξουσία και το μονοπώλιο της βίας στο εσωτερικό του. Τα δύο αυτά μονοπώλια, συνήθως, διαμοιράζονται σε υπηρεσίες, όπως η τοπική αστυνομία, προκειμένου η τήρηση της τάξης στο εσωτερικό του κράτους να είναι πιο εύκολη.

Για να γίνει περισσότερο κατανοητό, το πώς λειτουργεί πρακτικά η κυριαρχία, ας φέρουμε ένα απλό παράδειγμα. Έχουμε, λοιπόν, δύο γειτονικές κρατικές οντότητες, Α και Β, κατά την περίοδο της φεουδαρχίας. Αυτή η παρατήρηση είναι πολύ σημαντική, καθώς εκείνη την περίοδο ο βασιλιάς πολλές φορές ήταν εξαρτημένος από τους φεουδάρχες του βασιλείου και δεν είχε την εξουσία να τους αναγκάσει να κάνουν αυτό που τους πρόσταζε. Δύο, λοιπόν, φέουδα των βασιλείων που αναφέρουμε, έχουν μια συνοριακή διένεξη για το ποιος μπορεί να ψαρεύει στη λίμνη ανάμεσά τους. Τα φέουδα αυτά, εμπλέκονται σε πόλεμο, συμπαρασύροντας και

¹² Merriam C. E, Jr, *History of the Theory of Sovereignty since Rousseau*, ο.π. σελ. 6, στο πρωτότυπο είναι «*Quidquid principi placuit legis habet vigorem cum populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem concessit.*» *Institutiones*, LI, Pt. II, sec. 6. Άλλες σημαντικές εκφράσεις που υπάρχουν και βοηθούν: «*Princeps legibus solutus est*» (Ο ηγεμόνας εξαιρείται από το νόμο), «*Omnia jura habet princeps in pectore suo*» (Ο ηγεμόνας έχει όλους τους νόμους στο στήθος του) και «*Error principis facit jus*» (Το λάθος του ηγεμόνα δημιουργεί νόμο).

¹³ ο.π. σελ. 6

¹⁴ Bodin Jean, *On Sovereignty, Six Books Of The Commonwealth*, Translation by M. J. Tooley, Seven Treasures Publications, USA, 2009, σελ. 65

άλλα συμμαχικά τους. Οι δύο βασιλείς δεν μπορούν να σταματήσουν τη σύγκρουση, καθώς ο στρατός τους στηρίζεται σε αυτό των φεουδαρχών τους, αλλά ταυτόχρονα δεν μπορούν να μείνουν άπραγοι θέτοντας σε κίνδυνο και το υπόλοιπο βασίλειο. Έτσι, εμπλέκονται και αυτοί στον πόλεμο. Υπό αυτή την κατάσταση, στην οποία απουσιάζει η έννοια της κυριαρχίας, αλλά και του κράτους συνολικά, μια μικρή συνοριακή διένεξη μπορούσε να οδηγήσει σε μια μεγάλης κλίμακας σύγκρουση. Εκτός από αυτό, η απουσία κυριαρχίας, μπορούσε να οδηγήσει και σε εσωτερική σύγκρουση φεουδαρχών μεταξύ τους ή με το βασιλιά. Αν, όμως, υπήρχε κυριαρχία, τότε ο υπεύθυνος της περιοχής που είχε πρόβλημα, θα το ανέφερε στην κυβέρνηση του κράτους και τότε αυτή θα ζητούσε από την αντίστοιχη γειτονική, να λυθεί το θέμα ειρηνικά.

Ο αμερικανός επιστήμονας Stephen Krasner ανέφερε πως για να είναι ένα κράτος κυρίαρχο, τότε πρέπει να συντρέχουν τέσσερις παράγοντες: να διαθέτει μια συγκεκριμένη περιοχή (*έδαφος- territory*), στην οποία να κατοικεί ένας πληθυσμός, ο οποίος φυσικά να έχει κάποια κοινά χαρακτηριστικά, δηλαδή να συντρέχει η συναίσθηση του ανήκειν σε μια συγκεκριμένη ομάδα (*πληθυσμός- population*), να υπάρχει μια κυβέρνηση, που να έχει την ικανότητα, ανεξάρτητα από το είδος του πολιτεύματος, να ελέγχει και να διοικεί την περιοχή (*εξουσία- authority*) και τέλος τα υπόλοιπα κράτη να συμφωνούν και να αναγνωρίζουν αυτή την οντότητα ως κυρίαρχη (*αναγνώριση- recognition*). Εκτός από αυτό, ο Krasner χώρισε την κυριαρχία σε τέσσερα είδη:

Κυριαρχία της αλληλεξάρτησης (Interdependence sovereignty): σημαίνει την ικανότητα ενός κράτους να ελέγχει τα σύνορά του.

Ενδοκρατική κυριαρχία (Domestic sovereignty): είναι η εξουσία μέσα στο κράτος.

Βεσφαλιανή ή Βαττελιανή κυριαρχία (Westphalian/ Vattelian sovereignty): απόρριψη των εξωγενών παρεμβάσεων στο εσωτερικό του κράτους τόσο *de jure*, όσο και *de facto*.

Διεθνής νομική κυριαρχία (International Legal sovereignty): επίσημη αναγνώριση από μέρους των υπόλοιπων κρατών της κυριαρχίας ενός άλλου.¹⁵

Τα είδη, αυτά, της κυριαρχίας μπορούν να εμφανίζονται από κοινού, είτε όχι. Εξαρτάται κυρίως από την εποχή, την οποία μελετάμε. Για παράδειγμα, στη σημερινή

¹⁵ Krasner Stephen, *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, Princeton Univ. Press, Princeton New Jersey, 2001, σελ. 9- 10

εποχή, το κράτος αποτελεί τη μεγαλύτερη εξουσία στο εσωτερικό του (ενδοκρατική), πρέπει να είναι ικανό να προστατεύει τα σύνορά του, καθώς το εμπόριο, η ανάπτυξη της τεχνολογίας και του Διαδικτύου, όπως επίσης και οι κινήσεις διάφορων ομάδων (μετανάστες, πρόσφυγες) έχει αυξήσει την αλληλεπίδραση μεταξύ των κρατών (κυριαρχία της αλληλεξάρτησης). Παράλληλα, υπάρχει η νομική κάλυψη μέσω του Διεθνούς Δικαίου, το οποίο είναι αποδεκτό από τα κράτη της διεθνούς κοινωνίας (διεθνής νομική κυριαρχία), αλλά ταυτόχρονα και απαγορεύεται κάθε εξωτερική παρέμβαση στα εσωτερικά του κράτους (βεσπυαλιανή). Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό, πως στη σημερινή εποχή συντρέχουν ταυτόχρονα και τα τέσσερα είδη κυριαρχίας. Όμως κατά την εποχή του Λουδοβίκου του XIV (1638- 1715), για παράδειγμα, κάτι τέτοιο δεν ίσχυε. Φυσικά, υπήρχε η εσωτερική κυριαρχία, καθώς επίσης και η βεσπυαλιανή. Από την άλλη όμως, αν και υπήρχε αλληλεπίδραση μεταξύ των κρατών, μέσω κυρίως του εμπορίου, αυτή δεν μπορεί να συγκριθεί με την κατάσταση που επικρατεί στις μέρες μας. Ακόμα, μέχρι τον 20ο αιώνα δεν υπήρχε Διεθνές Δίκαιο, με τον τρόπο που είναι σήμερα συντεταγμένο και αποδεκτό, κάτι που σημαίνει ότι η διεθνής νομική κυριαρχία δεν υφίστατο. Ο ορισμός, που ουσιαστικά συνοψίζει όλα τα παραπάνω είναι του Παναγιώτη Ήφαιστου, ότι δηλαδή η κρατική κυριαρχία «είναι το θεσμοθετημένο δικαίωμα των ανεξάρτητων συλλογικών οντοτήτων να λειτουργούν υπό συνθήκες αυτονομίας, να μην υφίστανται επεμβάσεις στο εσωτερικό πολιτικό τους σύστημα εξωτερικών παραγόντων που δεν έχουν εξουσιοδοτηθεί γι' αυτό.»¹⁶

2.1 Jean Bodin

Στη σκέψη του ποιοι φιλόσοφοι επηρέασαν την πολιτική θεωρία, αλλά και τη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων, έρχονται τα ονόματα κυρίως των Πλάτωνα, Αριστοτέλη, Θουκυδίδη, Thomas Hobbes, Niccolò Machiavelli, Jean- Jacques Rousseau, John Locke. Αυτό που δύσκολα σκέφτεται κανείς, είναι το όνομα του Jean Bodin. Ο γάλλος νομικός, που έζησε τον 16ο αιώνα (1529/30- 1596), επηρεάστηκε ιδιαίτερα από τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, έχοντας ως πρότυπο τον πρώτο και αντίπαλο τον δεύτερο. Η σκέψη του σφυρηλατήθηκε από τις αναγνώσεις των αρχαίων ελληνικών φιλοσόφων, τις θρησκευτικές συγκρούσεις της περιόδου (ο ίδιος ήταν

¹⁶ Ήφαιστος Παναγιώτης, *Ιστορία, Θεωρία και Πολιτική Φιλοσοφία των Διεθνών Σχέσεων*, Ποιότητα, Αθήνα, 1999, σελ. 190

Καλβινιστής, πράγμα που έκανε τη ζωή του αρκετά δύσκολη στην καθολική Γαλλία, για' αυτό το λόγο και έζησε αρκετά χρόνια στην Ελβετία), αλλά και την ανάδειξη του απολυταρχισμού και του κράτους, ως κύρια μορφή πολιτικής συγκρότησης. Όπως κι ο Machiavelli, έτσι και ο Bodin, αναδείχθηκε σε έναν από τους σημαντικότερους πολιτικούς φιλοσόφους κάτω από την πίεση της προσωπικής του εμπειρίας. Το 1576 δημοσιεύει το έργο του "*Les Six livres de la République*" ή "*De Republica*" (Έξι βιβλία της Πολιτείας ή Περί Πολιτείας), το οποίο αργότερα, συγκεκριμένα το 1606 από τον άγγλο Richard Knolles, μεταφράστηκε και στα αγγλικά και ο τίτλος, επηρεασμένος από τη λατινική έκδοση του 1586, ήταν "*Six books of the Commonwealth*" (Έξι βιβλία της Κοινοπολιτείας).¹⁷

Οι σημαντικότερες διαπιστώσεις στην ιστορία της πολιτικής σκέψης, έχουν προκύψει, όχι μέσα από νέα πράγματα που λέγονται, αλλά από νέα ερωτήματα που τίθενται. Κανένας κατά την περίοδο του Μεσαίωνα, μέχρι και την εποχή του Bodin, δεν αναρωτήθηκε τι είναι το κράτος και πώς αυτό συγκροτείται ή ποιος πρέπει να είναι ο ηγέτης και ποιες οι εξουσίες του. Ακόμα και ο Machiavelli, που αναφερόταν στο κράτος, ως κάτι που υπάρχει χωρίς την ύπαρξη κάποιου υψηλού στόχου, δεν έθεσε ποτέ τέτοια ερωτήματα. Ο Bodin, όμως, το έκανε, παρατηρώντας, πώς μέσα από τις στάχτες, τους διωγμούς και τις συγκρούσεις που έφερε η Προτεσταντική Μεταρρύθμιση, αναδύοταν μια νέα κατάσταση, τελείως διαφορετική από αυτά που είχε δει ο κόσμος μέχρι εκείνο το σημείο. Είδε πως η διάλυση της εκκλησίας, κάτι που κυρώθηκε, εν πολλοίς, μετά τη συνθήκη του Άουγκσμπουργκ το 1555, με την επιβολή του "*cuius regio, eius religio*"¹⁸, που έδινε το δικαίωμα σε κάθε ηγεμόνα να επιλέγει ελεύθερα τη θρησκεία του βασιλείου του, έφερε και την διάλυση των παλιών πλαισίων, μέσα στα οποία κινείτο μέχρι εκείνη την εποχή η πολιτική ζωή της Ευρώπης.

Ο Bodin ξεκινά δίνοντας τον ορισμό της κοινοπολιτείας, η οποία είναι «η σωστά διατεταγμένη κυβέρνηση ενός αριθμού οικογενειών και άλλων πραγμάτων που είναι κοινό τους μέλημα, με μια κυρίαρχη δύναμη.»¹⁹ Με άλλα λόγια, στοχεύει πρώτα και κύρια, στο να ορίσει τι είναι κράτος και ποιοι είναι οι σκοποί που αυτό υπηρετεί

¹⁷ Bodin Jean, *On Sovereignty, Six Books Of The Commonwealth*, Translation by M. J. Tooley, Seven Treasures Publications, USA, 2009, σελ. 9- 16. Η λέξη *République*, στα γαλλικά σημαίνει δημοκρατία, αλλά στην προκειμένη περίπτωση είναι πιο σωστό να μεταφραστεί ως *Πολιτεία*.

¹⁸ Shaw Martin, *Theory of the Global State*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 2000, σελ. 30

¹⁹ Bodin Jean, *On Sovereignty, Six Books Of The Commonwealth*, Translation by M. J. Tooley, Seven Treasures Publications, USA, 2009, σελ. 43

και στη συνέχεια να συζητήσει ποιες είναι οι πρακτικές πολιτικές, αναγκαίες για να καταφέρει τους σκοπούς του. Το έργο του, για αυτό το λόγο, είναι αρκετά επηρεασμένο από τα Πολιτικά του Αριστοτέλη. Η δομή είναι σχεδόν, η ίδια και αυτό αποδεικνύει, πως παρόλο το ότι ο ίδιος θεωρούσε τον Πλάτωνα, ως μεγαλύτερο φιλόσοφο, δεν μπόρεσε να ξεφύγει από την ιδιοφυΐα του Αριστοτέλη. Πέρα από την ομοιότητα με τα Πολιτικά, είναι εμφανής και καθόλου τυχαία η επιρροή που είχε ο Machiavelli στο γάλλο νομικό. Το 1550 εκδόθηκαν, συνολικά τα έργα του και ο Bodin φαίνεται πως τα διάβασε και τα ενσωμάτωσε στη δική του θεωρία για την πολιτική²⁰. Η βασική διαφορά τους, όμως, ήταν πως ενώ ο Machiavelli προσπαθούσε να δώσει συμβουλές στους ηγεμόνες, οι οποίες θα τους οδηγούσαν στην χάραξη φωτισμένης πολιτικής, ο Bodin επιθυμούσε να θεραπεύσει όλα τα δεινά της πολιτικής ζωής του καιρού του. Η σύλληψη της αρχής της κυριαρχίας (αλλά και του κράτους-ιδιοκτησίας του ηγεμόνα) είναι από τις πιο ολοκληρωμένες, πράγμα που οδήγησε και μεταγενέστερους να μελετήσουν τα Έξι βιβλία, όπως τον Grotius και τον Locke.²¹

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ο ορισμός της κυριαρχίας κατά τον Bodin είναι: «η κυριαρχία είναι αυτή η απόλυτη και διαρκής δύναμη, που έχει ανατεθεί σε μια Κοινοπολιτεία, η οποία στα Λατινικά ορίζεται ως *majestas* (μεγαλοπρέπεια)».²² Ο ορισμός, αυτός, είναι αναγκαίο να μελετηθεί περαιτέρω, καθώς είναι η ειδοποιός σφραγίδα του κράτους, αλλά και οδηγεί στην κατανόηση της φύσης της πολιτικής. Για να γίνει κάτι τέτοιο, λοιπόν, θα πρέπει να δοθεί μια εξήγηση για τις λέξεις που επιλέγει ο Bodin να χρησιμοποιήσει για την κυριαρχία.

Διαρκής: η απόλυτη δύναμη του κυρίαρχου, μπορεί να μεταβιβαστεί σε κάποιους άλλους για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, το οποίο όταν εκπνεύσει, οι λαμβάνοντες τη δύναμη, επιστρέφουν πάλι στην αρχική τους κατάσταση, που είναι τα υποκείμενα (υπήκοοι). Αυτοί που λαμβάνουν από τον ηγεμόνα, ένα κομμάτι της εξουσίας του, δεν μπορούν ποτέ να ονομαστούν κυρίαρχοι, αλλά αξιωματούχοι ή φέροντες την κυρίαρχη εξουσία. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, λοιπόν, ο Bodin αναφέρει πως η εξουσία είναι προνόμιο του κυρίαρχου, στον οποίο ανήκει χωρίς κάποιο χρονικό περιορισμό, αλλά ταυτόχρονα του εκχωρείται το δικαίωμα να την μοιράζει σε διάφορους άλλους, προκειμένου η τήρηση της τάξης στο κράτος και

²⁰ Bodin Jean, *On Sovereignty, Six Books Of The Commonwealth*, ο.π. σελ. 17- 20

²¹ Wight Martin, *Διεθνής Θεωρία: τα Τρία Πεύματα Σκέψης*, Ποιότητα, Αθήνα, 2011, σελ. 3

²² Bodin Jean, *On Sovereignty, Six Books Of The Commonwealth*, Translation by M. J. Tooley, Seven Treasures Publications, USA, 2009, σελ. 65

φυσικά η άσκηση της εξουσίας του να είναι πιο εύκολη.²³ Είναι αυτό που αναφέρθηκε παραπάνω, για την αστυνομία. Η κυρίαρχη εξουσία ανήκει στην κυβέρνηση, η οποία εκχωρεί ένα κομμάτι της στην αστυνομία, το δικαίωμα του μονοπωλίου της βίας, για παράδειγμα. Αυτό δε σημαίνει, όμως πως η αστυνομία, στην προκειμένη περίπτωση, είναι ο κυρίαρχος του κράτους, ή ότι είναι πιο πάνω από την κυβέρνηση, γιατί *«όπως ο Παντοδύναμος Θεός δεν μπορεί να δημιουργήσει κάποιον άλλο ισοδύναμό του Θεό, εφ' όσον είναι αιώνιος και δύο αιωνιότητες δεν μπορούν να συνυπάρξουν, έτσι και ο κυρίαρχος ηγεμόνας, ο οποίος είναι καθ' ομοίωση του Θεού, δεν μπορεί να μετατρέψει ένα υποκείμενο σε ισοδύναμο με τον εαυτό του χωρίς να αυτοκαταστραφεί»*.²⁴ Απλά αποτελεί τον φέροντα ενός κομματιού της κυρίαρχης εξουσίας.

Το ενδιαφέρον σημείο, στο έργο του γάλλου νομικού, είναι ότι, παρόλο που έζησε την περίοδο της απολυταρχίας και μάλιστα ήταν και απολογητής αυτής, δεν αναφέρει κάπου πως η κυρίαρχη εξουσία εκχωρήθηκε στον ηγεμόνα από μια ανώτερη δύναμη, δηλαδή το Θεό. Θεωρεί δεδομένο, πως αυτό έγινε λόγω της αναγκαιότητας της ύπαρξης μιας εξουσίας, η οποία θα μπορεί στο εσωτερικό μιας συγκεκριμένης περιοχής, αιώνια να τηρεί την τάξη και να φροντίζει για το καλύτερο των ανθρώπων που υπάρχουν στο εσωτερικό της. Αυτή ακριβώς, η παρατήρηση είναι και μια προετοιμασία για την επικίνδυνη φυσική κατάσταση των ανθρώπων, στην οποία απέδωσε ο Hobbes εν πολλοίς τη δημιουργία του κράτους, κάτι που θα αναλύσουμε και περαιτέρω στη συνέχεια. Παράλληλα, ο Bodin πίστευε πως το αιώνιο της κυριαρχίας δεν είναι απαραίτητα προνόμιο της βασιλείας, που κάτω από κάποιες συνθήκες, μάλιστα, θα μπορούσε να αποβεί και καταστροφική για αυτή. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει πως η κυριαρχία έχει να κάνει με κυβερνητικά συστήματα, που δεν μπορούν να πεθάνουν ποτέ, δηλαδή αριστοκρατίες, δημοκρατίες και κληρονομικές μοναρχίες. Δεν έχει να κάνει, δηλαδή, με το είδος της διακυβέρνησης, αλλά με το αν η υπάρχουσα κυβέρνηση μπορεί να συνεχιστεί στο πέρασμα του χρόνου. Γι' αυτό και επιμένει, πως οι κληρονομικοί βασιλείς έχουν το πλεονέκτημα σε σχέση με εκείνους που εκλέγονται. *«Αν η απόλυτη εξουσία, έχει δοθεί σε κάποιον, απλά και άνευ όρων, όχι εξαιτίας κάποιου αξιώματος ή εντολής, ούτε με τη μορφή ανακλητού δικαιώματος, ο παραλήπτης φυσικά είναι και πρέπει να αναγνωρίζεται ως*

²³ Bodin Jean, *On Sovereignty, Six Books Of The Commonwealth*, ο.π. σελ. 65- 66

²⁴ ο.π. σελ. 81

κυρίαρχος».²⁵ Ο λαός έχει παραδοθεί από το δικαίωμα του στην κυρίαρχη εξουσία, προκειμένου να τη δώσει στον ηγεμόνα, που με αυτό τον τρόπο θα τους προστατεύσει, έχοντας δηλαδή τη δύναμη και τα κυρίαρχα οντολογικά δικαιώματα της εξουσίας. Αυτό συνοψίζεται, όπως αναφέρει και ο φιλόσοφος στη φράση του αστικού δικαίου «*όλη η ισχύς έχει εκχωρηθεί και εμπιστευθεί σε αυτόν.*»²⁶

Φυσικά και όλα αυτά, στα οποία αναφερόμαστε, έχουν τόσο αρχαιοελληνικές, όσο και ρωμαϊκές καταβολές. Είναι χαρακτηριστικές οι περιπτώσεις κατά τις οποίες, όταν η πολιτεία βρισκόταν σε κίνδυνο, η κυρίαρχη δύναμη από το λαό, του οποίου οι εκπρόσωποι, είτε ανήκαν στην Εκκλησία του Δήμου, είτε στη Σύγκλητο, ανατίθετο σε έναν άνθρωπο, προκειμένου να τους βγάλει από τη δεινή κατάσταση. Όταν η κρίση παρερχόταν, τότε ο κυρίαρχος ήταν υποχρεωμένος να δώσει πίσω την εξουσία, την οποία ανέλαβε. Τα παραδείγματα, δεν είναι λίγα. Ο Σόλων στην Αθήνα, ανέλαβε να καταστήσει νόμους, οι οποίοι θα μπορούσαν να προφυλάξουν την πόλη από την αστάθεια που προκάλεσε, η δολοφονία του Ίππαρχου και η εξορία του Ιππία. Για να το κάνει αυτό, ο Σόλων χρησιμοποίησε την εξουσία, που του ανατέθηκε από τον αθηναϊκό λαό. Ούτε τα ρωμαϊκά παραδείγματα εκλείπουν. Τόσο ο Σύλλας, όσο και ο Ιούλιος Καίσαρας έγιναν *δικτάτορες*, δηλαδή κυρίαρχοι του ρωμαϊκού κράτους για ένα συγκεκριμένο σκοπό, ο πρώτος να εξουδετερώσει το Μάριο και ο δεύτερος τον Πομπήιο. Ο Σύλλας, μόλις έφερε σε πέρας την αποστολή του και μετά από ένα ποτάμι αίματος, παρέδωσε την εξουσία. Ο Ιούλιος Καίσαρας δεν το έκανε, αλλά παγιδεύοντας τη Σύγκλητο, προσπάθησε να ανατρέψει τη δημοκρατία και να δημιουργήσει, με τη βία, τη δική του δυναστεία. Σε αυτή την περίπτωση, ο Bodin αναφέρει πως κανένας από τους παραπάνω ηγέτες, δεν ήταν πραγματικά κυρίαρχος. Γιατί ούτε αυτός που είχε την εξουσία για ένα συγκεκριμένο σκοπό και χρόνο (Σόλων- Σύλλας), ούτε αυτός που κρατά την ισχύ του κράτους με τη βία μπορεί να γίνει κυρίαρχος (Ιούλιος Καίσαρας), καθώς πάντα θα προσπαθεί να σταθεροποιήσει την εξουσία που έχει σφετεριστεί. Σε αντίθεση, τόσο ο Οκταβιανός Αύγουστος, με το καθεστώς του *princeps* που εδραίωσε, όσο και οι πιο σύγχρονοι βασιλείς, όπως ο Λουβίκος ο XII στη Γαλλία, ή ο Ερρίκος VIII της Αγγλίας, ήταν *de facto* και *de jure* κυρίαρχοι. Ο λαός είχε συμφωνήσει να εκχωρήσει σε αυτούς, με τη θέλησή του, τα κυριαρχικά του δικαιώματα, ταυτόχρονα υπήρχε και το νομικό πλαίσιο, σύμφωνα με το οποίο αυτοί οι ηγέτες ήταν νόμιμοι κυρίαρχοι.

²⁵ ο.π. σελ. 66- 67

²⁶ ο.π. σελ. 73

*Απόλυτη. «Ο λαός και οι επιφανείς της κοινοπολιτείας μπορούν να εναποθέσουν απλά και άνευ όρων σε κάποιον που επιλέγουν, την κυρίαρχη και αιώνια εξουσία να διαχειρίζεται την περιουσία τους και το κράτος, και τις προσωπικές τους τύχες, όπως αυτός νομίζει αλλά, με τον ίδιο τρόπο που ένας ιδιοκτήτης, εξαιτίας της γενναιοδωρίας του ελεύθερα και χωρίς αντάλλαγμα μπορεί να δωρίσει ένα μέρος της περιουσίας του σε έναν άλλο.»*²⁷ Αυτή είναι η μια πλευρά της απόλυτης δύναμης, δηλαδή η εθελούσια παράδοση των κυριαρχικών δικαιωμάτων από τη μεριά του λαού. Τι συμβαίνει όμως με τους περιορισμούς, που αυτή η ισχύς μπορεί να έχει; Εξ ορισμού, όταν κανείς μιλά, για απόλυτη εξουσία, αυτή δεν είναι, φυσικό να έχει κάποιο περιορισμό, που να προέρχεται εξωγενώς. Τι εννοούμε με αυτό; Ο Bodin αναφέρει πως ο κυρίαρχος δεν μπορεί, αλλά και δεν πρέπει, για να συνεχίσει να έχει τον τίτλο του κυρίαρχου, να δεχθεί περιορισμούς στην εξουσία του, πριν αυτή του δοθεί. Ειδικά, δε θα είναι ο πρώτος όλων, αλλά θα αποτελεί απλά ένα φέρον της δύναμης.²⁸ Αυτός είναι ο άλλος λόγος, που ο Σύλλας, από το παραπάνω παράδειγμα, δεν ήταν ποτέ πραγματικός κυρίαρχος. Η εξουσία, που του δόθηκε, δεν ήταν απόλυτη, λογοδοτούσε στη Σύγκλητο, η οποία του ενέκρινε τα μέτρα που ήθελε να περάσει. Ο περιορισμός των εξουσιών, που παραχωρούνται σε κάποιον, γίνεται μόνο και μόνο για να ελέγχεται περισσότερο ο παραλήπτης αυτών. Αποτέλεσμα αυτού είναι να μην είναι η δύναμη απόλυτη και ο ηγεμόνας μη κυρίαρχος.

Από την άλλη, η ειδοποιός διαφορά του κυρίαρχου είναι ότι δεν μπορεί να υποταχθεί σε εντολές άλλου, γιατί είναι αυτός που φτιάχνει τους νόμους για τους υπηκόους του, αίρει ήδη υπάρχοντες νόμους ή τροποποιεί απαρχαιωμένη νομοθεσία. Ο Bodin, ως νομικός και ειδικός σε θέματα αστικού δικαίου της εποχής, υποστηρίζει, πως ακριβώς αυτό το δικαίωμα του κυρίαρχου στο νομοθετείν, τον τοποθετεί υπεράνω του νόμου, κάτι που είναι αρκετά επηρεασμένο από το ρωμαϊκό αστικό δίκαιο. Ο νομοθέτης είναι ταυτόχρονα και αυτός που επιβάλλει στα υποκείμενα τι είναι σωστό και τι λάθος, παρέχει δικαιώματα, υπαγορεύει υποχρεώσεις και θεσπίζει ποινές. Ένας τέτοιος ρόλος είναι λογικό, κατά τον Bodin, αλλά και για άλλους συγχρόνους του και μετά από αυτόν μελετητές, όπως τον Hobbes, να μην ελέγχεται από τους νόμους που ο ίδιος εγκαθιστά, δηλαδή να είναι υπεράνω του θετικού δικαίου, που είναι αυτό που θεσπίζεται από ανθρώπους. Σαν απόδειξη αυτού, ο γάλλος μας παραθέτει μια γραμμή του αστικού δικαίου που επαναλαμβάνεται σε όλα

²⁷ ο.π. σελ. 67- 68

²⁸ ο.π. σελ. 68

τα καταστατικά «παρά όλα τα διατάγματα και τα αντίθετα διατάγματα, που έχουμε παραβιάσει ή παραβιάζονται από τους παρόντες.»²⁹

Η πραγματική ουσία της κυριαρχίας είναι ο νόμος, γιατί ο κυρίαρχος τον κατασκευάζει και είναι υπεράνω αυτού, αλλά ταυτόχρονα αποτελεί και το μέσο με το οποίο επιβάλλει υπακοή στα υποκειμένα του. Ένα από τα ενδιαφέροντα αποσπάσματα από το έργο του Bodin είναι το εξής: «μια διαθήκη είναι μια αμοιβαία δέσμευση μεταξύ ενός ηγεμόνα και των υποκειμένων του, εξίσου δεσμευτική και για τα δύο μέρη, και ούτε μπορεί να το παραβιάσει στην προκατάληψη του άλλου χωρίς τη συγκατάθεσή του.»³⁰ Είναι ξεκάθαρο από αυτό το σημείο, πως ο Bodin πίστευε πως η δημιουργία του κράτους και της αρχής της κυριαρχίας, που τη συνοδεύει, προέρχεται από μια συμφωνία, ή καλύτερα ένα συμβόλαιο ανάμεσα στον ηγεμόνα και τους υπηκόους του. Οι τελευταίοι, εθελούσια και χωρίς όρους, προσφέρουν ένα κομμάτι της ελευθερίας τους και των κυριαρχικών τους δικαιωμάτων στον ηγεμόνα, ο οποίος ταυτόχρονα με την απεριόριστη δύναμη που αναλαμβάνει, είναι υποχρεωμένος να λειτουργεί και να χρησιμοποιεί αυτή την ισχύ για να προστατεύσει και να κάνει ό,τι μπορεί για να προοδεύσει ο λαός του, που τον έφερε σε αυτή τη θέση. Είναι ξεκάθαρο, αν μη τι άλλο, πως ουσιαστικά αυτό που μόλις αναλύσαμε, είναι και ο ορισμός του κοινωνικού συμβολαίου των μεταγενέστερων Hobbes, Locke και Rousseau.

Στο σημείο αυτό, θα ήταν καλό, πριν κλείσουμε την ανάλυση της θεωρίας της κυριαρχίας του Bodin, να συνοψίσουμε, αλλά και να παρουσιάσουμε τις επτά ιδιότητες του κυρίαρχου. Για το γάλλο, η κυριαρχία χαρακτηρίζεται από την απόλυτη και αιώνια δύναμη που δίνεται στον ηγεμόνα. Αυτός μέσω του νόμου, αλλά και του μονοπωλίου της βίας στο εσωτερικό του κράτους, έχει την υποχρέωση να προστατεύει το λαό. Τα γνωρίσματα- δικαιώματα του κυρίαρχου, λοιπόν, είναι:

1. Η δύναμη να νομοθετεί, αλλά ταυτόχρονα να μη γίνεται ο ίδιος αντικείμενο του νόμου. Αυτό το κάνει, χωρίς να υπάρχει κάποιος ανώτερος, ή έστω ίσος με αυτόν νομοθέτης, αυτό δηλαδή σημαίνει πως δε μοιράζεται την κυριαρχία του.
2. Το δικαίωμα να αποφασίζει για πόλεμο ή ειρήνη. Ως ανώτατος άρχων, ο κυρίαρχος (θυμίζουμε είτε αυτός είναι βασιλιάς ή μια δημοκρατικά εκλεγμένη

²⁹ ο.π. σελ. 68

³⁰ ο.π. σελ. 70

κυβέρνηση), είναι αυτός που παίρνει την απόφαση, για το αν το κράτος του θα εμπλακεί σε πόλεμο, ή θα κάνει ειρήνη.

3. Ένα άλλο χαρακτηριστικό είναι, η δυνατότητα να επιλέγει τους υπαλλήλους-αξιωματούχους του κράτους. Εφ' όσον αυτοί, θα δεχτούν ένα κομμάτι της δύναμης του, ο ηγεμόνας είναι ο φυσικός διαλογέας των προσώπων, που θεωρεί κατάλληλα για να διαχειριστούν αυτή την εξουσία και τα θέματα του κράτους.
4. Το τέταρτο χαρακτηριστικό του κυρίαρχου, έχει να κάνει με την δικαστική εξουσία. Παρόλη την ύπαρξη δικαστηρίων, ο ηγεμόνας είναι *«το τελευταίο καταφύγιο για έφεση από τα υπόλοιπα δικαστήρια.»* Αυτό σημαίνει, πως ο λαός έχει το δικαίωμα να καταφύγει στον ηγεμόνα, προκειμένου να κάνει έφεση εναντίον μιας απόφασης ενός δικαστηρίου. Ταυτόχρονα, ο κυρίαρχος έχει την ισχύ να επιβάλλει ποινές, να αμνηστεύει κατάδικους, αλλά και να αντιστρέφει αποφάσεις δικαστηρίων.
5. Η απόδειξη της πίστης, αλλά και η απόδοση τιμών προς το πρόσωπό του, είναι ένα ακόμα δικαίωμα του κυρίαρχου, καθώς η ουσία του ηγεμόνα είναι η υπακοή σε αυτόν χωρίς εξαίρεση.
6. Κάτι που υπάρχει από την αρχαιότητα, όπως και άλλα που αναφέρθηκαν, είναι το δικαίωμα στην νομισματοκοπεία. Οι ηγεμόνες είναι αυτοί που μπορούν να κόψουν νομίσματα, κάτι που μετά το νόμο, είναι το σημαντικότερο για ένα κράτος. Τα παραδείγματα είναι αμέτρητα, Φίλιππος Β' της Μακεδονίας, ο Λουδοβίκος XIV, ο Όθων της Ελλάδας και πολλοί άλλοι.
7. Τέλος, είναι το δικαίωμα της επιβολής και της συλλογής των φόρων. Ο ηγεμόνας επιλέγει το ποσό, που κάθε υπήκοός του θα προσφέρει ως φόρο, αλλά και τον τρόπο που αυτός θα συλλεχθεί, καθώς και τα πρόσωπα που θα αναλάβουν αυτό το έργο. Ακόμα, ο ηγεμόνας μέσω των νόμων, αποφασίζει αν κάποια κοινωνική ομάδα θα εξαιρεθεί των φόρων.³¹

Προκειμένου, να συντάξει αυτά τα χαρακτηριστικά ο Bodin, είναι δεδομένο πως συμβουλευτήκε ρωμαϊκά νομικά κείμενα και κυρίως το νομικό Ουλπιανό. Αυτός αναφέρει πως, *«ο λαός μετέφερε όλη την αυτοκρατορία και τη δύναμή του στον αυτοκράτορα»* (*Cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum*

³¹ ο.π. σελ. 82- 87

omne suum imperium et potestatem conferat.), «ο αυτοκράτορας δεν δεσμεύεται από τους νόμους» (*Princeps legibus solutus est.*) και «μια απόφαση του αυτοκράτορα έχει τη δύναμη ενός νόμου» (*Quod principi placuit legis habet vigorem.*).³² Η ρωμαϊκή παράδοση, όπως και οι νόμοι της πολιτείας, διασώθηκαν και ήταν γνωστοί και στο Μεσαίωνα. Απόδειξη είναι και το Αρθουριανό ποίημα «*Ο γάμος του Ιππότη Gawain και της Κυρίας Ragnell*» (περίπου του 1450), σε ένα απόσπασμα του οποίου ο Gawain περιγράφει στη Ragnell τι είναι αυτό που πρέπει να αναζητεί ο καθένας: την κυριαρχία:

*«Επιθυμούμε περισσότερο από τους άνδρες,
Από άνδρες πλούσιους και τους φτωχούς,
Να έχουν κυριαρχία χωρίς ψέματα.
Και επειδή έχουμε κυριαρχία, όλα είναι δικά μας,
Αν και ένας ιππότης μπορεί να είναι πάντα τόσο άγριος,
Πάντα πρέπει να κερδίζει την κυριαρχία.
Είναι η επιθυμία μας να έχουμε κύριο
Πάνω από έναν τέτοιο κύριο.
Αυτός είναι ο σκοπός μας.»³³*

Ο Bodin, γνωρίζοντάς τα όλα αυτά, αλλά και με την οξύνοια του πνεύματός του, αλλά και μέσω της παρατήρησης, προσθέτοντας το απόλυτο και το αιώνιο της κυρίαρχης εξουσίας, έφτιαξε έναν ηγέτη, οποίος είναι αυτός που φτιάχνει το θετικό δίκαιο, δεν υπόκειται όμως σε κανένα περιορισμό, παρά μόνο σε αυτούς που θέτει ο Θεός και το φυσικό δίκαιο. Έθεσε, έτσι, σε μεγάλο βαθμό το φιλοσοφικό πλαίσιο στο οποίο, οι υπόλοιποι φιλόσοφοι λειτούργησαν, με πρώτο τον Thomas Hobbes.

2.2 Hugo Grotius

Ανάμεσα στην απολυταρχική θεωρία του Bodin και στα δημοκρατικά θεωρήματα των Αντιμοναρχικών βρίσκεται η φιλοσοφία του ολλανδού φιλοσόφου

³² Hinsley, F. H, *Sovereignty*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1986, σελ. 42.

³³ Breeden David (2009), <http://www.lone-star.net/mall/literature/gawain.htm>, το αυθεντικό κείμενο είναι:

We desire most from men,
From men both lund and poor,
To have sovereignty without lies.
For where we have sovereignty, all is ours,
Though a knight be ever so fierce,
And ever win mastery.
It is our desire to have master
Over such a sir.
Such is our purpose.

Hugo Grotius (1583- 1645), όπως φαίνεται και στο έργο του «*ο Νόμος του Πολέμου και της Ειρήνης*» (1625). Για τον Grotius η κυριαρχία είναι «η εξουσία της οποίας οι δράσεις δεν υπόκεινται στον έλεγχο μιας άλλης, έτσι ώστε να μπορούν να είναι άκυρες από οποιαδήποτε άλλη ανθρώπινη βούληση.»³⁴ Το βασικό σημείο διαφωνίας του με τον Bodin, έχει να κάνει με τη διάρκεια κατά την οποία δίνεται στον ηγεμόνα η απόλυτη εξουσία. Για τον Bodin αυτή θα έπρεπε να είναι αιώνια κι όχι περιορισμένη χρονικά, γι' αυτό και οι Ρωμαίοι δικτάτορες δεν ήταν πραγματικά κυρίαρχοι. Ο Grotius, από την άλλη, υποστηρίζει πως η διάρκεια δεν έχει καμιά σημασία, όταν κάποιος ή κάποιιοι έχουν στα χέρια τους την απόλυτη εξουσία είναι κυρίαρχοι. Ο χρόνος δεν έχει σημασία.³⁵ Βέβαια, φαίνεται πως δεν υπολογίζει το γεγονός, ότι αν κάποιος που έχει δεχτεί την εξουσία για συγκεκριμένο διάστημα, προσπαθήσει να την κρατήσει για παραπάνω, παρά τη θέληση των ανθρώπων, που εκούσια του παρέδωσαν τα κυριαρχικά τους δικαιώματα, τότε αυτός δε θα είναι ποτέ κυρίαρχος, εφόσον δε θα έχει τη σύμφωνη γνώμη του λαού.

Ο Grotius αναφέρει, χαρακτηριστικά, πως η κυρίαρχη εξουσία περιορίζεται από το θεϊκό δίκαιο, το φυσικό νόμο και το δίκαιο των εθνών, αλλά και από τις συμφωνίες μεταξύ των κυβερνώντων και των κυβερνώμενων. Αυτό δείχνει σε μεγάλο βαθμό, ότι ο ολλανδός φιλόσοφος πίστευε σε ένα είδος κοινωνικού συμβολαίου ανάμεσα στο λαό και τον ηγέτη. Το πιο σημαντικό, όμως, που πρέπει να κρατήσει κανείς από τον Grotius για την κυριαρχία είναι το πώς καθορίζει τον κυρίαρχο. Διακρίνει δύο κατηγορίες το γενικό υποκείμενο (*subjectum commune*) και το ειδικό υποκείμενο (*subjectum proprium*). Το πρώτο αποτελεί το σώμα και το δεύτερο το μάτι και το ερώτημα είναι ποιος πραγματικά βλέπει το σώμα, που ουσιαστικά είναι η πολιτική κοινότητα, ή η *civitas*, ή η κυβέρνηση του ενός ή των πολλών που είναι το μάτι;³⁶ Ο Grotius με αυτή του τη διάκριση, πλησιάζει πολύ κοντά στον ορισμό της κρατικής κυριαρχίας (state sovereignty), αλλά θα ήταν πλάνη, να πιστέψει κανείς ότι αυτό έγινε συνειδητά. Είναι μια ημι- τεχνητή δημιουργία, που υποβοηθά τον ολλανδό να καταλήξει σε ένα συμπέρασμα για την προέλευση της εξουσίας.

³⁴ Merriam C. E, Jr, *History of the Theory of Sovereignty since Rousseau*, Batoche Books, Ontario, 2001, σελ. 11

³⁵ Merriam C. E, Jr, *History of the Theory of Sovereignty since Rousseau*, ο.π. 11

³⁶ ο.π. σελ. 11- 12

2.3 Thomas Hobbes

Ο Thomas Hobbes (1588- 1697) θεωρείται θεμελιωτής της νεώτερης πολιτικής φιλοσοφίας. Σε αυτόν οφείλεται η αναδιάταξη των κλασικών, κυρίως αρχαιοελληνικών, φυσικοδικαιικών αντιλήψεων. Αυτό που προσπάθησε να κάνει ο Hobbes, πράγμα που τον ξεχωρίζει και από τους υπόλοιπους φιλοσόφους, είναι ότι σε πρώτο επίπεδο αντιμετώπισε την πολιτική, και πρωτίστως τη δημιουργία του κράτους, ως επιστημονικό πρόβλημα, σύμφωνα με τη διαμορφωμένη από την «αντιαριστοτελική» επανάσταση της Αναγέννησης και του 17ου αιώνα, έννοια της επιστημονικότητας. Όπως και ο Bodin, έτσι και ο Hobbes, επηρεάστηκε ιδιαίτερα από την ανάγνωση αρχαιοελληνικών, αλλά και ρωμαϊκών κειμένων. Το 1629 μετέφρασε την «*Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου*» του Θουκυδίδη³⁷, πράγμα που δικαιολογεί το ότι η πολιτική κοσμοθεωρία του άγγλου, είναι πολύ κοντά με αυτή του μεγάλου ιστορικού. Ο Hobbes προσπαθεί να ερμηνεύσει την πολιτική μέσω του ορθολογισμού και του εμπειρισμού και δοκιμάζει να μεταστοιχειώσει στη σφαίρα της πολιτικής σκέψης, σύμφυτα στο μηχανιστικό κοσμοείδωλο, μεθοδολογικά εργαλεία. Ο Αριστοτέλης, πέρα από το Θουκυδίδη, είναι ξεκάθαρα μια πηγή έμπνευσης, καθώς ο τρόπος που προσπαθεί να αντιμετωπίσει την πολιτική, είναι πολύ κοντά σε αυτόν που ο αρχαίος χρησιμοποιεί στα *Πολιτικά* του.

Παράλληλα, φαίνεται πως ο Hobbes γνώριζε το έργο, τόσο του Machiavelli, όσο και του Bodin, εφ' όσον, σε όλα τα έργα του βλέπει κανείς ομοιότητες με αυτούς τους δύο στοχαστές. Πέρα, όμως από τους δύο αυτούς, είχε γνωρίσει τον Francis Bacon, αλλά και γάλλους στοχαστές όπως ο Mersene, Gassendi και τον René Descartes³⁸. Με τον τελευταίο, κατά την περίοδο του αγγλικού εμφυλίου, όταν και ο Hobbes είχε καταφύγει στο Παρίσι, συναντιούνταν συχνά. Όλοι αυτοί, συμπεριλαμβανομένων και του Αριστοτέλη και Θουκυδίδη που αναφέρθηκαν παραπάνω, έβαλαν ένα λιθαράκι, ώστε να θεμελιωθεί η πολιτική σκέψη και κοσμοθεωρία του Hobbes. Μάλιστα, η συναναστροφή με φιλοσόφους που στιγμάτισαν, ουσιαστικά δημιούργησαν την επιστημολογία, καθόρισε σε πολύ μεγάλο βαθμό τον τρόπο με τον οποίο ο Hobbes λειτουργούσε και έγραφε. Μέσω της παρατήρησης των πολιτικών τεκταινόμενων, οδηγείτο σε κάποια συμπεράσματα, πάντα δηλαδή επαγωγικά, όπως άλλωστε και ο Αριστοτέλης.

³⁷ Hobbes Thomas, *Περί του Πολίτη*, μτφρσ. Ηλίας Βαβούρας- Ευτυχία Φιριπή, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, 2015, σελ. 91

³⁸ Hobbes Thomas, *Περί του Πολίτη*, ο.π. σελ. 91

Τα πιο σημαντικά έργα του άγγλου φιλοσόφου είναι το *De Cive* (Περί του Πολίτη το οποίο γράφτηκε το 1642, αλλά μεταφράστηκε στα αγγλικά το 1651), το *De Corpore* (Περί του Σώματος, που ολοκληρώθηκε το 1655), το *De Homine* (Περί του Ανθρώπου, που γράφτηκε το 1658). Το κυριότερο, όμως, έργο όχι μόνο για τον Hobbes, αλλά και για το σύνολο της ανθρωπότητας είναι το *Leviathan* (Λεβιάθαν), το οποίο το εξέδωσε στα 1651. Ο τίτλος δεν είναι τυχαίος. Ο Λεβιάθαν ήταν ένα μυθικό τέρας της Παλαιάς Διαθήκης και ο Hobbes αποφάσισε να το παρομοιάσει με το κράτος. Κατά το φιλόσοφο, το κράτος είναι η κυριότερη πολιτική οργάνωση, αλλά και ταυτόχρονα παντοδύναμο.

Στο έργο αυτό, που επηρέασε την πολιτική σκέψη και συνεχίζει να το κάνει, ο άγγλος πολιτικός φιλόσοφος προσπαθεί να χαρακτηρίσει τον άνθρωπο, ως μονάδα, καθώς αυτός είναι η πρωταρχική ουσία του κόσμου. Για να καταλάβει κανείς τον τρόπο με τον οποίο προσπάθησε να αντιμετωπίσει την πολιτική και ειδικότερα το θέμα της κυριαρχίας ο Hobbes, πρέπει να ξεκινήσει από τον άνθρωπο. Το άτομο, κατά το στοχαστή, είναι εκ γενετής κακό, μοχθηρό και έχει ως σκοπό του την ευδαιμονία³⁹. Αυτή μπορεί να μεταφραστεί ως η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη επίτευξη της αυτοσυντήρησης. Στη φυσική του κατάσταση, ο άνθρωπος είναι μόνος του, σε μια συνεχή πολεμική κατάσταση και προσπαθεί να καταφέρει να αποκτήσει μεγαλύτερη ισχύ, προκειμένου να καταφέρει να επιβιώσει. Τα περίφημα αποφθέγματα στο *Λεβιάθαν* και στο *Περί του Πολίτη*, «*Homo homini lupus*»⁴⁰ (ο άνθρωπος αποτελεί λύκο για το συνάνθρωπο του) και «*Bellum omnium contra omnes*»⁴¹ (πόλεμος όλων εναντίον όλων), περιγράφουν ακριβώς τη φυσική κατάσταση του ανθρώπου κατά τον Hobbes, κάτι που έχει περίοπτη θέση στη φιλοσοφία του.

Η φυσική κατάσταση, λοιπόν, όπως αναφέρθηκε και περισσότερο περιληπτικά παραπάνω, έχει να κάνει με μια ζωή «γεμάτη δυσχέρειες», κατατρεγμένη από το συνεχή πόλεμο του ατόμου με το διπλανό, αναζητώντας αρχικά την επιβίωσή του και κατά δεύτερον την ευδαιμονία του. Σε αυτή την κατάσταση, υπερισχύει η «κακή» φύση του ανθρώπου, σύμφωνα με την οποία το άτομο είναι εγωιστικό, σκέφτεται τον εαυτό του, αδιαφορώντας για τους άλλους, αλλά και για τους τρόπους, που θα μεταχειριστεί για να κερδίσει αυτά που επιθυμεί. Ο αδιάκοπος πόλεμος, λοιπόν, είναι

³⁹ ο.π. σελ. 24- 27

⁴⁰ ο.π. σελ. 97, στην πραγματικότητα είναι μια έκφραση που πρώτος χρησιμοποίησε ο Πλαύτος στο έργο του *Asinaria*.

⁴¹ Hobbes Thomas, *Λεβιάθαν*, Γνώση, Αθήνα, 2006, σελ. 200

το κύριο χαρακτηριστικό της προ- κρατικής κατάστασης του ανθρώπου και εξαιτίας του ότι η επιβίωση ήταν άθλος, τελικά, το άτομο οδηγήθηκε σε ένα συμβιβασμό⁴². Αυτός ήταν η συνένωση πολλών ανθρώπων κάτω από μια απόλυτη εξουσία. Η συνένωση αυτή είναι η δημιουργία μιας πολιτικής κοινότητας.

Η γέννηση της πολιτικής κοινότητας σηματοδοτεί το πέρασμα από την απολιτική κατάσταση του χάους και του πολέμου, στην πολιτική συνθήκη επικράτησης του συμβατικού, ή κατά τον Hobbes του *θετικού* δικαίου. Κάθε ανθρώπινη ένωση, γίνεται με δύο τρόπους, είτε μέσω εξαναγκασμού, είτε μέσω συναίνεσης. Εφόσον, όμως, στη φυσική συνθήκη δεν μπορεί να παρατηρηθεί οποιουδήποτε είδους εκούσια συναίνεση μεταξύ των ανθρώπων, η πολιτική ένωση επιτυγχάνεται μόνο μέσω του *εξαναγκασμού συναίνεσης*. Αυτό ουσιαστικά που απαιτείται για να επέλθει η ένωση, είναι η καθολική αποδοχή της σύμβασης παραχώρησης της ατομικής ανθρώπινης ισχύος σε μια κοινή εξουσία, που στόχος της είναι να τερματίσει τον ατέρμονο «φυσικό» εμφύλιο πόλεμο εναντίον όλων και να παρέχει την αυτοσυντήρηση και τη δυνατότητα ανάπτυξης μιας ευχάριστης ζωής. «*Ο τρόπος είναι ο εξής: όλοι εκχωρούν ολόκληρη τη δύναμη και την ισχύ τους σ' έναν άνθρωπο ή σε μια συνέλευση ατόμων, στο πλαίσιο της οποίας είναι δυνατή, με βάση την αρχή της πλειοψηφίας, η αναγωγή όλων των βουλήσεων σε μια.*»⁴³ Με αυτή την εκούσια παραχώρηση των κυριαρχικών δικαιωμάτων του ο άνθρωπος, καταφέρει να συνενωθεί με τους διπλανούς σε μια πολιτική ένωση, η κεφαλή της οποίας είναι επιφορτισμένη με την υποχρέωση να προστατεύει τα μέλη και να τους βοηθά να αποκτήσουν την ευδαιμονία τους, κάτι που είναι αναντίρρητο δικαίωμα του καθενός.

«*Αφού γίνει αυτό, το πλήθος που ενοποιείται έτσι σε ένα πρόσωπο ονομάζεται Πολιτική Κοινότητα και στα λατινικά civitas. Ιδού, λοιπόν, η γένεση εκείνου του μεγάλου Λεβιάθαν, ή μάλλον (για να μιλήσουμε με μεγαλύτερο σεβασμό) εκείνου του θνητού θεού, στον οποίο οφείλουμε, ύστερα από τον αθάνατο Θεό, την ειρήνη και την διαφέντευσή μας.*»⁴⁴ Η ισχύς, με την οποία καταφέρει να κυβερνά την κοινότητα, προέρχεται από την αποδοχή της σύμβασης από όλα τα μέλη αυτής, ακόμα και της μειοψηφίας που ήταν κατά της συνένωσης. Η παράδοση των δικαιωμάτων, που ακολουθεί τη συνένωση, γίνεται από όλους ανεξαιρέτως και εξαιτίας αυτού ακριβώς, ο κυρίαρχος καταφέρει να φέρει την εσωτερική τάξη και την εξωτερική προστασία.

⁴² Hobbes Thomas, *Λεβιάθαν*, ο.π. σελ. 193- 198

⁴³ ο.π, σελ. 241

⁴⁴ Hobbes Thomas, *Λεβιάθαν*, ο.π, σελ. 241

Στο σημείο αυτό, εκτός από αυτά που αναφέραμε, είναι ενδιαφέρον το ότι ο Hobbes μιλά για εκούσια παράδοση της εξουσίας σε ένα *θνητό θεό*⁴⁵. Τόσο ο ίδιος όσο και ο Bodin αποτέλεσαν απολογητές της απολυταρχίας, λόγω της εποχής, αλλά και λόγω των προσωπικών τους βιωμάτων. Η θρησκευτική αναστάτωση, από την εποχή της Μεταρρύθμισης μέχρι και τα τέλη του 17ου αιώνα, έκανε πολλούς στοχαστές της περιόδου να πιστεύουν, ότι η εξουσία πρέπει να ανήκει σε έναν, οποίος να κυβερνά με σιδηρά πυγμή. Ο θνητός θεός του Hobbes βρήκε την ενσάρκωση του, στο πρόσωπο του Λουδοβίκου XIV (1638- 1715). Ο *Βασιλιάς- Ηλιος*, ήταν ο θεός επί γης, ο πανίσχυρος ηγέτης που έχοντας την απόλυτη εξουσία, πάσχιζε να φέρει τη Γαλλία στο απόγειο της ισχύος της, αλλά επιθυμούσε να ζήσει για πάντα στις μνήμες όλων, ως ο μεγαλύτερος ηγέτης όλων των εποχών. Η συγκέντρωση της δύναμης σε ένα πρόσωπο, την οποία εκθειάζει ο Hobbes, επαναλαμβάνει ο Λουδοβίκος με το απόφθεγμα του "*L'état, c'est moi*"⁴⁶ (το κράτος είμαι εγώ). Είναι αρκετά ενδιαφέρον, επίσης, αυτό που είπε ο μεγάλος βασιλιάς, λίγο πριν πεθάνει "*Je m'en vais, mais l'État demeurera toujours*"⁴⁷ (εγώ φεύγω, αλλά το κράτος θα παραμείνει για πάντα). Με αυτά τα λόγια, δείχνει πως ο θνητός θεός που ανέφερε ο Hobbes, δεν είναι κάποιο πρόσωπο, αλλά η εξουσία στη γη, δηλαδή το κράτος. Αυτό που ουσιαστικά, εννοείται είναι πως, μπορεί ο ίδιος ο Hobbes να ήταν οπαδός της απολυταρχίας, αλλά ο Λεβιάθαν δεν είναι κάποιος συγκεκριμένος ηγέτης, είναι το κράτος το ίδιο.

Για τον Hobbes, λοιπόν, η κυριαρχία είναι η απόλυτη εξουσία ενός ηγέτη, ο οποίος είναι επιφορτισμένος να τη χρησιμοποιεί για να φέρει στο εσωτερικό του κράτους του την τάξη, ενώ στο εξωτερικό είναι αυτός που αποφασίζει για την ειρήνη και τον πόλεμο. Η κυρίαρχη εξουσία έχει ανατεθεί στον ηγέτη εκούσια, από τη σύναξη του λαού, επομένως αυτό απαγορεύει στους υπηκόους να αμφισβητούν την κυριαρχία του άρχοντα, καθώς κάθε προσπάθεια να μεταφέρουν είτε την εξουσία είτε ακόμα και τα δικαιώματα που αυτοί παρέδωσαν, προκειμένου να σωθούν από το χάος της φυσικής κατάστασης, οδηγεί αμέσως σε αυτή και αργά ή γρήγορα συμπαρασύρει και όλη την κοινότητα.⁴⁸ Οι συμβάσεις, όμως, είναι όπως αναφέρει και ο Hobbes «*λόγια και αέρας και τους λείπει κάθε δύναμη υποχρέωσης, συγκράτησης,*

⁴⁵ ο.π, σελ. 241

⁴⁶ Erhard C. D., *Betrachtungen über Leopolds des Weisen Gesetzgebung in Toscana*, Richter, 1791, σελ. 30

⁴⁷ Marquis de Dangeau, *Mémoire sur la mort de Louis XIV*, Bibliothèque nationale de France, Paris, 1858, σελ. 24

⁴⁸ Hobbes Thomas, *Λεβιάθαν*, Γνώση, Αθήνα, 2006, σελ. 242

εξαναγκασμού ή προστασίας οποιουδήποτε πέρα από τη δύναμη που τους δίνει η δημόσια σπάθη, με άλλα λόγια, τα λυτά χέρια του ανθρώπου- ή της συνέλευσης ανθρώπων- που κατέχει την κυριαρχία κι έχει τις πράξεις του εγγυημένες απ' όλους, επιτελώντας τες με τη συνενωμένη σ' αυτόν δύναμη όλων.»⁴⁹ Με πιο απλά λόγια, το μονοπώλιο της βίας που κατέχει, νόμιμα ο κυρίαρχος, είναι το ισχυρότερο βέλος στη φαρέτρα του. Είναι αυτό που του εγγυάται, εν πολλοίς, την παραμονή στην εξουσία.

Τα δικαιώματα του κυρίαρχου, όπως αναφέρει και ο Bodin, κατ' αρχάς, είναι η νομοθετική εξουσία.⁵⁰ Η υπαγόρευση κανόνων, για το ποιες πράξεις είναι νόμιμες και δεν ενοχλούν το συμπολίτη του καθενός είναι η πεμπουσία της εξουσίας. Μέσω του θετικού δικαίου, αλλά και της βίας, ο κυρίαρχος είναι ικανός να επιβάλλει την τάξη, ώστε να μη βυθιστεί η κοινότητα στο χάος της φύσης. Ακόμα, ο Hobbes υποστηρίζει πως είναι εκχωρημένο στον κυρίαρχο το δικαίωμα της απονομής δικαιοσύνης,⁵¹ δηλαδή η ακρόαση και επίλυση όλων των διαφορών που ενδέχεται να προκύψουν στο εσωτερικό του κράτους. Μια μικρή διαφορά με τον Bodin σε αυτό το σημείο. Η δικαστική εξουσία του Bodin δεν είναι αυτόνομη σε καμία περίπτωση, αλλά τα δικαστήρια είναι αυτά που παίρνουν αποφάσεις, τις οποίες ο κυρίαρχος έχει το δικαίωμα να ακυρώσει αν το κρίνει φρόνιμο. Κατά τον Hobbes η δικαιοσύνη βρίσκεται αποκλειστικά στα χέρια του ηγέτη. Πέρα από αυτό, ο κυρίαρχος, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, είναι αυτός που αποφασίζει ποια θα είναι η εξωτερική πολιτική του κράτους του. *«Αυτός κρίνει δηλαδή ποιο από τα δύο [πόλεμος ή ειρήνη] είναι προς το δημόσιο συμφέρον, πόσο μεγάλο θα είναι το στράτευμα που πρέπει να συγκεντρωθεί, να οπλιστεί και να πληρωθεί για τη διεξαγωγή του πολέμου καθώς και θα είναι η φορολογία που πρέπει να επιβληθεί στους υπηκόους για να καλυφθεί η δαπάνη του.»*⁵² Τέλος, ο κυρίαρχος, επίσης, είναι αυτός που αποφασίζει για το διορισμό των αξιωματούχων του κράτους, είτε σε περίοδο ειρήνης είτε πολέμου. Παράλληλα, είναι αυτός που επιβραβεύει ή τιμωρεί τους υπηκόους, είτε σωματικά είτε οικονομικά, ανάλογα με την παραβίαση του νόμου που αυτός θέσπισε. Για να ανακεφαλαιώσουμε ο Hobbes οριοθετεί τις αρμοδιότητες τους κυρίαρχου σε σχέση με τους υπηκόους του, οι οποίες είναι: 1) Να διαθέτει υπεράσπιση απέναντι σε ξένους εχθρούς (εξωτερική ασφάλεια). 2) Να διατηρείται η εσωτερική ειρήνη (εσωτερική ασφάλεια). 3) Να πλουτίσουν στο μέτρο του συμβατού με τη δημόσια ασφάλεια

⁴⁹ Hobbes Thomas, *Λεβιάθαν*, ο.π. σελ. 245

⁵⁰ ο.π. σελ. 248

⁵¹ ο.π. σελ. 248

⁵² ο.π. σελ. 249

(ιδιωτική οικονομική δραστηριότητα, εργασία ιδιοκτησία). 4) Να απολαμβάνουν ακίνδυνη ελευθερία (αυτοσυντήρηση).⁵³

Στο σημείο αυτό, είναι ωφέλιμο να αναφερθεί και να αναλύσει κανείς, τους δύο αρμούς πάνω στους οποίους στηρίζεται το οικοδόμημα της χομπεσιανής κυριαρχίας: το *θετικό δίκαιο ή τους νόμους και τη βία*. Θετικό δίκαιο ονόμαζε ο άγγλος στοχαστής, τους νόμους που δημιουργούνταν από ανθρώπους και υποχρεώνονταν να τηρούν και να σέβονται ανεξαιρέτως όλα τα μέλη της κοινότητας. Για να θεμελιώσει καλύτερα τη σκέψη του, ξεκινά να αναζητά το τι είναι πραγματικά νόμος, τόσο μέσω των λεγομένων του Πλάτωνα, Αριστοτέλη και Κικέρωνα, αλλά και μέσω της παρατήρησης της εφαρμογής του Ρωμαϊκού δικαίου (*ius civilis*) σε χώρες που ήταν υποτελείς στη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Καταλήγει σε ένα συνολικό ορισμό που είναι ο εξής: «*θετικό δίκαιο συνιστούν, για κάθε υπήκοο, οι κανόνες που η πολιτική κοινότητα τον διέταξε με λόγια, έγγραφα ή άλλο επαρκές σημείο της βούλησής της, να χρησιμοποιεί για να διακρίνει το σωστό και το εσφαλμένο, δηλαδή εκείνο που αντιτίθεται και εκείνο που δεν αντιτίθεται στον κανόνα.*»⁵⁴ Το θετικό δίκαιο ταυτίζεται ουσιαστικά, με τον πολιτικό νόμο και αποτελεί το μέσο διαβίβασης της ισχύος του κυρίαρχου κράτους. Ο Hobbes τονίζει, πως ο νόμος δεν είναι μια συμβουλή, ή μια χαλαρή υπόδειξη, αλλά διαταγή που υποχρεώνει κάποιον να υπακούσει σε αυτόν που απευθύνει διαταγές, δηλαδή της *persona civitatis*, του προσώπου της πολιτικής κοινότητας.

Ο νόμος (*lex*) δεν αποτελεί δικαίωμα, διότι δικαίωμα είναι η ελευθερία δράσης που παρέχει ο νόμος, ενώ ο νόμος είναι υποχρέωση, δηλαδή αφαίρεση της ελευθερίας της φυσικής υπόστασης.⁵⁵ Είναι ουσιαστικά, ο ορισμός της αντικειμενικής αλήθειας στην πολιτική ζωή του ανθρώπου, καθώς καθορίζει τι είναι δίκαιο, σωστό, άδικο, εσφαλμένο. Ο νομοθέτης είναι ο κυρίαρχος, είναι αποκλειστικά αυτός που θεσπίζει το νόμο και μέσω της εξουσίας που έχει, η πολιτική κοινότητα είναι αναγκασμένη να τον ακολουθεί. Γιατί ο νόμος, ως νόμος, χωρίς τον εξαναγκασμό, ή τουλάχιστον την απειλή της τιμωρίας, είναι κενό γράμμα. Ο ηγέτης έχει στα χέρια του το *ζίφος της κυριαρχίας*, το οποίο έχει μεταβιβαστεί στον ανώτατο άρχοντα με την εκούσια επιλογή της πλειοψηφίας της κοινότητας. Η εξουσία του κυρίαρχου είναι απόλυτη και *μεγαλύτερη αυτής δεν μπορεί εκ του νόμου να απονεμηθεί από τους*

⁵³ Hobbes Thomas, *Περί του Πολίτη*, μτφρσ. Ηλίας Βαβούρας- Ευτυχία Φιριπή, Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη, 2015, σελ. 274- 288

⁵⁴ Hobbes Thomas, *Λεβιάθαν*, ο.π. σελ. 327

⁵⁵ Hobbes Thomas, *Λεβιάθαν*, ο.π. σελ. 327, 349

ανθρώπους, ή μεγαλύτερη αυτής κανείς θνητός για τον ίδιο του τον εαυτό. Η χρησιμότητα των νόμων, είναι ουσιαστικά η αναγκαστική συμμόρφωση με τους κανόνες, που σύμφωνα με την άποψη του κυρίαρχου, μειώνουν τα φυσικά ένστικτα του ατόμου και τελικά φέρνουν την αρμονία στο εσωτερικό του κράτους.

Η διαφορά ανάμεσα στο θετικό και το φυσικό δίκαιο, δεν είναι πρωτότυπη έμπνευση του Hobbes. Οι άνθρωποι γνώριζαν τη διαφορά ακόμα και στα αρχαία χρόνια κάτι που αποτυπώνεται στην *Αντιγόνη* του Σοφοκλή, σε μια στιχομυθία της Αντιγόνης, που εκφράζει το φυσικό δίκαιο, με τον Κρέοντα που τίθεται υπέρ του θετικού:

Κρ: Τόλμησες να παραβείς τους νόμους της πόλης;

Αντ: (Ναι) γιατί δεν ήταν καθόλου ο Δίας που διακήρυξε για μένα αυτά εδώ, ούτε η συγκάτοικος του κάτω κόσμου, Δίκη, καθόρισε τέτοιου είδους νόμους ανάμεσα στους ανθρώπους [...] ούτε εσύ, αν και θνητός, μπορείς να ξεπερνάς τους άγραφους και ασφαλείς νόμους θεών, που δεν υπάρχουν από χθες, αλλά πάντοτε και κανείς δε γνωρίζει πότε φανερώθηκαν.⁵⁶

Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, ένα από τα σημαντικότερα όπλα του κυρίαρχου άρχοντα είναι η βία. Αυτός κατέχει το μονοπώλιο της βίας στο εσωτερικό του κράτους, ώστε να αποφευχθεί ο ατέρμονος εμφύλιος πόλεμος της φυσικής κατάστασης. Το ξίφος της κυριαρχίας εγγυάται την ύπαρξη της ένωσης των ανθρώπων, την τάξη αλλά και τη συνέχιση αυτής. Τι γίνεται όμως στο εξωτερικό;

Η ασφάλεια χωρίζεται σε δύο μέρη: την εσωτερική και την εξωτερική. Για την πρώτη έχουμε ειπωθεί πώς επιτυγχάνεται. Οι υπήκοοι αποδέχονται μια αναγκαστική φιλία με το διπλανό τους, γνωρίζοντας πως η έχθρα θα τους οδηγήσει στην επάνοδο της προ- κοινωνικής χαοτικής φυσικής κατάστασης. Ο άδικος εσωτερικός εχθρός της ομόνοιας τιμωρείται σύμφωνα με το θετικό δίκαιο. Κάτι τέτοιο, όμως δεν υφίσταται στο διεθνές επίπεδο. Στο εξωτερικό περιβάλλον, η ύπαρξη πολλών κυρίαρχων

⁵⁶ Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, *Σοφοκλέους Αντιγόνη*, Ελληνικός Εκδοτικός Οργανισμός, Αθήνα, 1969, στ. 449- 457, πρωτότυπο:

ΚΡ. καὶ δῆτ' ἐτόλμας τούσδ' ὑπερβαίνειν νόμους;
ΑΝ. οὐ γάρ τί μοι Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τάδε,
οὐδ' ἡ ξύνοικος τῶν κάτω θεῶν Δίκη
τοιούσδ' ἐν ἀνθρώποισιν ὤρισεν νόμους,
οὐδὲ σθένειν τοσοῦτον ὥοιμην τὰ σὰ
κηρύγμαθ' ὥστ' ἄγραπτα κάσφαλῆ θεῶν
νόμιμα δύνασθαι θνητὸν ὄνθ' ὑπερδραμεῖν.
οὐ γάρ τι νῦν γε κάχθές, ἀλλ' ἀεὶ ποτε
ζῆ ταῦτα, κούδεις οἶδεν ἐξ ὄτου ἴφάνη.

κρατών, αυτόματα σημαίνει πως δεν υφίσταται το μονοπώλιο της βίας. Εκεί, ισχύει η φυσική κατάσταση και τα κράτη, όπως οι άνθρωποι πριν την ένωση, αναζητούν την ισχύ, για να εξασφαλίσουν την επιβίωση τους προπαντός. Ακόμα, δεν ισχύει το θετικό δίκαιο και ο άδικος εχθρός δεν μπορεί να τιμωρηθεί ή να περιοριστεί. Έτσι ο κυρίαρχος ηγέτης, είναι επιφορτισμένος με την αρμοδιότητα, να αποφασίζει για το εάν είναι φρόνιμο το κράτος του να κάνει ειρήνη ή πόλεμο, κρίνοντας από το εξωτερικό περιβάλλον, αλλά και από τις εσωτερικές ικανότητες. Είναι χαρακτηριστικό αυτό που αναφέρει ο Hobbes στο *«Περί του Πολίτη»*: *«Αλλά μάταια λατρεύουν την ειρήνη στο σπίτι τους, αυτοί που δεν μπορούν να αμυνθούν των ξένων.»*⁵⁷ Αυτό, ακριβώς δείχνει και τη σχέση μεταξύ της εσωτερικής και της εξωτερικής ασφάλειας. Η κυριαρχία εγγυάται την ύπαρξη τάξης, ευημερίας και επιβίωσης στο εσωτερικό του κράτους, αλλά είναι άχρηστη αν αυτό δεν είναι ικανό να υπερασπιστεί τον εαυτό του εναντίον εξωτερικών απειλών. Ο *«πόλεμος όλων εναντίον όλων»*, που ισχύει στη φύση, ισχύει και στο διεθνές περιβάλλον και *«ο κάθε άνθρωπος (ή καλύτερα κράτος στην προκειμένη περίπτωση) αποτελεί λύκο για το συνάνθρωπό του»*. Η αρχή της κυριαρχίας έχει σε μεγάλο βαθμό και τοπική σημασία, για παράδειγμα, αν ένας πολίτης κάποιου κράτους, δεχθεί επίθεση σε χώρο που δεν ανήκει στη δικαιοδοσία του κράτους του, αυτό δεν μπορεί να εγγυηθεί ή ακόμα και να υπερασπισθεί την ασφάλειά του. Ο διακρατικός πόλεμος δύναται να τερματιστεί είτε όταν η ισορροπία του φόβου μεταξύ δύο ισοσθενών δυνάμεων επιβολής παρέχει την ειρήνη είτε όταν μια κρατική υπερδύναμη επικρατήσει οριστικά σε παγκόσμιο επίπεδο με αποτέλεσμα να διαδραματίζει πλέον τον ρόλο της καθολικής αυτοσυντήρησης, ειρήνης και ασφάλειας. Γιατί ο νόμος του ισχυρότερου είναι αυτός που υφίσταται.⁵⁸

Συμπερασματικά λοιπόν, η κυριαρχία, κατά τον Hobbes είναι η εθελούσια παράδοση των φυσικών δικαιωμάτων από μέρους των ανθρώπων, που έχουν αναγνωρίσει πως μόνο η εξαναγκαστική ομόνοια θα θέσει ένα τέλος στον ατέρμονο σπαραγμό της φύσης. Είναι μια νομική και πολιτική έννοια που περιλαμβάνει, το σύνολο των χωρίς παρεμβολές τόσο από το εσωτερικό, όσο και από το εξωτερικό, αποφάσεων, που σχετίζονται με το μέλλον του κράτους.⁵⁹ Το σύνολο των δικαιωμάτων αποτελεί την απόλυτη, αδιαμφισβήτητη εξουσία που παραδίδεται σε

⁵⁷ Hobbes Thomas, *Περί του Πολίτη*, μτφρσ. Ηλίας Βαβούρας- Ευτυχία Φιριπή, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, 2015, σελ. 190

⁵⁸ Hobbes Thomas, *Περί του Πολίτη*, ο.π. σελ. 63

⁵⁹ Κουσκουβέλης Ι. Ηλίας, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Ποιότητα, Αθήνα, 2007, σελ. 110-111

έναν ηγέτη, ο οποίος νομοθετεί, επιβραβεύει, τιμωρεί, δικάζει, χαράσσει εξωτερική πολιτική. Αυτή η εξουσία λέγεται *ανώτατη εξουσία, ή υπέρτατη αρχή, ή κυριαρχία*. Αυτός που την κατέχει, πρέπει να είναι άξιος να φέρει στο εσωτερικό την τάξη την ασφάλεια από τους εξωτερικούς κινδύνους. «Οι άνθρωποι για την εξασφάλιση της ειρήνης και, χάρη σ' αυτή, της αυτοσυντήρησής τους κατασκεύασαν τον τεχνητό άνθρωπο που αποκαλούμε πολιτική κοινότητα, κατασκεύασαν επίσης τεχνητά δεσμά, τα αποκαλούμενα θετικό δίκαιο, με τα οποία προσδέθηκαν μέσω αμοιβαίων συμβάσεων στο κέλευσμα του ανθρώπου ή της συνέλευσης όπου ανέθεσαν την κυρίαρχη εξουσία.»⁶⁰

2.4 John Locke

Ο John Locke (1632- 1704) θεωρείται, όπως οι περισσότεροι γνωρίζουν, ως ένας από τους σημαντικότερους φιλοσόφους του Διαφωτισμού, αλλά είναι και ευρύτερα γνωστός και ως ο θεμελιωτής του κλασικού φιλελευθερισμού. Ακόμα, αποτελεί τον κύριο αντιπρόσωπο του αγγλικού εμπειρισμού. Μαζί με τον David Hume και τον George Berkeley⁶¹ σχημάτισαν το τρίπτυχο του αγγλικού Διαφωτισμού και του επερχόμενου εμπειρισμού. Για την παρούσα εργασία, η αναφορά στον John Locke, σηματοδοτεί το πέρασμα από την περίοδο της Απολυταρχίας, σε αυτή του Διαφωτισμού. Αυτό είναι εξόχως σημαντικό, καθώς η αρχή της κυριαρχίας έχει πολλές διαφορές από τη μία περίοδο, στην άλλη.

Στην εποχή του Bodin και του Hobbes, η αρχή της κυριαρχίας ήταν αρχοντοκεντρική (ήταν, αν μπορεί να ειπωθεί, *η κυριαρχία του Ηγέτη*). Αυτό σημαίνει, ότι και οι δύο φιλόσοφοι αναφέρονταν στο πόσο σημαντικός είναι ο ηγέτης, ή η κυβέρνηση για το κράτος κι ότι, εν ολίγοις, η εξουσία που είχε παραχωρηθεί σε αυτόν από το λαό, ήταν ο συνδετικός δεσμός του κράτους. Η Βεσφαλιανή ιδέα έβλεπε την κυριαρχία ως ιδιοκτησία του ηγέτη, παρά του λαού. Γι' αυτό, ακριβώς, έργα, όπως αυτά του Locke ή του Rousseau, αλλά ακόμα περισσότερο οι επαναστάσεις της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας και η Γαλλική, που εν πολλοίς αυτά πυροδότησαν, ήταν τόσο μεγάλες προκλήσεις για το ancien régime στην Ευρώπη. Η Βεσφαλία ήταν σε μεγάλο βαθμό, μια συμφωνία υπέρ των ηγετών, αλλά οι επαναστάσεις στο τέλος του 18ου αιώνα, εισήγαγαν για πρώτη φορά μια εθνική-διεθνής οπτική στις διεθνείς σχέσεις.

⁶⁰ Hobbes Thomas, *Λεβιάθαν*, Γνώση, Αθήνα, 2006, σελ. 279

⁶¹ Μπενιέ Ζαν- Μισέλ, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Φιλοσοφίας, Φυσιογνωμίες και έργα*, Καστανιώτη, Αθήνα, 1999, σελ. 186, 201, 213

Η βασική διαφορά, όπως θα φανεί και στη συνέχεια από την ανάλυση των λεγομένων του Locke, είναι ότι από εκεί που ο λαός εκούσια παραχωρεί τα δικαιώματά του στον ηγέτη και δεν μπορεί να αλλάξει την επιλογή του, δηλαδή να ανατρέψει την κυβέρνηση ή το μονάρχη, τώρα τα πράγματα είναι διαφορετικά. Ο λαός έχει περισσότερα δικαιώματα από πριν, απαιτεί να έχει λόγο στον τρόπο που διαχειρίζονται οι κρατικές υποθέσεις. Για πρώτη φορά, τα αναδυόμενα κράτη δεν ορίζονται ως εθνοτικές κοινότητες, αλλά από αρχές που έχουν θεσπιστεί πολιτικά. Ο λαός, τώρα κι όχι ο άρχοντας, ενσαρκώνει την κυρίαρχη εξουσία. Αυτό ακριβώς επηρέασε τις αρχές της Βεστυφαλίας. Από τη μία, η κυριαρχία γίνεται περισσότερη ιερή και απαραβίαστη, μια και πλέον το έθνος είναι αυτό που τη χειρίζεται, καθώς κάθε παρέμβαση στα εσωτερικά ενός κράτους, ήταν ξεκάθαρη προσβολή στο λαό και στην ηγεσία του. Από την άλλη, βέβαια, η εσωτερική δομή άλλαξε. Θέματα όπως, η ελευθερία της σκέψης, που παλιότερα ήταν ανάμεσα στον άρχοντα και τους υπηκόους του, τώρα ήταν θέμα που απασχολούσε συνολικά το έθνος.⁶²

Αλλά για να επανέλθουμε στο Locke, ο άγγλος ιατρός και φιλόσοφος, αναφέρεται στη φυσική κατάσταση, στη δημιουργία του κράτους και στη σημασία των νόμων, αλλά κανείς ανακαλύπτει ψήγματα κυριαρχίας στη φιλοσοφία του. Αυτά που πρέπει να κρατήσουμε είναι η αποδοχή του ότι είναι αναγκαίο να υπάρχει μια κυβέρνηση, η οποία μέσω των νόμων και της νόμιμης βίας θα μπορεί να επιβάλλει την τάξη στην επικράτεια του κράτους. Όμως αν αυτή η κυβέρνηση γίνει τυραννική, τότε εφόσον τα δικαιώματά της πηγάζουν από το λαό και μόνο, ο τελευταίος έχει το νόμιμο δικαίωμα να αντιδράσει και να την ανατρέψει, καθώς αυτή δεν τελεί την αποστολή της, που είναι φυσικά να βοηθά την κοινότητα να ευημερεί και να είναι προστατευμένη. Από αυτό, βλέπουμε ξεκάθαρα την επίδραση του Διαφωτισμού, στην περίοδο. Ο Bodin και ο Hobbes υποστήριζαν, πως αν ο λαός διαφωνούσε με την άρχουσα κυβέρνηση, τότε δεν μπορούσε να κάνει κάτι, διότι είχε παραδώσει εθελούσια τα κυριαρχικά του δικαιώματα. Εδώ ο Locke διαφωνεί, αναφέροντας πως ο λαός είναι αναγκασμένος να επέμβει και να ανατρέψει την κυβέρνηση. *«Θα επιθυμούσα όμως εκείνοι που προβάλλουν την αντίρρηση αυτή να θυμηθούν ότι οι απόλυτοι μονάρχες δεν είναι παρά απλοί άνθρωποι[...]»*⁶³

⁶² Shaw Martin, *Theory of the Global State*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 2000, σελ. 31- 32

⁶³ Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel, *Θεωρίες της Πολιτικής και του Κράτους*, Σαββάλας, Αθήνα, 2005, σελ. 121

Μιλά ακόμα, για τη φυσική κατάσταση, για την οποία φαίνεται πως αναρωτιέται αν είναι τόσο καταστροφική όπως ανέφερε ο Hobbes. Για τον Locke είναι μια κατάσταση απόλυτης ελευθερίας, στην οποία επικρατεί ο φυσικός νόμος ο οποίος δημιουργεί υποχρεώσεις σε όλους, αλλά και ταυτόχρονα επιβάλλει την ειρήνη και την αυτοσυντήρηση. Όμως η τήρησή του εναποτίθεται στα χέρια κάθε ανθρώπου ξεχωριστά, πράγμα που το κάνει αυτόματα δύσκολο, καθώς ο ανθρώπινος χαρακτήρας είναι άπληστος και γεμάτος αδικία.⁶⁴ Αυτά τα δεινά, μπορούν να καταπολεμηθούν με τη δημιουργία ενός κράτους, μιας δίκαιης κυβέρνησης, μέσω ενός συμβολαίου ανάμεσα στον άνθρωπο και αυτής. Όπως και στον Hobbes, έτσι και στην προκειμένη περίπτωση, το άτομο εθελούσια δίνει κάποια από τα φυσικά του δικαιώματα για να μπορέσει να συνενωθεί σε μια πολιτική κοινότητα και να προστατευθεί καλύτερα. Ο Locke αναρωτιέται, αν η μοναρχία είναι πραγματικά ένας τύπος κυβέρνησης, που είναι ικανός να ξεπεράσει τη φυσική κατάσταση και καταλήγει, πως ο λαός πρέπει να είναι ο απόλυτος κριτής.⁶⁵

2.5 *Jean- Jacques Rousseau*

Αναντίρρητα ένας από τους ανθρώπους που επηρέασαν την πολιτική σκέψη στο πέρασμα των χρόνων ήταν ο *Jean- Jacques Rousseau*. Ο Ελβετός φιλόσοφος είναι, αν όχι ο βασικός, από τους κυριότερους εκπρόσωπους του Διαφωτισμού, με τη σκέψη του και τα έργα του άφησε τη σφραγίδα στην περίοδο, αλλά και συνολικά στην πολιτική μέχρι και τις μέρες μας. Γεννήθηκε στη Γενεύη στα 1712⁶⁶, μια προτεσταντική πόλη- κράτος, που κυβερνούσαν με αντιπροσωπευτική δημοκρατία, κάτι που επηρέασε τη σκέψη και την ιδιοσυγκρασία του φιλοσόφου. Έφυγε από τη ζωή το 1778, έχοντας προετοιμάσει με τα έργα του, δύο μεγάλες επαναστάσεις την Αμερικανική και τη Γαλλική.⁶⁷

Δραστηριοποιήθηκε ιδιαίτερα στη Γαλλία, είχε περάσει, μάλιστα κι ένα μεγάλο μέρος της ζωής του στο Παρίσι. Τον 18ο αιώνα, ειδικά στη Γαλλία, η λέξη *κυρίαρχος* σήμαινε γενικά το βασιλιά ή, καλύτερα, τον απόλυτο μονάρχη. Ο *Masters*

⁶⁴ Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel, *Θεωρίες της Πολιτικής και του Κράτους*, ο.π. σελ. 119-121

⁶⁵ ο.π. σελ. 121

⁶⁶ Damrosch Leopold, *Jean-Jacques Rousseau: Restless Genius*, Houghton Mifflin Company, New York, 2005, σελ. 566

⁶⁷ Durant Will, Durant Ariel, *The Story of Civilization: Rousseau and revolution; a history of civilization in France, England, and Germany from 1756, and in the remainder of Europe from 1715 to 1789*, Simon and Suster, New York, 1967, σελ. 887

αναφέρει, ότι η πιο επαναστατική ιδέα του Rousseau ήταν ότι όλο το πολιτικό σώμα ορίζεται ως κυρίαρχο⁶⁸. Φαίνεται, αρκετά επηρεασμένος από το Locke σε αυτό το σημείο, αφού αναφέρει πως εφόσον η ισχύς προέρχεται από το λαό, τότε αυτός οφείλει να είναι ο απόλυτος κυρίαρχος του κράτους. Με αυτό τον τρόπο, φαίνεται να γίνεται δεκτή η λαϊκή κυριαρχία, που με τη σειρά της οδηγεί στη διάκριση ανάμεσα στον κυρίαρχο λαό και την κυβέρνηση, η οποία δεν είναι παρά ένα εργαλείο. Το *Κοινωνικό Συμβόλαιο*, το σημαντικότερο έργο του Rousseau, θεωρήθηκε ότι ερχόταν σε ρήξη με τις παραδοσιακές μορφές νομιμοποιημένης εξουσίας και επιπλέον ευνοούσε την αποσταθεροποίηση της άρχουσας τάξης, γι' αυτό μάλιστα, καταδικάστηκε να καεί στην πυρά στη Γενεύη, το 1762.

Ο Trousson αναφέρει, πως ο Rousseau μετά θάνατον, έγινε θεός.⁶⁹ Ήταν πασίγνωστος εξαιτίας των έργων του «*Νέα Ελοΐζα*» και του «*Αιμίλιος*», τα οποία συνολικά επανεκδόθηκαν 106 φορές από το 1761 μέχρι το 1789. Το «*Κοινωνικό Συμβόλαιο*» δεν επανεκδόθηκε τη δεκαετία πριν τη Γαλλική επανάσταση. Την περίοδο όμως 1787- 1799, αυτό έγινε 32 φορές, κάτι που δείχνει με αδρά γράμματα, πως η Γαλλία μαθήτευε στο Rousseau.⁷⁰ Η συγγραφή αυτού του έργου, απασχόλησε το φιλόσοφο περίπου είκοσι χρόνια. Το ενδιαφέρον του για την πολιτική είναι συνδεδεμένο με το ενδιαφέρον του για τη θεραπεία της διαφθοράς της ανθρώπινης φύσης, που βλέπει πως επιδεινώνεται στην κοινωνία της εποχής του. Η έννοια του νόμου, η ελευθερία και η συνείδηση του πολίτη φαίνεται να αποτελούν οδηγητικά νήματα που συνδέουν την έννοια της γενικής βούλησης, τη θεμελιώδη έννοια της πολιτικής θεωρία του, στην οποία βασίζεται η ιδέα της έννομης πολιτικής κοινωνίας. Το Κοινωνικό συμβόλαιο παρουσιάζει την πλέον άρτια δομή σε σχέση με προηγούμενα έργα του. Σε αυτό η κυριαρχία είναι αδιαίρετη και το κοινό αγαθό, που αποτελεί κριτήριο της πράξης, αφορά ένα ορισμένο κράτος.

Όπως γίνεται φανερό και από τα παραπάνω, το έργο που θα βοηθήσει να κατανοήσουμε την προσέγγιση του Rousseau στην αρχή της κυριαρχίας, είναι το *Κοινωνικό Συμβόλαιο*. Υπάρχει στην πρώτη σελίδα αυτού, ένας στίχος του Βιργιλίου από την Αινειάδα: «*Τις δίκαιες συμφωνίες καλούμε νόμους.*»⁷¹ Όπως αναφέρει και ο «Πολίτης της Γενεύης», προσπαθεί να ερμηνεύσει τη συμφωνία, που έχει γίνει

⁶⁸ Masters, R. D., *The Political Philosophy of Rousseau*, Princeton University Press, Princeton, 2015, σελ. 14

⁶⁹ Trousson, R., *Rousseau et sa fortune littéraire*, Ducros, St. Médard en Jalles, 1971, σελ. 61

⁷⁰ Rousseau Jean- Jacques, *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο*, Πόλις, Αθήνα, 2017, σελ. 27

⁷¹ Rousseau Jean- Jacques, *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο*, ο.π. σελ. 45

ανάμεσα στο λαό και τους κυβερνώντες, αλλά και να καταλήξει σε ένα συνολικό συμπέρασμα για την πολιτική σκέψη του ανθρώπου, ξεκινώντας από την αρχή, δηλαδή τη φυσική κατάσταση. Τόσο ο Rousseau, όσο και ο Montesquieu διαφωνούν με την ερμηνεία της φυσικής κατάστασης του Hobbes. Θεωρούν πως είναι ένας μύθος, που κατασκευάστηκε έχοντας ως βάση του τη θεώρηση, πως το άτομο σε αυτή την κατάσταση έχει όλα τα χαρακτηριστικά, που αποκτούνται στην κοινωνία, χωρίς κανένα περιορισμό⁷². Για το Rousseau, ο άνθρωπος γεννήθηκε ελεύθερος, χωρίς ζήλεια και απληστία, την οποία τονίζει ο Hobbes. Για τον Ελβετό, αυτό είναι αδύνατο, εφόσον στη φύση οι άνθρωποι δεν αλληλεπιδρούσαν σχεδόν καθόλου, οπότε είναι και άτομο να θεωρεί κανείς πως δημιουργήθηκαν τέτοιου είδους αισθήματα. *«Ο άνθρωπος»,* λοιπόν, *«γεννήθηκε ελεύθερος και παντού βρίσκεται αλυσοδομένος»*⁷³ και όποιος θεωρεί, πως έχει μεγαλύτερη ισχύ πάνω σε έναν άλλο, αυτό δε σημαίνει πως είναι κυρίαρχος ή ελεύθερος. Από την πρώτη κιόλας στιγμή, ο Rousseau θέλει να δείξει ότι ο απόλυτος κυρίαρχος είναι ο λαός, ο οποίος μέσα από το πέρασμα των χρόνων και της εξέλιξης από την οικογένεια (που θεωρεί πως είναι η πρώτη κοινωνία), μέσα από συμβάσεις κι όχι μέσω του κινδύνου που υπάρχει στη φυσική κατάσταση, έθεσε σε ισχύ το ιερό δικαίωμα δημιουργίας μιας κοινωνίας. Για το Rousseau, η πολιτική ένωση επήλθε μέσα από ελεύθερη επιλογή της *γενικής βούλησης* και της εξελικτικής πορείας του ανθρώπινου γένους.

Το αρχέτυπο της πολιτικής ένωσης είναι η οικογένεια⁷⁴, η οποία δε σχηματίζεται μέσω ενστίκτων, αλλά μέσω της απόφασης, μιας σύμβασης των μελών. Πρώτο μέλημα, είναι η αυτοσυντήρηση, οι πρώτες φροντίδες, μέχρι το άτομο να αισθανθεί έτοιμο να αναλάβει την προσωπική του μέριμνα μόνο του. Κάπως έτσι, δημιουργήθηκε και το κράτος. Τα εμπόδια της φυσικής κατάστασης γίνονται κάποια στιγμή, αβάσταχτα και ταυτόχρονα, το άτομο δεν είναι ικανό να δημιουργήσει νέες μορφές φυσικής ισχύος, ώστε να διατηρηθεί. Γίνεται, λοιπόν κατανοητό, ότι το άτομο οφείλει να αλλάξει τον τρόπο που λειτουργεί, ούτως ώστε να επιβιώσει. Έτσι λοιπόν πρέπει: *«Να βρεθεί μια μορφή συνένωσης που θα υπερασπίζεται και θα προστατεύει με όλη τη δύναμη από κοινού το πρόσωπο και τα αγαθά κάθε μέλους κατά τρόπο ώστε ο καθένας, αν και σχηματίζει ενιαίο σώμα με όλους, θα υπακούει ωστόσο μόνο στον*

⁷² Waltz N. Kenneth, *ο Άνθρωπος, το Κράτος και ο Πόλεμος*, Ποιότητα, Αθήνα, 2011, σελ. 212

⁷³ Rousseau Jean- Jacques, *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο*, Πόλις, Αθήνα, 2017, σελ. 48

⁷⁴ Rousseau Jean- Jacques, *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο*, ο.π. σελ. 49

εαυτό του και θα παραμένει το ίδιο ελεύθερος όσο και πριν.»⁷⁵ Σε αυτήν ακριβώς την ανάγκη, απαντά και δίνει λύση το κοινωνικό συμβόλαιο. Ουσιαστικά, η πολιτική ένωση, το κράτος προέρχεται από την εξέλιξη του ανθρώπου, αλλά και από τα ολοένα και περισσότερο ανυπέβλητα εμπόδια της φυσικής κατάστασης. Με τα λόγια του Rousseau, το κοινωνικό συμβόλαιο είναι όταν: «καθένας από μας θέτει από κοινού το πρόσωπό του και όλη του τη δύναμη κάτω από την ανώτατη καθοδήγηση της γενικής βούλησης· και ως σώμα δεχόμαστε κάθε μέλος ως αδιαίρετο μέρος του συνόλου.»⁷⁶

Από αυτό τον ορισμό, καταλαβαίνει κανείς αμέσως, πως δημιουργείται ένα σώμα, μια κυβέρνηση, που ο Rousseau αναφέρει, πως αριθμεί τόσα μέλη όσα και οι ψήφοι της συνέλευσης. Αυτό το σώμα ονομάζεται *κράτος*, όταν είναι παθητικό και *κυρίαρχο* όταν είναι ενεργητικό. Το σύνολο των ανθρώπων που υπάρχουν σε ένα συγκεκριμένο κράτος, είναι ο *λαός*, του οποίου τα μέλη ξεχωριστά ονομάζονται *πολίτες*, διότι καθένας από αυτούς συμμετέχουν στην κυρίαρχη εξουσία.⁷⁷ Από αυτό κατανοεί κανείς, πως για το φιλόσοφο, η αρχή της κυριαρχίας πηγάζει αποκλειστικά από το λαό, οποίος μέσω μιας σύμβασης, η οποία έγινε δίκαια, έθεσε εαυτόν κάτω από ένα σώμα, το οποίο είναι υποχρεωμένο να φροντίζει για τη συντήρηση, προστασία και την ευημερία του λαού. Αυτό, όμως, δε σημαίνει πως ο τελευταίος έχει παραιτηθεί από κάθε του δικαίωμα, σχετικά με την ελευθερία του. Αν η κυβέρνηση μεταβληθεί από όργανο σε ζυγό, τότε ο λαός έχει το δικαίωμα να την αποτινάξει, γιατί αυτό παραβαίνει τη σύμβαση που είχε γίνει. Ουσιαστικά, η κυριαρχία είναι η άσκηση της γενικής βούλησης.

Η ύπαρξη του πολιτικού σώματος, δηλαδή του κυρίαρχου, υφίσταται μόνο από το απαραβίαστο του συμβολαίου. «*Η παραβίαση της πράξης αυτής, χάρη στην οποία υφίσταται [το πολιτικό σώμα] ισοδυναμεί με την εκμηδένισή του, και το τίποτα παράγει τίποτα.*»⁷⁸ Ένα από τα σημαντικότερα σημεία της κοσμοθεωρίας του Rousseau είναι, όπως αναφέραμε και πιο πάνω η *γενική βούληση*. Αυτοί, που αποτελούν την ηγετική ομάδα, είναι φυσικά άνθρωποι, οι οποίοι μπορεί να έχουν ιδιαίτερη βούληση αντίθετη ή διαφορετική από τη γενική. Ακόμα, το επιμέρους συμφέρον του καθενός, μπορεί να του υπαγορεύει κάτι διαφορετικό από το γενικό. Όμως, για να λειτουργήσει σωστά μια πολιτική ένωση, ένα κράτος, αυτός αλλά και τα υπόλοιπα μέλη της κυβέρνησης, είναι υποχρεωμένα να υπακούσουν στη γενική

⁷⁵ ο.π. σελ. 61

⁷⁶ ο.π. σελ. 62

⁷⁷ ο.π. σελ. 63

⁷⁸ ο.π. σελ. 65

βούληση, εφόσον χρωστούν την ισχύ τους σε αυτή. «[...] το κοινωνικό σύμφωνο[...] εμπεριέχει σιωπηρά αυτή την υποχρέωση που δίνει ισχύ στις υπόλοιπες: όποιος αρνηθεί να υπακούσει στη γενική βούληση θα εξαναγκασθεί από ολόκληρο το σώμα, πράγμα που σημαίνει ότι θα εξαναγκασθεί να είναι ελεύθερος.»⁷⁹ Αυτός η εξαναγκαστική, λοιπόν, υποταγή της προσωπικής βούλησης, στη γενική, είναι ουσιαστικά η αρχή της κυριαρχίας για το φιλόσοφο.

Ο Rousseau θεωρεί πως η κυριαρχία είναι αδιαίρετη, δηλαδή δεν μπορεί να μοιραστεί σε κομμάτια, αλλά και δεν είναι δυνατό να απαλλοτριωθεί. «Υποστηρίζω, λοιπόν, ότι η κυριαρχία εφόσον είναι η άσκηση της γενικής βούλησης, δεν μπορεί ποτέ να απαλλοτριωθεί, και ότι ο κυρίαρχος, ως συλλογική οντότητα, δεν είναι δυνατό να αντιπροσωπευτεί παρά μονάχα από τον εαυτό του. Η πολιτική ισχύς μπορεί κάλλιστα να μεταβιβαστεί, η βούληση όμως όχι.»⁸⁰ Αυτό σημαίνει, ότι η κυριαρχία είναι η βασική έννοια, μετά φυσικά τη γενική βούληση, στην οποία στηρίζεται το οικοδόμημα του κράτους και γι' αυτό το λόγο δε γίνεται να απαλλοτριωθεί, αλλά και να μοιραστεί. Είναι λάθος, όπως αναφέρει ο Rousseau, αυτό που γίνεται και λέγεται στην πολιτική σκηνή, ότι δηλαδή η κυριαρχία μπορεί να μοιραστεί σε νομοθετική, ή εκτελεστική εξουσία, «είναι σαν να έφτιαχναν έναν άνθρωπο από διαφορετικά σώματα, από τα οποία το ένα έχει τα μάτια, το άλλο τα χέρια, το επόμενο τα πόδια και τίποτα άλλο.»⁸¹ Δεν είναι η κυριαρχία που μοιράζεται, αλλά η ισχύς, η δύναμη, που διαθέτει το πολιτικό σώμα για να εφαρμόσει τη γενική βούληση. Η κυριαρχία είναι μια και βρίσκεται πάντα στα χέρια του λαού. Η πλάνη προέρχεται από ανακριβείς αντιλήψεις για την κυρίαρχη αρχή, αλλά και τις πράξεις, που απορρέουν από αυτή. Πράξεις όπως η κήρυξη του πολέμου, ή η σύναψη ειρήνης δεν είναι δικαιώματα του κυρίαρχου, αφού δεν είναι νόμοι, αλλά αποτελούν απλή εφαρμογή κάποιου νόμου, τον οποίο ο κυρίαρχος λαός έχει θεσπίσει. «Οι νόμοι είναι κυριολεκτικά, οι προϋποθέσεις της πολιτικής συνένωσης. Ο λαός, ως υπήκοος των νόμων, πρέπει να είναι και ο δημιουργός τους.»⁸²

Ο κυρίαρχος είναι αυτός που αποφασίζει για το κοινό καλό. Δεν πρέπει να επιβαρύνει με ανώφελα βάρη τους πολίτες. Η κυριαρχία, είπαμε ότι είναι η έκφραση της γενικής βούλησης, οπότε κάθε απόφασή της είναι δεσμευτική για το σύνολο των πολιτών, διότι αυτή γίνεται προς το κοινό καλό. Παράλληλα, όμως, όσο απόλυτη,

⁷⁹ ο.π. σελ. 66

⁸⁰ ο.π. σελ. 73

⁸¹ ο.π. σελ. 75

⁸² ο.π. σελ. 90

ιερή και απαραβίαστη και να είναι η κυρίαρχη εξουσία δεν είναι δυνατόν να ξεπερνά τα όρια των γενικών συμβάσεων και το ότι ο κάθε άνθρωπος πρέπει να διαθέτει τόση ελευθερία όση αυτές υποδεικνύουν.

Όσον αφορά τη νομοθεσία, ο Rousseau φαίνεται πως έχει μια πιο αρχαιοελληνική οπτική. *«Ο νομοθέτης είναι ένας εξαιρετικός άνθρωπος στο κράτος από κάθε άποψη: όχι μόνο λόγω της ευφυΐας του, αλλά και εξαιτίας της λειτουργίας του, η οποία ξεχωρίζει από το έργο του άρχοντα και από της κυριαρχίας.»*⁸³ Δηλαδή, θεωρεί πως ο δημιουργός του νόμου, δεν πρέπει να είναι και αυτός που κυβερνά την κοινότητα, όπως ο Λυκούργος (ο οποίος παραιτήθηκε από βασιλιάς, προτού ξεκινήσει το νομοθετικό του έργο) στη Σπάρτη και ο Σόλων (ο οποίος μετά το τέλος του νομοθετικού του έργου αποχώρησε από την πόλη, για να μην εμπλακεί με τα πολιτικά αυτής) στην Αθήνα. Αλλά, αναφέρει πως το κυρίαρχο πολιτικό σώμα είναι αυτό, που έχει ως αρμοδιότητα τη νομοθεσία, η οποία καθορίζεται, ανάλογα με τις ανάγκες της γενικής βούλησης, φυσικά. Συμφωνεί κατά μια άποψη με τη διαίρεση των εξουσιών του Montesquieu⁸⁴, αλλά αυτός δεν απέρριπτε μια κάποια επαφή της νομοθετικής με την εκτελεστική εξουσία, την οποία ο Rousseau καταδικάζει απερίφραστα. *«[...] όποιος ασκεί εξουσία σε ανθρώπους δεν πρέπει να θέτει τους νόμους, ούτε όποιος θέτει τους νόμους πρέπει να ασκεί εξουσία σε ανθρώπους.»*⁸⁵ Από την άλλη, κυβέρνηση κατά το Rousseau, είναι η νόμιμη άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας και ηγεμόνας είναι το άτομο ή το σώμα που διοικεί αυτή την εξουσία. Αυτή είναι ένα όργανο, δεν είναι κυρίαρχη, αλλά επιφορτισμένη με ενδιάμεσες εξουσίες, *«των οποίων οι σχέσεις συνθέτουν το λόγο του όλου προς το όλο, ή το λόγο του κυρίαρχου προς το κράτος»*⁸⁶. Η διαφορά ανάμεσα στο κυρίαρχο πολιτικό σώμα (δηλαδή τους αντιπροσώπους του λαού) και την κυβέρνηση, είναι ότι το πρώτο υπάρχει αφ' εαυτού από την κύρωση της κοινωνικής σύμβασης και είναι κυρίαρχο, ενώ η κυβέρνηση υπάρχει εξαιτίας του κυρίαρχου λαού και πολιτικού σώματος.

Το τελευταίο, που θα κρατούσε κανείς από το Rousseau, είναι ο τρόπος με τον οποίο, η κυριαρχία μπορεί να διατηρηθεί. Εφόσον, ο κυρίαρχος δε διαθέτει άλλη ισχύ από τη νομοθετική εξουσία και εφόσον οι νόμοι είναι πραγματικές πράξεις της γενικής βούλησης, ο κυρίαρχος δεν πρέπει να ενεργεί αν δε συναχθεί ο λαός, αν δηλαδή ο τελευταίος δεν έχει εκφραστεί ξεκάθαρα. Δεν αρκεί όμως, η σύναξη, ή η

⁸³ ο.π. σελ. 93

⁸⁴ Montesquieu, *The Spirit of the Laws*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, Book XI

⁸⁵ Rousseau Jean- Jacques, *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο*, Πόλις, Αθήνα, 2017, σελ. 93

⁸⁶ Rousseau Jean- Jacques, *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο*, ο.π. σελ. 113

νομοθεσία για να συνεχιστεί η ομαλή λειτουργία του κράτους και να διατηρηθεί η αρχή της κυριαρχίας, «χρειάζεται να υπάρχουν σταθερές και περιοδικές συνελεύσεις που τίποτε να μην μπορεί να τις ακυρώσει ή να τις αναβάλει, έτσι ώστε τη συγκεκριμένη ημέρα ο λαός να συγκαλείται σύμφωνα με το νόμο, χωρίς να χρειάζεται καμία άλλη τυπική πρόσκληση.»⁸⁷ Όσο μεγαλύτερη είναι η δύναμη που διαθέτει η κυβέρνηση, τόσο πιο συχνή οφείλει να είναι η παρουσία του κυρίαρχου. Τέλος, αυτό που προκαλεί εντύπωση είναι το ότι ο Rousseau αναφέρει πως καμιά πολιτεία, πόσο μάλλον ένα έθνος δεν μπορεί να υποταχθεί νόμιμα σε ένα άλλο, «καθώς η ουσία του πολιτικού σώματος βρίσκεται στη συμφωνία μεταξύ υπακοής και ελευθερίας· οι δε λέξεις υπήκοος και κυρίαρχος είναι ταυτόσημοι συσχετισμοί, των οποίων η ιδέα είναι συγκεντρωμένοι σε μία μόνο λέξη πολίτης.»⁸⁸

2.6 Emer de Vattel- Christian Wolff

Παρόλο που υπήρχε ήδη από την Ειρήνη της Βεσφαλίας, η απόρριψη της επέμβασης κρατών στα εσωτερικά κάποιου άλλου, έγινε περισσότερο κατανοητή τον 18ο αιώνα, μέσω των έργων του ισπανού νομικού *Emer de Vattel* (1714-1767) και του γερμανού φιλοσόφου *Christian Wolff* (1679-1754). Ο τελευταίος πιστεύει, πως το διεθνές περιβάλλον, σε αντίθεση με το κράτος ως πολιτική οντότητα, προσομοιάζει με αυτό της φυσικής κατάστασης, οπότε στα έργα του, φαίνεται πως εφαρμόζει το φυσικό νόμο, για να εξηγήσει τις διεθνείς σχέσεις. Αντίθετα, ο Vattel, στο έργο του «*ο Νόμος των Εθνών*», κατασκευάζει το δίκαιο, πάνω στο οποίο θεωρεί πως πρέπει να βασιστούν οι σχέσεις των κρατών. Η ισότητα των κρατών, η νομιμότητα της ισορροπίας δυνάμεων και ο εξ αυτής ορμώμενος αντιγεγονισμός, η διαφορά ανάμεσα στο *ius ad bellum* και *ius in bello*, είναι κύρια χαρακτηριστικά της Βεσταφαλιανής τάξης, αλλά και της κοσμοθεωρίας του Vattel.⁸⁹

Σε αυτό που συμφωνούν και οι δύο είναι, ότι οι έξωθεν παρεμβάσεις στο εσωτερικό του κράτους είναι καταδικάσιμες. Ο Wolff έγραφε στη δεκαετία του 1760: «Το να παρεμβαίνει κανείς στην κυβέρνηση κάποιου άλλου, με οποιοδήποτε δυνατό τρόπο, αντιτίθεται στη φυσική ελευθερία των εθνών, με την οποία κανείς είναι εντελώς

⁸⁷ ο.π. σελ. 155

⁸⁸ ο.π. σελ. 156

⁸⁹ Brown Chris, *Sovereignty, Rights and Justice: International Political Theory Today*, Blackwell Publishers Ltd, Cambridge, 2002, σελ. 32

ανεξάρτητος από τη βούληση άλλων εθνών στις πράξεις του.»⁹⁰ Ο Vattel, φαίνεται πως το εφήρμοσε αυτό, στις σχέσεις μη Ευρωπαίων με του Ευρωπαίους, δίνοντας ένα παράδειγμα, από τους αποικιακούς πολέμους των Ισπανών στην Κεντρική και Νότια Αμερική: «Οι Ισπανοί παραβίασαν όλους τους κανόνες όταν έθεσαν τους εαυτούς τους, ως κριτές των *Inca Athualpa*. Αν ο ηγέτης αυτών είχε παραβιάσει το νόμο των εθνών σε σχέση με αυτούς, τότε θα είχαν κάθε δικαίωμα να τον τιμωρήσουν. Αλλά τον κατηγορήσαν, γιατί θανάτωσε μερικούς από τους υπηκόους του, επειδή είχε πολλές συζύγους- πράγματα, για τα οποία δεν λογοδοτούσε σε αυτούς- και για να ολοκληρώσουν την υπερβολική αδικία τους, τον καταδίκασαν με τους νόμους της Ισπανίας.»⁹¹ Ο Vattel δεν καταδικάζει, εδώ μόνο την εισβολή των Ισπανών στη Λατινική Αμερική, αλλά τους ψέγει, διότι χρησιμοποίησαν του ισπανικούς νόμους για να κρίνουν έναν πολιτισμό άγνωστο σε αυτούς. Παράλληλα, εμμέσως πλην σαφώς, θέτει ένα θέμα ισχύος. Δηλαδή, οι Ισπανοί ως νικητές και κατακτητές με σκληρή ισχύ, είναι ικανοί να προχωρήσουν σε μέτρα, τα οποία παραβαίνουν τους κοινά αποδεκτούς κανόνες, κάνοντας τελικά αυτό που τους συμφέρει, αδιαφορώντας για τη γνώμη των άλλων, το «δίκαιο των εθνών.»

2.7 Immanuel Kant- Georg Wilhelm Friedrich Hegel

Ο Immanuel Kant (1724- 1794) ήταν ο φιλόσοφος της «ασάλευτης ζωής», δηλαδή μέσα από τα έργα του περιέγραφε μι καθημερινότητα αρκετά σταθερή. Εισηγάγε στη συζήτηση της πολιτικής αλλά και της κοινωνικής ζωής την ηθική και τον ορθό «καθαρό» λόγο. Συνέδεσε το όνομά του με την «κοπερνίκεια επανάσταση»⁹² (1772-1781), δηλαδή προσάρμοσε το αντικείμενο στη γνώση και όχι τη γνώση στο αντικείμενο, προώθησε με άλλα λόγια έναν επαγωγικό τρόπο σκέψης. Ο Kant επηρεάστηκε αρκετά από το Rousseau, σε ό,τι είχε να κάνει με τα διδάγματά του περί πολιτικής. Πίστευε πως η κυριαρχία προέρχεται από το λαό και ανήκει πραγματικά σε αυτόν. Όμως η βασική διαφορά των δύο, είναι πιο βαθιά.

Ο Kant δεν επαναπροσδιόρισε μόνο το φιλελεύθερο επιχείρημα θεμελίωσης της κυριαρχίας, αλλά στόχευσε στον επαναπροσδιορισμό της ίδιας της βάσης αυτού. Επηρεασμένος, όπως ειπώθηκε, από το Rousseau, αλλά και από την κατάληξη της

⁹⁰ Krasner Stephen (2001), *Abiding Sovereignty*, International Political Science Review, Vol. 22, no. 3, σελ. 232

⁹¹ Krasner Stephen, *Abiding Sovereignty*, ο.π. σελ. 232

⁹² Μπενιέ Ζαν- Μισέλ, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Φιλοσοφίας, Φυσιογνωμίες και έργα*, Καστανιώτη, Αθήνα, 1999, σελ. 240

Γαλλικής επανάστασης, ο Kant τοποθετεί το πολιτικοθεωρητικό επιχείρημα στο πλαίσιο της φιλοσοφίας του ορθού λόγου, ο οποίος αποτελεί υπερβατολογική γνωσιολογική και ορθοπρακτική αρχή, ενώ μέχρι το Rousseau, η αντίληψη περί κυριαρχίας προέκυπτε αναστοχαστικά από κάποια αξιολογικά περιεκτική αντίληψη της φύσης, δηλαδή της ανθρωπολογίας και των φυσικών νόμων. Το θεμέλιο της πολιτικής θεωρίας δεν είναι μια οντολογική αντίληψη περί φύσης ή φυσικών ενστίκτων (όπως ορμές), αλλά η ιδέα της ανθρώπινης ελευθερίας όπως δομείται και απαιτείται από τον Ορθό Λόγο. Ο φυσικός νόμος αναβαθμίζεται μέσω του ορθού Λόγου, σε έλλογο δίκαιο. Η αντίληψη του κοινωνικού συμβολαίου, την οποία μεταχειρίζεται και ο Kant, δεν προέρχεται από την πεποίθηση της δεδομενικότητας του συμβολαίου ή της ανθρωπολογικής πορείας προς αυτό, αλλά το αναγνωρίζει ως πρότυπο κανόνα-δημιούργημα του ορθού Λόγου, προς τον οποίο προσανατολίζονται όλα τα ιστορικά πολιτεύματα. Ο Bloch σχολιάζοντας την προσέγγιση του Kant στο κοινωνικό συμβόλαιο αναφέρει: *«Αυτό σημαίνει απλώς: Τίποτε δεν μπορεί να αποφασιστεί και να εφαρμοστεί στο κράτος, το οποίο δεν θα μπορούσε να έχει αποφασιστεί και εφαρμοστεί εάν είχε προκύψει μέσω ενός συμβολαίου, ως λύδια λίθος της νομιμότητας, δηλαδή της διατήρησης της γενικής εξωτερικής ελευθερίας σύμφωνα με τη δικαϊκή ιδέα της συνύπαρξης.»*⁹³

Επαναπροσδιορίζει βασικές πλευρές του φιλελεύθερου επιχειρήματος, συνδυάζοντας αυτά των Hobbes, Locke και Rousseau, που έχουν να κάνουν με το ζήτημα της μορφής διακυβέρνησης και κυριαρχίας, αλλά και με ζητήματα εσωτερικής πολιτικής. Η βάση της κυριαρχίας για τον Kant, είναι η συμβολαιακή ένωση μεμονωμένων ατόμων, τα οποία θεωρούνται προικισμένα με τις γνωστικές και πρακτικές ιδιότητες του ορθού Λόγου, δηλαδή *«μια κοινότητα ελεύθερων ανθρώπων υποτάσσει τη δύση, την εξωτερική και τη δική τους -αισθητηριακή- στους νόμους της διάνοιας και του Λόγου τους.»*⁹⁴ Όσον αφορά την κυριαρχία, τα άτομα αυτά διαθέτουν κάποια αναφαίρετα δικαιώματα, τα οποία συνάγονται από την αρχή της ελευθερίας, ελευθερία που είναι δυνατό να μπορεί να συνυπάρχει με την ελευθερία του άλλου κάτω από το γενικό νόμο. Το ζήτημα της ελευθερίας απασχολεί τον Kant και αποτελεί το ουσιωδέστερο κριτήριο ερμηνείας του θεωρητικού του επιχειρήματος όσον αφορά τη θεμελίωση της κυριαρχίας. Η ελευθερία του Kant συνδυάζεται με τον αυτοπεριορισμό του ελεύθερου δρώντος. Αυτός, ο αυτοπεριορισμός αναφέρεται στις

⁹³ Bloch, Ernst, *Naturrecht und Menschliche Würde*, Suhrkamp, Frankfurt, 1999, σελ. 84

⁹⁴ Ψυχοπαίδης Κ., *Ιστορία και μέθοδος*, Σμίλη, Αθήνα, 1994, σελ. 23, 26

εμπειρικές- αισθητικές ορμές ιδιοτελούς επιδίωξης και την υπαγωγή τους σε κανόνες συμβίωσης που προκύπτουν από τη νομοθετική λειτουργία του ορθού Λόγου.

Ο Kant αποδέχεται την κλασική άποψη περί διαίρεσης των εξουσιών, προσαρμόζοντας και την άποψη του Rousseau περί γενικής βούλησης, η οποία αποτελεί και την ανώτερη καθοριστική αρχή της κυριαρχίας⁹⁵. Αυτή όμως, όπως και σε όλους τους φιλοσόφους, που έχουμε αναφερθεί, είναι αδιαίρετη, ενιαία και όποιος την κατέχει δεν μπορεί, ούτε να τη μοιράσει, ούτε να τη μεταβιβάσει. Επιμένει, όπως και ο Rousseau στο διαχωρισμό ανάμεσα σε νομοθετική εξουσία και εκτελεστική, λέγοντας πως όποιος κατέχει την πρώτη, δεν μπορεί να είναι και ο ηγεμόνας.⁹⁶ Όσον αφορά τη μορφή του πολιτεύματος σε σχέση προς τη διοικητική λυσιτέλεια και την ικανότητα της κυριαρχίας να διατηρηθεί, το καταλληλότερο είναι η μονοκρατορία, κατά την οποία την κυριαρχική εξουσία κατέχει ο ένας επί του λαού.⁹⁷ Βέβαια, αναφέρει πως η διαφορά ανάμεσα στα πολιτεύματα είναι επουσιώδης, εφόσον και στις τρεις μορφές πολιτεύματος (μονοκρατορία, αριστοκρατία, δημοκρατία), ο σκοπός είναι ο ίδιος και επιτυγχάνεται με τον ίδιο τρόπο, τη νομοθεσία μέσω του ορθού Λόγου.

Στο σημείο των δικαιωμάτων του κυρίαρχου ο Kant συμφωνεί με το Rousseau. Εκεί, που οι δύο άνδρες συγκρούονται είναι το θέμα της αντίστασης στον ηγεμόνα. Ο τελευταίος αναφέρει, πως αν η πολιτεία εξελιχθεί σε τυραννία και παίρνει αποφάσεις κατά της γενικής βούλησης, ο λαός είναι υποχρεωμένος να αντιδράσει και να ανατρέψει την κατάσταση. Ο Kant τείνει περισσότερο προς τον Hobbes, αρνούμενος ρητά την αντίσταση προς τον ηγεμόνα και επαναστατικής ανατροπής του πολιτεύματος. Όμως η αιτιολόγηση αυτής της θέσης, δε συμβαδίζει με τον Hobbes. Η επαναστατική κινητοποίηση, δεν είναι απαραίτητο να προέρχεται ξεκάθαρα από τη γενική βούληση, πράγμα που την κάνει αμέσως παράνομη. Δεύτερον, όταν ένα πολίτευμα εγκαθίσταται, αυτό δε γίνεται με τη βία, κατά τον Kant, αλλά μέσω διαλόγου και άσκησης ορθού λόγου, κάτι που κάνει την κινητοποίηση παράλογη.⁹⁸ Τέλος, μεγάλο ρόλο παίζει για το γερμανό φιλόσοφο, ο νόμος, οι κανόνες που ρυθμίζουν τη ζωή του ανθρώπου και τον απομακρύνουν από τις εμπειρικές ορμές,

⁹⁵ Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel, *Θεωρίες της Πολιτικής και του Κράτους*, Σαββάλας, Αθήνα, 2005, σελ. 196

⁹⁶ Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel, *Θεωρίες της Πολιτικής και του Κράτους*, ο.π., σελ. 197

⁹⁷ Ψυχοπαίδης Κ., *Ιστορία και μέθοδος*, Σμίλη, Αθήνα, 1994, σελ. 274 κ. εξ.

⁹⁸ Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel, *Θεωρίες της Πολιτικής και του Κράτους*, Σαββάλας, Αθήνα, 2005, σελ. 46

περιορίζοντας την ελευθερία του, τόσο ώστε να γίνεται δυνατή η συμβίωση σε μια πολιτική οντότητα. Ο νόμος είναι παράγωγο του ορθού Λόγου, αλλά και όπλο της κυρίαρχης εξουσίας, γι' αυτό και ο λαός είναι υποχρεωμένος να τον ακολουθεί κατά γράμμα. Στο σημείο αυτό οδηγούμαστε σε ένα αρκετά ενδιαφέρον συμπέρασμα. Ο λαός μπορεί να μην υπακούει σε κάποια πορίσματα της εκτελεστικής εξουσίας, γιατί «εάν ο λαός αποδεχόταν κάθε απαίτηση της εκτελεστικής εξουσίας, αυτό θα ήταν μια σίγουρη ένδειξη ότι ο λαός είναι διεφθαρμένος, οι αντιπρόσωποί του είναι εξαγοράσιμοι και η κεφαλή της κυβέρνησης κυβερνά δεσποτικά μέσω των υπουργών, ενώ ο ίδιος ο υπουργός είναι προδότης του λαού.»⁹⁹ Αντίθετα, αυτό δεν μπορεί να γίνει με τα πορίσματα της νομοθετικής εξουσίας, δηλαδή τους νόμους.

Ο *Georg Wilhelm Friedrich Hegel* (1770- 1831) θεωρείται ως συνεχιστής του έργου του Kant. Επηρέαστηκε αρκετά από τον συμπατριώτη του, ειδικά από τη θεώρηση του κόσμου μέσα από τον ορθό Λόγο, τον οποίο ο Hegel αναπτύσσει ακόμα περισσότερο. Τον συνέδεε στενή φιλία, με τον Schelling (τουλάχιστον μέχρι το 1807, όταν και έφυγε από την Ιένα αφού είχε μαλώσει μαζί του¹⁰⁰), κάτι που τον επηρέασε αρκετά. Ήταν ένας άνθρωπος με αρκετά δύσκολη ζωή, συνεχείς οικογενειακές τραγωδίες και προσωπικές αποτυχίες, που τον ώθησαν να αντιμετωπίζει τα πράγματα με ορθολογικό τρόπο. Θαύμαζε αρκετά τον Ναπολέοντα και ειδικά το νομοθετικό έργο του αυτοκράτορα. Μάλιστα, πίστεψε πως ο ναπολεόντειος τρόπος διοίκησης του κράτους, είναι μια τρανή απόδειξη της πιθανής φιλελεύθερης μοναρχίας. Η περάτωση του έργου του «*Φαινομενολογία του Πνεύματος*» αποδεικνύει και έμπρακτα αυτό το θαυμασμό. Ο Hegel συνέδεσε το όνομά του με τη Φαινομενολογία, που ήταν ένα φιλοσοφικό κίνημα που βασίζεται στη διερεύνηση των φαινομένων, δηλαδή των πραγμάτων που γίνονται αντιληπτά ενσυνείδητα από τις ανθρώπινες αισθήσεις και όχι στην ύπαρξη κάθε πράγματος δεδομενικά, αυτού καθ' εαυτού, ευρισκόμενου μέσα από τα όρια της ανθρώπινης συνειδητότητας. Ο Hegel προσάρμοσε σε αυτό, τη συστημική ορθολογικότητα, κάτι που υπαγορεύει στο φιλόσοφο, ενώ γνωρίζει το πλήρες πεδίο των εμπειριών, να είναι κάθετος και να αναγνωρίζει κάθε μια από αυτές σαν ισάριθμους τρόπους αποκάλυψης του Απολύτου. Έτσι, ακυρώνεται το συμπτωματικό και το «ορθολογικό γίνεται ενυπόστατο και το ενυπόστατο

⁹⁹ ο.π. σελ. 45

¹⁰⁰ Μπενιέ Ζαν- Μισέλ, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Φιλοσοφίας, Φυσιογνωμίες και έργα*, Καστανιώτη, Αθήνα, 1999, σελ. 343- 344

ορθολογικό.»¹⁰¹ Με άλλα λόγια, αυτό προσπαθεί αν καταφέρει είναι, να συγκροτήσει «μια οργανική ολότητα εννοιών της οποίας υπέρτατος νόμος θα είναι όχι η νόηση, αλλά ο λόγος.»¹⁰²

Η πολιτική φιλοσοφία του Hegel είναι το ιστορικο- θεωρητικό μεταίχμιο διαφορετικών, τόσο αντιμαχόμενων όσο και αλληλοσυμπληρούμενων παραδόσεων στο πεδίο θεωρητικής σύλληψης του φαινομένου της κυριαρχίας στη σύγχρονη, αστική κοινωνία. Εν πολλοίς ισχύει για την εγελιανή θεώρηση, όσα ειπώθηκαν για τον Kant: εγκαταλείπει την κλασική φυσικοδικαϊκή θεωρία, διασώζοντας ταυτόχρονα τις αξιακές της αναζητήσεις, καθώς τις τοποθετεί στο πλαίσιο της διαλεκτικής θεμελίωσης του κράτους. Στο έργο του «*Βασικές γραμμές της φιλοσοφίας του δικαίου ή Φυσικό Δίκαιο και πολιτική επιστήμη σε μορφή σχεδίου*» (1820-1821) είναι ενδεικτικός ο διαχωρισμός και η συμπαράθεση του Φυσικού Δικαίου και της Πολιτικής επιστήμης, που ενσωματώνει τη νεωτερική φυσικοδικαϊκή παράδοση συνδυάζοντάς την με την οργανική αντίληψη περί κράτους και διοίκησης, που είναι κυρίαρχη στα γερμανικά πανεπιστήμια από την εποχή της Μεταρρύθμισης και πηγάζει από αριστοτελικές προσεγγίσεις. Η εγελιανή φιλοσοφία εμπεριέχει, έτσι και τις δύο κατευθύνσεις της πολιτικής σκέψης, προσαρμόζοντάς τις στο ιστορικό πλαίσιο του 19ου αιώνα.¹⁰³

Για τον Hegel, προκειμένου το κράτος να λειτουργεί σωστά, έχει σημασία το συνολικό θεσμικό πλαίσιο μιας εργασιακά καταμερισμένης κοινωνίας ως προς το αίτημα της εργασίας. «*Το κράτος είναι η πραγματικότητα της ηθικής Ιδέας- είναι το ηθικό πνεύμα ως η καταφανής, σαφής ως προς τον εαυτό της και ουσιώδης βούληση, η οποία στοχάζεται και γνωρίζει τον εαυτό της και διεκπεραιώνει αυτό που γνωρίζει και στο βαθμό που το γνωρίζει.»¹⁰⁴ Η οργάνωση του πολιτικού σώματος δεν είναι αποτέλεσμα μιας θεωρικά ρυθμισμένης συνένυσης μεμονωμένων ατόμων με σκοπό τη σύναψη ενός κοινωνικού συμβολαίου, αλλά είναι μια ιστορική δομή η οποία εμπεριέχει ήδη τα άτομα με προσυντεταγμένο τρόπο, κάτι που προέκυψε όχι εκ του μηδενός, αλλά μέσω διαλεκτικής επεξεργασίας.*

¹⁰¹ Μπενιέ Ζαν- Μισέλ, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Φιλοσοφίας, Φυσιογνωμίες και έργα*, ο.π. σελ. 359

¹⁰² ο.π. σελ. 352

¹⁰³ Riedel Manfred, *Studien zu Hegels Rechtsphilosophie*, Suhrkamp, Frankfurt, 1969, σελ. 104 κ. εξ.

¹⁰⁴ Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel, *Θεωρίες της Πολιτικής και του Κράτους*, Σαββάλας, Αθήνα, 2005, σελ. 275

Όσον αφορά την κυριαρχική εξουσία, ο Hegel προσομοιάζει στον Kant, με κάποιες διαφορές. Συμφωνεί με το αδιαίρετο της κυριαρχίας, αλλά διαφωνεί με τη διάκριση των εξουσιών του Montesquieu, αναφέροντας ότι αν υφίστανται σε ένα κράτος δύο αντιμαχόμενες εξουσίες, τότε αυτό κινδυνεύει να διαλυθεί.¹⁰⁵ Η ενότητα, όμως, της εξουσίας δεν έγκειται στην ανάθεση της σε έναν κυρίαρχο, όπως αναφέρει ο Hobbes, αλλά γίνεται αντιληπτή όταν αντιπαραβληθεί προς την ανάπτυξη των διαλεκτικών κατηγοριών, καθώς κάθε φορέας εξουσίας, κάθε θεσμός, ερμηνεύεται ως μέρος του πολιτικού συντάγματος, μελετάται δηλαδή, ως προς κατά πόσον συνάδει με τη λειτουργία των υπολοίπων, η βάση της οποίας είναι η θέσπιση της ελευθερίας, η ταύτιση των υποκειμένων με τους θεσμούς. Η κυριαρχία, κατά τον Hegel, δεν προέρχεται από την έκφραση μιας οποιαδήποτε βούλησης, αλλά αποτυπώνει την ίδια την ενότητα του συνόλου των βουλήσεων και των λειτουργιών, που αποτελούν τον κρατικό οργανισμό με όλους τους καθορισμούς του. Για παράδειγμα, σε κατάσταση ανάγκης- κρίσης, αναδύεται ο επιτακτικός χαρακτήρας της κυριαρχίας, όχι ως έκφραση του ισχυρότερου, αλλά ως ανάγκη επανασυγκρότησης του συνολικού πολιτικού οργανισμού. Με αυτό τον τρόπο, τονίζεται, πως η πολιτική εξουσία τίθεται κατ' ουσίαν ως νομοθετική εξουσία.¹⁰⁶ Ενσωματώνει στην πολιτική του θεωρία, την παλιά φυσικοδικαϊκή θεώρηση, περί ανταλλακτικής σχέσης μεταξύ του κράτους και των πολιτών, επανερμηνεύοντάς την ως διαδικασία διαρκούς καθορισμού και πραγματοποίησης των σκοπών και των θέσεων. Αυτό γίνεται, εφικτό μέσα από τη νομοθεσία, που δίνει στους υπηκόους το πλαίσιο μέσα στο οποίο πρέπει να κινούνται, ή να περιορίζουν την ελευθερία τους, προκειμένου να γίνεται πιο εφικτή η συμβίωση.

Τόσο ο Kant, όσο και ο Hegel, πιστεύουν, πως η κρατική κυριαρχία εξασκείται μέσα από τη νομοθεσία, τη θέσπιση συντάγματος. Ακόμα, ο δεύτερος αναφέρει πως οι διακρατικές σχέσεις, είναι σωστό να καθορίζονται από αυστηρούς κανόνες, μέσα σε ένα συστημικό δικαϊκό πλαίσιο, το *Διεθνές Δίκαιο*. Αυτό υπαγορεύει το απαραβίαστο της αυτονομίας των κρατών και επειδή βρίσκονται σε ένα περιβάλλον που είναι όμοιο με αυτό της φυσικής κατάστασης, σημασία έχει όχι η γενική βούληση, όπως ισχύει στο εσωτερικό των κρατών, αλλά η ιδιαίτερη βούληση. Έτσι, λοιπόν, η υπακοή στους κανόνες του Διεθνούς δικαίου, βρίσκεται στη διακριτική ευχέρεια του δέοντος. Με αυτόν τον τρόπο, οι διεθνείς σχέσεις είναι μια

¹⁰⁵ Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel, *Θεωρίες της Πολιτικής και του Κράτους*, ο.π., σελ. 306- 310

¹⁰⁶ ο.π. σελ. 311

κατάσταση εναλλαγής «μεταξύ σχέσεων αντίστοιχων προς τις συνθήκες αφενός και άρσης των συνθηκών αφετέρου.»¹⁰⁷

¹⁰⁷ ο.π. σελ. 361- 362

3. Ρεύματα Σκέψης: η όψη του σήμερα

Για να κατανοήσει κανείς, τον τρόπο που νοείται στις μέρες μας, η αρχή της κυριαρχίας, πρέπει να την εντάξει μέσα στον τρόπο σκέψης, των σχολών, που ορίζουν την επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων, δηλαδή το ρεαλισμό, τον πλουραλισμό και το μαρξισμό. Οι θεωρήσεις, αυτές ταξινομούν αξιώματα, που περιγράφουν τη λειτουργία της διεθνούς πολιτικής και των σχέσεων των δρώντων της διεθνούς κοινωνίας. Αυτά τα αξιώματα αποτελούν φιλοσοφική θέση, αλλά είναι και οι βάσεις θεωριών, οι οποίες με τη σειρά τους προσπαθούν να εξηγήσουν τα φαινόμενα που προκύπτουν στο διεθνές σύστημα.

3.1 Ρεαλισμός

Ο ρεαλισμός και όλες του οι εκδοχές (κλασικός ρεαλισμός, δομικός ή νεορεαλισμός, τροποποιημένος) υποστηρίζει πως το διεθνές σύστημα, ελέγχεται από κυρίαρχα κράτη, τα οποία παλεύουν για την ισχύ, προκειμένου, πρώτον να επιβιώσουν σε μια κατάσταση «πολέμου όλων, εναντίον όλων» και δεύτερον να καταφέρουν να υπερισχύσουν των υπολοίπων κρατών στο σύστημα.¹⁰⁸ Εκπρόσωποι αυτής της σχολής σκέψης, είναι οι Hans Morgenthau, Stephen Krasner, Henry Kissinger, Robert Gilpin (εκπρόσωποι του κλασικού ρεαλισμού), Kenneth Waltz, John Mearsheimer (δομικός ρεαλισμός), Robert Keohane (τροποποιημένος ρεαλισμός) και πολλοί άλλοι επιστήμονες.

Ο Hans Morgenthau, στο έργο του «*Η Πολιτική μεταξύ των Εθνών*», έχει αφιερώσει ένα κεφάλαιο¹⁰⁹ προσπαθώντας, να εξηγήσει την αρχή της κυριαρχίας, αλλά και το πώς αυτή λειτουργεί στα πλαίσια του διεθνούς συστήματος. Αφού υποστήριξε πως η κυριαρχία ήταν παρούσα από το τέλος του Τριακονταετούς πολέμου και ότι είναι από τις σημαντικότερες αρχές της διεθνούς κοινωνίας, αφού, ακόμα, συζήτησε τα συνώνυμα της έννοιας που είναι η ανεξαρτησία των κρατών, η νομική ισότητα αυτών και των ψήφων τους σε διεθνείς οργανισμούς, αλλά και η ομοφωνία που καθορίζει τις αποφάσεις σε αυτούς, καταλήγει σε τέσσερα σημαντικά συμπεράσματα:

1. Η ύπαρξη της εθνικής κυριαρχίας είναι εξαρτημένη από διπλό έλεγχο: α) Αν και σε ποιους τομείς της διακυβέρνησης, η κυβέρνηση ενός κράτους ελέγχεται από

¹⁰⁸ Κουσκουβέλης Ι. Ηλίας, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Ποιότητα, Αθήνα, 2007, σελ. 57- 58

¹⁰⁹ Morgenthau J. Hans, *Η Πολιτική μεταξύ των Εθνών*, Ποιότητα, Αθήνα, 2018, σελ. 411- 431

κάποια άλλη; και β) Ποια είναι η κυβέρνηση, που πραγματικά κυβερνά στο εσωτερικό του κράτους;

2. Η αρχή της κυριαρχίας είναι θέμα πολιτικής άποψης, καθώς και νομικής ερμηνείας.
3. Η κυριαρχία μπορεί να ανασταλεί, προσωρινά, όταν υφίσταται στο εσωτερικό του κράτους ακυβερνησία ή πολιτική κρίση, κατά την οποία η πραγματική κατανομή ισχύος είναι εκκρεμής.
4. Ο κυρίαρχος εντός του κράτους, είναι δεσμευτικό να είναι ένας, αυτό σημαίνει ότι η εθνική κυριαρχία είναι αδιαίρετη.¹¹⁰

Συγκεκριμένα για τον Stephen Krasner έχουμε αναφερθεί και παραπάνω, οπότε θα ήταν πλεονασμός, να το κάνουμε και εδώ. Πάντως το βιβλίο του *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, όχι μόνο ορίζει την κυριαρχία, αλλά θέτει και τις προϋποθέσεις ύπαρξής της (βλ. κεφ. 1 σελ. 7- 9), αλλά και τα είδη αυτής. Ο Henry Kissinger, ο 56ος υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ στις κυβερνήσεις Nixon (1969-1974) και Ford (1974-1977) και επιφανής ακαδημαϊκός στο έργο *Παγκόσμια Τάξη*, υποστηρίζει ότι το βεσφαλιανό σύστημα των κυρίαρχων κρατών, αγωνίζεται να ελέγχει το άναρχο του διεθνούς περιβάλλοντος, μέσω από ένα πλέγμα από θεσμούς και κανόνες αποδεκτούς από όλους. Ένας από αυτούς τους θεσμούς, αν όχι ο σημαντικότερος, είναι ο σεβασμός της αρχής της κυριαρχίας των κρατών και η μη επέμβαση στα εσωτερικά τους.¹¹¹

Ο Robert Gilpin ορίζει το κράτος, εμμέσως και την κυριαρχία, ως ένα οργανισμό που ασκεί εξουσία μέσα σε μια συγκεκριμένη περιοχή. Μάλιστα, προτιμά να χρησιμοποιεί τον όρο *έθνος- κράτος*, συγχέοντας την κυβέρνηση και τον πληθυσμό. Αυτός ο συνδυασμός, τείνει αρκετά στον ορισμό για την κυριαρχία, των Διαφωτιστών φιλοσόφων και όχι των προηγούμενων. Ο λαός, μέσω του πολιτικού σώματος, είναι κυρίαρχος και η κυβέρνηση εφόσον προέρχεται από αυτό το πολιτικό σώμα είναι κυρίαρχη.¹¹²

Τόσο ο Kenneth Waltz, όσο και ο John Mearsheimer, που εκπροσωπούν το δομικό ρεαλισμό δεν αναφέρονται ιδιαίτερα στην έννοια της κυριαρχίας, την οποία θεωρούν ως δεδομένη στο άναρχο διεθνές σύστημα. Ο πρώτος στο έργο του *«Θεωρία*

¹¹⁰ Morgenthau J. Hans, *Η Πολιτική μεταξύ των Εθνών*, ο.π. σελ. 419

¹¹¹ Kissinger Henry, *Παγκόσμια τάξη*, Λιβάνη, Αθήνα, 2014, σελ. 20- 21

¹¹² Gilpin Robert, *The Richness of the Tradition of Political Realism*, Columbia Univ. Press, New York, 1986, σελ. 304- 305

Διεθνούς Πολιτικής», αναφέρει πως η κυριαρχία είναι η ικανότητα του κάθε κράτους να αποφασίζει μόνο του, για την εσωτερική και την εξωτερική του πολιτική, ακόμα και αν το θέμα είναι να ζητηθεί βοήθεια από εξωτερικούς παράγοντες, πράγμα που θα του περιορίσει την ελευθερία και θα αναλάβει δεσμεύσεις απέναντι σε τρίτους. «Τα κράτη αναπτύσσουν τις δικές τους στρατηγικές, χαράσσουν τις δικές του πορείες, λαμβάνουν τις δικές τους αποφάσεις σχετικά με το πώς θα καλύψουν τις όποιες ανάγκες έχουν και τις όποιες επιθυμίες αποκτούν.»¹¹³ Ακόμα, αναφέρει πως μπορεί να κηρύττεται η ισότητα των κρατών και η ομοιότητά τους, αλλά αυτά δεν είναι ούτε ίσα, ούτε όμοια, πράγμα το οποίο θα μας απασχολήσει κυρίως στο δεύτερο μέρος της εργασίας. Ο John Mearsheimer, στο έργο του «*Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*», αναφέρει πως παρόλο που η αρχή των κυρίαρχων φαίνεται σώα και αβλαβή, αλλά υποστηρίζει πως τίποτα δεν διαρκεί αιώνια.¹¹⁴

3.2 Πλουραλισμός

Ο κονστρουκτιβισμός ή πλουραλιστική θεώρηση των Διεθνών σχέσεων, προέκυψε μέσα από την κριτική και τα κενά στην ανάλυση του ρεαλισμού, τα οποία παρατήρησαν οι εκπρόσωποι της σχολής αυτής.¹¹⁵ Σύμφωνα με αυτή, το διεθνές σύστημα δεν είναι παντελώς άναρχο και ανταγωνιστικό, αλλά αποτελείται από κυρίαρχα κράτη, τα οποία συνεργάζονται πολλές φορές μεταξύ τους, αλλά και από διεθνείς οργανισμούς. Αυτός που, εν πολλοίς, καθόρισε τον πλουραλισμό ως μια σημαντική θεωρητική προσέγγιση στη μελέτη των Διεθνών σχέσεων είναι ο γερμανός αναλυτής Alexander Wendt.

Ο Wendt, για μια περίπου εικοσαετία, κρίνει το ρεαλισμό και προτείνει μια διαφορετική οπτική. Αυτή έχει να κάνει με δύο διαφορές με τη ρεαλιστική και τη νεοφιλελεύθερη προσέγγιση: πρώτον, υποστηρίζει πως η συστημική δομή είναι κοινωνική και δεύτερον, ότι τα κράτη ουσιαστικά δημιουργούνται και δομούνται από το σύστημα.¹¹⁶ Το τελευταίο είναι αρκετά ενδιαφέρον, αν σκεφτεί κανείς πως ο Peter Gourevitch, το 1978, έγραψε το άρθρο "*The second image reversed: the international sources of domestic politics*", στο οποίο δανείστηκε από τις τρεις εικόνες του Kenneth

¹¹³ Waltz N. Kenneth, *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, Ποιότητα, Αθήνα, 2011, σελ. 211- 212

¹¹⁴ Mearsheimer J. John, *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, Ποιότητα, Αθήνα, 2011, σελ. 704

¹¹⁵ Κουσκουβέλης Ι. Ηλίας, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Ποιότητα, Αθήνα, 2007, σελ. 70

¹¹⁶ Darel E. Paul (1999), *Sovereignty, survival and the Westphalian blind alley in International Relations*, Review of International Studies, no 25, σελ. 223

Waltz, άνθρωπος- κράτος- διεθνές σύστημα, τις τελευταίες δύο και υποστήριξε, πως η εσωτερική πολιτική του κράτους μπορεί να μην καθορίζει το διεθνές σύστημα, αλλά το διεθνές σύστημα να επηρεάζει την πολιτική, που κάθε κράτος θα ακολουθήσει στα εσωτερικά του. Φαίνεται, λοιπόν, πως ο Wendt συμφωνεί με τον Gourevitch, έχοντας ως βάση του επιχειρήματος τον Waltz.

Ο Wendt υποστηρίζει, πως οι ρεαλιστικές απόψεις, που υποθέτουν τον κρατικό αυτοπροσδιορισμό, δεν είναι ικανές να εξηγήσουν τις μεταβολές στα κρατικά συμφέροντα και στις πολιτικές. Για τους ρεαλιστές, που βλέπουν τα κράτη σαν μαύρα κουτιά, χωρίς να ενδιαφέροντα για το τι συμβαίνει στο εσωτερικό τους, αυτές οι αλλαγές είναι δεδομένες. Ο κονστρουκτιβισμός, λοιπόν κατά τον Wendt, που λογαριάζει αυτές τις αλλαγές ως «εξαρτημένη μεταβλητή», μπορεί να δώσει περισσότερες απαντήσεις. Ο πλουραλιστής μελετητής ορίζει το κράτος ως μια κυβέρνηση, αναγνωρίζοντάς την μέσω των μέσων της «*συσσωματωμένης ταυτότητας*» (δηλαδή μέσα από το σύνολο των πολιτικών που ακολουθεί κάθε κυβέρνηση, ανάλογα με την πολιτική της ταυτότητα), τα οποία ορίζει και ο ίδιος στο άρθρο του "*Anarchy is what States makes of it: the Social Construction of Power Politics*", ως «*τα συστατικά μέλη, οι φυσικοί πόροι και οι κοινές πεποιθήσεις και θεσμοί, βάσει των οποίων τα άτομα λειτουργούν ως ένα*».¹¹⁷ Η συσσωματώμενη ταυτότητα κάθε κράτους οδηγεί σε κάποιες ανάγκες και επιθυμίες, εκ των οποίων η πιο σημαντική είναι η ασφάλεια, από κοινού με τη διαφοροποίηση από τους υπόλοιπους δρώντες στο σύστημα. Η επιβίωση, λοιπόν, παίζει ένα σημαντικό ρόλο, ίσως το σημαντικότερο, κατά τον Wendt. Ένα χαρακτηριστικό του Γερμανού επιστήμονα είναι ότι έχει μια ανθρωπομορφική σύλληψη του κράτους και σε πολλά σημεία υπάρχει μια αναλογία μεταξύ του τρόπου που ενεργεί το κράτος και το άτομο. Ένα παράδειγμα αυτού, είναι το ότι αναφέρει πως κάποια κράτη «σκοτώνονται», εξισώνοντας έτσι το τέλος της κρατικής διαφοροποίησης με τα άτομα, που θυσιάζονται για να ζήσουν οι υπόλοιποι.¹¹⁸ Αυτός ο τρόπος παρουσίασης, ομολογούμε, πως είναι αρκετά εξεζητημένος. Προφανώς, υπάρχουν πολλά κοινά στη συμπεριφορά των κρατών και αυτή των ατόμων, (ειδικά με τη συμπεριφορά των ανθρώπων στη φυσική κατάσταση, βλ. παραπάνω), αλλά ο άκριτος, ολοκληρωτικός ανθρωπομορφισμός των κρατών,

¹¹⁷ Wendt Alexander (1994), *Collective Identity Formation and the International State*, American Science Review, 88, σελ. 385

¹¹⁸ Wendt Alexander, *Collective Identity Formation and the International State*, ο.π. σελ. 385

εγκυμονεί κινδύνους κατανόησης του διεθνούς συστήματος. Παρόλο που βοηθά, πρέπει να γίνεται με μέτρο και σε συγκεκριμένα σημεία της ανάλυσης.

Συνεχίζοντας, ο Wendt αναφέρει πως η συσσωματωμένη ταυτότητα, είναι μόνο ένα μέρος της συνολικής ταυτότητας του κράτους. Αυτή αποκαλείται «κοινωνική», κάτι που σύμφωνα με κονστρουκτιβιστικούς όρους ορίζεται ως «*σύνολα εννοιών που ο δρών αποδίδει στον εαυτό του λαμβάνοντας παράλληλα την άποψη των άλλων, δηλαδή ως κοινωνικό αντικείμενο*».¹¹⁹ Η κρατική ταυτότητα, δημιουργείται μέσω της συνδιαλλαγής με άλλα κράτη, δηλαδή είναι κατασκευασμένη κοινωνικά. Το κυρίαρχο κράτος είναι μια από αυτές τις κοινωνικές ταυτότητες, που κατασκευάζεται μέσω του διεθνούς θεσμού της κυριαρχίας. Ενώ οι ρεαλιστές, λοιπόν, βλέπουν την κυριαρχία ως μια έκφραση των εσωτερικών ικανοτήτων του κράτους, οι κονστρουκτιβιστές κατανοούν την κυριαρχία ως ένα διεθνή οργανισμό κοινής αναγνώρισης της κυβερνητικής εξουσίας πάνω σε μια καθορισμένη περιοχή ή περιοχές. Γιατί σε ένα σύστημα κυρίαρχων κρατών, οι ταυτότητες, είναι πρόπον, να κατανοούνται σχετικά και όχι ατομικά, γιατί έχουν να κάνουν με την αποδοχή από τους άλλους δρώντες του συστήματος. Ο Wendt για να αποδείξει, το επιχείρημά του, αντιπαραβάλλεται με τον Hobbes. Στον χομπεσιανό κόσμο, τα κράτη διαφοροποιούνται με δύο τρόπους, πρώτον από τις εσωτερικές τους διαδικασίες και δεύτερον από την ικανότητά του να αποτρέπουν κινδύνους. Σε ένα σύστημα κυρίαρχων κρατών, το πρώτο στοιχείο ισχύει. Το δεύτερο, όμως, μεταβάλλεται σε «κοινή αποδοχή», η οποία μια κοινωνική, παρά μια υλική βάση για την κρατική ασφάλεια.¹²⁰

Με τον τρόπο, αυτό ο κονστρουκτιβισμός προσπαθεί να απομονώσει την κυριαρχία από το κράτος και να την ορίσει ως ένα ανεξάρτητο στοιχείο στο διεθνές περιβάλλον. Χωρίς κυριαρχία δε θα υπήρχε κοινή αναγνώριση, αλλά θα μπορούσε να υπάρχουν κράτη επειδή η κυριαρχία είναι μια κοινωνική και όχι συσσωματωμένη, ταυτότητα. Ο Wendt υποστηρίζει ότι θα μπορούσε να φανταστεί μη-κυρίαρχα κράτη, γιατί η κρατική οντότητα από μόνη της «*δεν εννοεί ούτε σταθερή εδαφικότητα, ούτε κυριαρχία.*»¹²¹

¹¹⁹ ο.π. σελ. 385

¹²⁰ Wendt Alexander (1992), *Anarchy is what States makes of it: the Social Construction of Power Politics*, International Organization, 46, σελ. 412

¹²¹ Wendt Alexander, *Anarchy is what States makes of it: the Social Construction of Power Politics*, ο.π. σελ. 402

Ο πλήρως κοινωνικοποιημένος κονστρουκτιβισμός του Wendt, λοιπόν, βρίσκεται ανάμεσα στη μη κοινωνική έκφραση του κράτους των ρεαλιστών και στην υπερ- κοινωνικοποίηση των μεταμοντέρνων (μαρξιστών), που αρνούνται στο κράτος κάθε ουσιαστικό στοιχείο.¹²² Αυτό που προσφέρει η ανάλυση του Wendt, όπως αναφέρει και ο ίδιος είναι μια «αδύναμη ή ουσιολογική κοινωνική εκδοχή του κονστρουκτιβισμού.»¹²³ Η κυριαρχία είναι απομονωμένη από το κράτος, ως μια έννοια κοινωνικά και σχετικά νοούμενη, η οποία δεν είναι απαραίτητη για την κρατική ύπαρξη, κάθε άλλο εφόσον ο Wendt μπορεί να κατανοήσει κράτη χωρίς κυριαρχία, κάτι αρκετά θεωρητικό, χωρίς παραδείγματα (τουλάχιστον θεωρητικά όλα τα κράτη έχουν κυριαρχία) πραγματικά. Η προσέγγισή του είναι προσηλωμένη στο δρώντα και κανείς θα μπορούσε να τη χαρακτηρίσει ορθολογιστική, εννοώντας ότι τα βασικά συμφέροντα και οι ταυτότητες ορίζονται εξωγενώς.¹²⁴

3.3 Μαρξισμός

Σχετικά με τη μαρξιστική προσέγγιση στην κυριαρχία, λίγα μπορούν να ειπωθούν, διότι ούτε ο Marx, ούτε ο Engels, την ανέλυσαν. Υπάρχουν, παρά ελάχιστα τα οποία μπορεί κανείς να κρατήσει από τη μαρξιστική θεωρία, σχετικά με την κυριαρχία. Το διεθνές σύστημα, οδηγείται από κράτη, τα οποία, όμως είναι δημιουργήματα της άρχουσας, καπιταλιστικής τάξης. Οι κύριοι δρώντες, λοιπόν, του συστήματος είναι οι τάξεις, που διαπερνούν τα σύνορα. Η καπιταλιστική εκδοχή του διεθνούς συστήματος, είναι άναρχη και ανταγωνιστική, ενώ η εργατική είναι ιεραρχημένη και δίκαιη για όλους.¹²⁵

Τα παραπάνω δείχνουν, ότι η κυριαρχία είναι, όπως και το κράτος μια καπιταλιστική θεώρηση, η οποία ανήκει στα χέρια της άρχουσας τάξης. Όταν αυτή χάσει τον έλεγχο και αναλάβει η εργατική τάξη, τότε τόσο η έννοια του κράτους, όσο και της κυριαρχίας, θα ακυρωθούν, εφόσον δε συνάδουν με το διεθνισμό και τη συνένωση όλων των εργατικών τάξεων, ανεξαρτήτως κράτους. Από τα παραπάνω, φαίνεται ότι η μαρξιστική θεωρία δεν έχει βαρύτητα στη μελέτη της έννοιας της κυριαρχίας, γι' αυτό το λόγο και αφιερώσαμε τόσο λίγο χώρο σε αυτή. Απόδειξη

¹²² ο.π. σελ. 402

¹²³ Wendt Alexander, *Collective Identity Formation and the International State*, American Science Review, 88, (1994), σελ. 385

¹²⁴ Darel E. Paul, *Sovereignty, survival and the Westphalian blind alley in International Relations*, Review of International Studies, (1999), no 25, σελ. 225

¹²⁵ Κουσκουβέλης Ι. Ηλίας, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Ποιότητα, Αθήνα, 2007, σελ. 91

αυτού είναι ότι ο τρόπος σκέψης του Marx- Lenin, σχετικά με την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής διήρκησαν στη νεότευκτη ΕΣΣΔ, περίπου 6 μήνες, όταν και ο ηγέτης της Οκτωβριανής Επανάστασης, κατάλαβε πως λίγα πράγματα θα μπορούσε να πετύχει σχετικά με τον ξεσηκωμό της παγκόσμιας εργατικής τάξης και ακολούθησε την πεπατημένη.¹²⁶

¹²⁶ Brown Chris, *Sovereignty, Rights and Justice: International Political Theory Today*, Blackwell Publishers Ltd, Cambridge, 2002, σελ. 66. Είναι χαρακτηριστική η φράση του

4. Ανακεφαλαίωση

Πριν προχωρήσουμε στο δεύτερο μέρος του πονήματος, στο οποίο θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα, ποια είναι σήμερα η έννοια της κυριαρχίας, κρίνεται καλό να γίνει μια ανακεφαλαίωση ή καλύτερα ένα συνολικό ορισμό του όρου, ούτως ώστε να χρησιμοποιηθούν πιο εύκολα τα όσα ειπώθηκαν και στη συνέχεια.

Στο πέρασμα των χρόνων, αυτή η έννοια- αρχή του διεθνούς συστήματος πήρε πολλές μορφές και χρησιμοποιήθηκε με πολλαπλούς τρόπους. Σταθμός για την αρχή της κυριαρχίας είναι η ειρήνη της Βεστφαλίας, η οποία όχι μόνο σταμάτησε έναν αιματηρό θρησκευτικό πόλεμο, αλλά έβαλε τις βάσεις για τη θεμελίωση του σύγχρονου κράτους, αλλά και του σύγχρονου διεθνούς συστήματος. Μια από τις βασικές αρχές της ειρήνης, ήταν η εγκαθίδρυση της κυριαρχίας, δηλαδή το να κάνει κάθε ηγέτης αυτό που θέλει στο κράτος του, χωρίς εξωτερικές παρεμβάσεις, κάτι που ειπώθηκε και κάποια χρόνια πριν από τον Bodin. Ουσιαστικά είναι ένας από τα μέσα διαφοροποίησης των κρατών, ίσως το πιο ισχυρό. Αν δεχτούμε τον ορισμό του Bodin και του Hobbes, τότε η κυριαρχία είναι αρχοντοκεντρική (ήταν εν πολλοίς το ίδιο της εποχής, εφόσον μιλάμε για την απολυταρχία). Σε αυτή κεντρική θέση στο οικοδόμημα του κράτους, είχε ο ένας, άρχοντας (ή κυβέρνηση), ο οποίος είχε στα χέρια όλες τις εξουσίες, νομοθετική, εκτελεστική, δικαστική και ενεργούσε με τέτοιο τρόπο, ώστε να συγκρατηθεί η ενότητα του κράτους και να διατηρηθεί η ηρεμία και η τάξη στο εσωτερικό του.

Ο Διαφωτισμός και κυρίως ο Rousseau και ο Locke εισήγαγαν την έννοια του λαού, στην εξίσωση της κυριαρχίας. Ο ηγέτης, πλέον δεν είναι ο κυρίαρχος, αλλά ο λαός είναι αυτός, που μέσω του σώματος που εκλέγει, αποφασίζει για την τύχη του κράτους. Ο Vattel και ο Wolff έκαναν λόγο για τη νομική πλευρά του πράγματος, λέγοντας πως η κυριαρχία είναι κανόνας αποδεκτός από όλα τα κράτη, προκειμένου να μην υπάρχουν παρεμβάσεις στο εσωτερικό τους. Οπότε από θέμα του άρχοντα, η κυριαρχία κοινωνικοποιείται, δηλαδή μεταφέρεται στα χέρια του λαού, αλλά τίθεται και ζήτημα αναγνώρισης από τους υπόλοιπους δρώντες του διεθνούς συστήματος. Ο Kant και ο Hegel, απλά προσθέτουν σε αυτά που ειπώθηκαν από τον Rousseau και τον Locke, λέγοντας πως η κυριαρχία είναι αδιαίρετη και προέρχεται από τη συνείδηση της συνύπαρξης και του διαχωρισμού σε σχέση με τους υπόλοιπους.

Στη σημερινή εποχή, ο Stephen Krasner ανέφερε, η κυριαρχία είναι τεσσάρων ειδών: αλληλεξάρτησης, εσωτερική, βεσφαλιανή ή βαττελική και διεθνής-νομική. Αυτά τα τέσσερα είδη, σήμερα συνυπάρχουν ταυτόχρονα, ούτως ώστε ένα κράτος να υποστηρίζει πως είναι κυρίαρχο. Ο Wendt έθεσε θέμα αναγνώρισης από τους υπόλοιπους δρώντες του συστήματος, δηλαδή για να είναι ένα κράτος κυρίαρχο πρέπει τα υπόλοιπα να του αναγνωρίσουν αυτή την ιδιότητα. Για το Γερμανό, η αρχή αυτή είναι ανεξάρτητη από τη θεωρία του κράτους, ενυπάρχει στο διεθνές σύστημα, ως κανόνας αποδεκτός από άλλους, χωρίς να σημαίνει ότι μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, για να αποκαλείται κράτος, πρέπει να είναι και κυρίαρχη. Αυτό είναι προβληματικό, εφόσον η ικανότητα του κράτους να αποφασίζει για τον εαυτό του, χωρίς κάποιον εξωγενή παράγοντα να επιβάλλει τη γνώμη για εσωτερικά θέματα, είναι ο ακρογωνιαίος λίθος της έννοιας του κράτους. Όταν λοιπόν, υποστηρίζεται πως αυτή μπορεί και να μην είναι, τελικά, τόσο σημαντική, πλήττεται η συνολική κατανόηση του οικοδομήματος του κράτους, θέτοντας, φυσικά και δικαιολογίες ή και εναύσματα σε ισχυρότερα κράτη να παρεμβαίνουν στα εσωτερικά άλλων. Αυτό που πρέπει, να κρατήσουμε, είναι ότι για ακόμα φορά, η αρχή της κυριαρχίας οφείλει να γίνει αντικείμενο αναγνώρισης μέσα στο διεθνές σύστημα. Ο Immanuel Wallerstein στο έργο του *"World Systems Analysis: an Introduction"* αναφέρει: «*Η κυριαρχία είναι περισσότερο από οτιδήποτε άλλο ζήτημα νομιμότητας [που] απαιτεί αμοιβαία αναγνώριση. Η κυριαρχία είναι ένα υποθετικό εμπόριο, στο οποίο δύο δυνητικά αντιφατικές πλευρές, σεβόμενη τις de facto πραγματικότητες της εξουσίας, ανταλλάσσουν αυτές τις αναγνωρίσεις ως τη λιγότερο δαπανηρή στρατηγική τους.*»¹²⁷ Και για αυτόν, λοιπόν, η κυριαρχία είναι θέμα αναγνώρισης από τα υπόλοιπα κράτη.

Στο σημείο αυτό και πριν περάσουμε στο επόμενο μέρος της εργασίας, θα προσπαθήσουμε να δώσουμε ένα δικό μας ορισμό, στην κυριαρχία, ο οποίος θα περιλαμβάνει τα πιο χρήσιμα από τα όσα ειπώθηκαν. Η αρχή της κυριαρχίας, είναι ένας από τους πιο σημαντικούς κανόνες του διεθνούς συστήματος, ο οποίος αναγνωρίζει νομικά (*de jure*), το *de facto* μονοπώλιο της κρατικής εξουσίας στο εσωτερικό μιας συγκεκριμένης γεωγραφικής περιοχής. Χωρίς αυτή την αρχή, δεν μπορεί να υπάρξει κράτος (ή τουλάχιστον αυτό που ονομάζουμε εμείς κράτος), καθώς δεν είναι σεβαστή από όλους, η ικανότητα αυτού να πράττει με όποιο τρόπο νομίζει

¹²⁷ Wallerstein Immanuel, *World Systems Analysis: an Introduction*, Duke University Press, Durham-North Carolina, 2004, σελ. 44

στο εσωτερικό του. Ο κανόνας αυτός, είναι ανάγκη να γίνεται αποδεκτός από όλους τους δρώντες του διεθνούς συστήματος, προκειμένου να περιοριστεί η αναρχία που το διακρίνει, καθώς τα κράτη στο εσωτερικό αυτού, συμπεριφέρονται με τον τρόπο, που οι άνθρωποι το έκαναν στη φυσική κατάσταση. Δεν έχει να κάνει με το πολίτευμα του κράτους (βασιλεία- δημοκρατία- δικτατορία), αλλά έχει να κάνει με το κατά πόσον τα συνδιαλεγόμενα κράτη σέβονται την κυριαρχία του ομολόγου του. Δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε, πως η κυριαρχία σημαίνει ισότητα, γιατί κάτι τέτοιο θα ήταν λάθος. Είναι μια από τις θεμελιώδεις ιδιότητες που κάνει ένα πολιτικό μόρφωμα, κράτος.

Μέρος Β': Σημερινός κόσμος και Κυριαρχία

5. Διεθνής Κοινωνία

Πριν αναφερθούμε στο εάν η θεωρία της έννοιας της κυριαρχίας μπορεί, ή μάλλον συνεχίζει, να εξηγεί τον κόσμο της διεθνούς κοινωνίας, είναι ωφέλιμο να περιγράψουμε αυτό το περιβάλλον, στο οποίο συναναστρέφονται τα κράτη. Οι βασικοί κανόνες της Βεσφαλιανής και της διεθνούς νομικής κυριαρχίας είχαν καθοριστεί από το 18ο- 19ο αιώνα, ο κόσμος, όμως έχει αλλάξει άρδην από τότε. Κατά τη διάρκεια του 19ου- 20ου αιώνα, η βιομηχανική επανάσταση άλλαξε τις υλικές συνθήκες της ανθρώπινης κοινωνίας: Η μέση περίοδος ζωής αυξήθηκε δραματικά, η παιδική θνησιμότητα έπεσε κατακόρυφα, το μερίδιο του πληθυσμού που εργάζεται στη γεωργία μειώθηκε σε ορισμένες χώρες από 90% σε 5%, δεκάδες εκατομμύρια άτομα σκοτώθηκαν σε πολέμους, εφευρέθηκαν πυρηνικά όπλα, η τεχνολογική πρόοδος κατάφερε να μειώσει το χρόνο διηπειρωτικής επικοινωνίας από εβδομάδες σε δευτερόλεπτα, η κομμουνιστική ιδεολογία επηρέασε την πολιτική και οικονομική οργάνωση πολλών κρατών, στη συνέχεια οι κομμουνιστικές πεποιθήσεις απερρίφθησαν, ο αριθμός των δημοκρατικών καθεστώτων είχε τρομερές αυξομειώσεις, μεγάλες περιοχές του κόσμου αποικίστηκαν και αποαποικίστηκαν, ορισμένες χώρες στην Ανατολική Ασία γνώρισαν πρωτοφανή επίπεδα ανάπτυξης, ορισμένες χώρες της Αφρικής παρουσίασαν σημαντική πτώση στο κατά κεφαλήν εισόδημα και, ίσως η πιο δραματική αλλαγή από όλες είναι ο αριθμός των ανθρώπων, ο οποίος από, κατά προσέγγιση, 1,4 δισεκατομμύρια άτομα το 1800, εκτοξεύτηκε σε πάνω από 7 δισεκατομμύρια το 2017.

Ο τρόπος, με τον οποίο ασκείτο η πολιτική σε διεθνές επίπεδο, άλλαξε ραγδαία, κυρίως από το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Η διμερής, κατά κύριο λόγο, διπλωματία, αντικαταστάθηκε από την πολυμερή και ένας οργανισμός, ο οποίος θα ήταν υπεύθυνος να λύνει τις διαφορές των κρατών ειρηνικά, για να αποφευχθεί μια νέα κτηνωδία, έκανε την εμφάνισή του. Ο λόγος, φυσικά για την Κοινωνία των Εθνών, η οποία είναι και ο πρόδρομος του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Η ίδρυση του ΟΗΕ, το 1945, αλλά και η συνακόλουθη ίδρυση και άλλων παρόμοιων οργανισμών (ακόμα και στρατιωτικών διακρατικών μορφωμάτων, όπως το ΝΑΤΟ), άλλαξε τον τρόπο που οριζόταν η διεθνής πολιτική, βάζοντας στο παιχνίδι και άλλους δρώντες εκτός από τα κράτη. Αυτά, πλέον, γίνονται μέλη οργανισμών, οι οποίοι να

μεν έχουν ως κύριο κανόνα τους, το σεβασμό της κρατικής κυριαρχίας, αλλά είναι επιφορτισμένοι να λύνουν διακρατικές διαφορές ή να βοηθούν τα μέλη τους με προβλήματα, που αυτά αντιμετωπίζουν στο εσωτερικό τους (όπως εγκληματικότητα, μετανάστευση, οικονομική βοήθεια), πράγμα που σε αρκετές περιπτώσεις σημαίνει ότι, ουσιαστικά υποδεικνύουν στα κράτη μέτρα ή πολιτικές, κάτι που παραβιάζει τη βασική έννοια της κυριαρχίας.

Ένα ακόμα σημαντικό δεδομένο της σημερινής εποχής είναι η αλληλεξάρτηση. Το 1977, οι Robert Keohane και Joseph Nye, συγγράφουν ένα βιβλίο με τίτλο *"Power and Interdependence"*. Αυτό θα εισάγει στη μελέτη των διεθνών σχέσεων τη θεωρία των δύο επιφανών επιστημόνων, αυτή της αλληλεξάρτησης. Θεωρητικά, αποτελεί μια ιδιότυπη έκφραση του ρεαλισμού, με αρκετά ψήγματα πλουραλιστικής θεώρησης. Ο όρος ορίζεται ως εξής: «*αλληλεξάρτηση σημαίνει αμοιβαία εξάρτηση. Στην παγκόσμια πολιτική περιγράφει καταστάσεις, που χαρακτηρίζονται από αμοιβαίες συνέπειες (effects) μεταξύ κρατών ή μεταξύ παραγόντων σε διάφορες χώρες*». ¹²⁸ Οι συνέπειες που αναφέρουν στον ορισμό της θεωρίας οι Keohane και Nye, είναι οι διάφορες επαφές που έχουν τα κράτη σε οποιοδήποτε επίπεδο. Μπορεί να είναι από οικονομικές συναλλαγές και εμπορικές σχέσεις, μέχρι επικοινωνία μέσω των οδικών αρτηριών. Αυτό που τονίζουν, είναι ότι τα κράτη βρίσκονται συνεχόμενα σε μια σχέση αλληλεξάρτησης με τα υπόλοιπα, θέλοντας ή μη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο Ψυχρός πόλεμος: τα δύο αντίπαλα μπλοκ (Δύση- Ανατολή) παρόλη την προσπάθειά τους να μην έχουν επαφές μεταξύ τους κάτι τέτοιο δεν ήταν εφικτό. Η ΕΣΣΔ είχε ανάγκη από τα σιτηρά, που προμηθεύονταν από τις ΗΠΑ. Γίνεται φανερό, λοιπόν, πως τα κράτη εξαρτώνται το ένα από το άλλο, προφανώς σε διαφορετικό βαθμό το καθένα. Όσο πιο μεγάλες είναι οι «συνέπειες», οι συναλλαγές δηλαδή, τόσο πιο πολύπλοκη είναι και η αλληλεξάρτηση (complex interdependence). ¹²⁹ Είναι, βέβαια, λογικό πως η πολύπλοκη αλληλεξάρτηση μειώνει την αυτονομία των κρατών, δηλαδή το να χρειάζονται την επαφή με άλλα για να καταφέρουν να επιβιώσουν. Ένα ερώτημα, που προκύπτει σε αυτό το σημείο είναι: ανέκαθεν υπήρχαν διακρατικές επαφές, αυτού του τύπου, ποιο είναι το στοιχείο της αλληλεξάρτησης που προσθέτει στο σημερινό κόσμο κάτι το διαφορετικό; Κατά γενική ομολογία, η πρόοδος της τεχνολογίας και ειδικότερα το διαδίκτυο, έχει προσθέσει άλλη διάσταση στην έννοια της

¹²⁸ Keohane Robert- Nye Joseph, *Power and Interdependence*, Longman, 2001, σελ. 8

¹²⁹ Κουσκουβέλης Ι. Ηλίας, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Ποιότητα, Αθήνα, 2007, σελ. 450

αλληλεξάρτησης. Ακόμα, η ύπαρξη οργανισμών, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, αυξάνει την αλληλεπίδραση και την εξάρτηση κάποιων κρατών από κάποια άλλα.

Πλέον το κράτος δεν είναι ο μοναδικός φορέας εξουσίας, στο διεθνές πεδίο. Τα κυρίαρχα κράτη είναι αναγκασμένα (ή έχουν συμφωνήσει εθελούσια) να μοιράζονται τη διεθνή σκηνή, με άλλους παράγοντες, όπως τους διεθνείς οργανισμούς, ή τις πολυεθνικές επιχειρήσεις που λειτουργούν σε διάφορα σημεία του κόσμου. Ο Hedley Bull αναφέρει πως αν τα σύγχρονα κράτη έφταναν στο σημείο να μοιράζονται την εσωτερική εξουσία τους, πάνω στους πολίτες τους με περιφερειακές ενώσεις και παγκόσμιες αρχές, τότε ο κόσμος θα έτεινε να μοιάσει με εκείνο του Μεσαίωνα, κατά τον οποίο τα κρατικά μορφώματα μοιράζονταν την εξουσία τους με άλλους παράγοντες, κυρίως την Εκκλησία και τους φεουδάρχες. Ο Bull ονομάζει αυτή την κατάσταση, «νεομεσαιωνισμό».¹³⁰ Ο στόχος μας, λοιπόν, σε αυτό το σημείο είναι να ελέγξουμε, αν η αρχή της κυριαρχίας υφίσταται και αν ακόμα έχει την ικανότητα να υπηρετεί τους θεμελιώδεις σκοπούς, για τους οποίους εγκαθιδρύθηκε, δηλαδή τη διατήρηση του κράτους.

5.1 Αμφισβητούμενη Κυριαρχία

Λόγω των αλλαγών που περιγράφηκαν παραπάνω, πολλοί επιστήμονες αναφέρουν ότι το σύστημα των κυρίαρχων κρατών βρίσκεται υπό πίεση λόγω δύο παραγόντων: της παγκοσμιοποίησης και των αλλαγών στις διεθνείς νόρμες σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ο Stephen Krasner αναφέρει, ότι αυτό προκαλεί αναστάτωση στην κυριαρχία της αλληλεξάρτησης (βλ. παραπάνω), λόγω του ότι θέτει σε κίνδυνο τον κρατικό έλεγχο. Οι νόρμες των ανθρώπινων δικαιωμάτων προκαλούν προβλήματα στη Βεστφαλιανή κυριαρχία (βλ. παραπάνω), διότι αυτό σημαίνει ότι τα κράτη δεν έχουν την απόλυτη εξουσία να θέτουν τους δικούς τους κανόνες, σχετικά με τη μεταχείριση των ανθρώπων στο εσωτερικό τους.¹³¹

Ο Richard Cooper στο έργο του *The Economics of the Interdependence*, αναφέρει ότι η κίνηση του κεφαλαίου σε ένα κόσμο τέτοιας αλληλεξάρτησης, υποβαθμίζει την ικανότητα του κράτους να ελέγξει την εσωτερική του νομισματική πολιτική.¹³² Ο Noam αναφέρει, σχετικά με τις παγκόσμιες τηλεπικοινωνίες, ότι αυτές

¹³⁰ Bull Hedley, *η Αναρχη Κοινωνία*, Ποιότητα, Αθήνα, 2009, σελ. 314- 315

¹³¹ Krasner Stephen, *Abiding Sovereignty*, International Political Science Review (2001), Vol. 22, no. 3, σελ. 234

¹³² Cooper Richard, *The Economics of the Interdependence*, McGraw- Hill, New York, 1968

θα υπερβούν τη σημασία της εδαφικής κυριαρχίας, δηλαδή η σημασία του ελέγχου κάθε χώρας σε ένα συγκεκριμένο εδαφικό χώρο, θα θεωρείται σε λίγα χρόνια απαρχαιωμένη εξαιτίας των ηλεκτρονικών και τεχνολογικών επιτευγμάτων.¹³³ Παράλληλα, ο James Rosenau γράφει, ότι έχουν πλέον ανακύψει στον κόσμο διάφορα προβλήματα, που ξεπερνούν τα όρια του κράτους, όπως η ατμοσφαιρική μόλυνση, το παγκόσμιο ναρκεμπόριο, η τρομοκρατία, νομισματικές- οικονομικές κρίσεις, αλλά και ασθένειες όπως το AIDS ή η Έμπολα. Αυτά θεωρούνται, πως είναι προϊόντα της αλληλεξάρτησης, αλλά και της τεχνολογικής προόδου και όπως υποστηρίζει ο Rosenau το κράτος δεν μπορεί να δώσει λύση, τουλάχιστον ικανοποιητική, σε αυτά.¹³⁴ Πέρα από αυτά, γίνεται αναφορά από αρκετούς επιστήμονες, πως η βασική ιδέα της κυριαρχίας, δηλαδή ο αποκλεισμός της εξωτερικής επέμβασης στα εσωτερικά ενός κράτους, παραβιάζεται επανειλημμένα. Φυσικά, αυτό δεν είναι σημερινό φαινόμενο, αλλά υπήρχε πάντα στην παγκόσμια ιστορία, αυτό, όμως που το διακρίνει, είναι ότι αρκετές φορές οι διεθνείς οργανισμοί ή η οικονομική αλληλεξάρτηση, που συνδέουν τα κράτη, χρησιμοποιούνται ως μοχλοί πίεσης ή ξεκάθαρης επέμβασης στην εσωτερική πολιτική, από ένα ισχυρότερο κράτος, ή οργανισμό, ή ακόμα και εκ μέρους μιας πολυεθνικής εταιρίας.

Η εμπλοκή κρατών, ειδικά ισχυρών, στα εσωτερικά λιγότερο δυνατών κρατών δεν είναι κάτι καινούριο. Από τα αρχαία χρόνια, από την Αθήνα και τη Σπάρτη, μέχρι και σήμερα τις ΗΠΑ, η πρακτική είναι παρόμοια και εν πολλοίς, η βασική ιδέα της συνθήκης της Βεσφαλίας έχει παραβιαστεί απροκάλυπτα. Η ειδοποιός διαφορά με τη σημερινή εποχή, που είναι και ο λόγος αμφισβήτησης της αρχής της κυριαρχίας σήμερα, είναι ότι οι διεθνείς οργανισμοί, οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και οι πολυεθνικές εταιρείες γίνονται δούρειοι ίπποι, ισχυρών κυβερνήσεων που εποφθαλμιούν κάποια πιο αδύναμα κράτη. Κάτι επιπρόσθετο είναι, πως οι διεθνείς οργανισμοί, οι οποίοι είναι επιφορτισμένοι με την προστασία, ή την ασφάλεια των κρατών εθνών, είναι αρκετά αδύναμοι να τελέσουν αυτή τους τη βασική τους λειτουργία και επιτρέπουν την ανάμιξη των ισχυρών κρατών στα εσωτερικά άλλων. Η Βεσφαλιανή κυριαρχία, μπορεί ακόμα, να παραβιαστεί και από εθελοντικές κινήσεις με πραγματικά αγνές προθέσεις, των ηγετών διαφόρων κρατών. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι το καθεστώς των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην

¹³³ Noam E. M. (1987), *The Public Telecommunications Network: A Concept in Transition*, Journal of Communications, no. 37, σελ. 30-48

¹³⁴ Rosenau James, *Turbulence in World Politics*, Princeton University Press, Princeton, 1990, σελ. 13

Ευρώπη, το οποίο περιλαμβάνει υπερ- κρατικούς θεσμούς, όπως είναι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων δικαιωμάτων και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Αυτό είναι ένα φαινόμενο, που προήλθε από την μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο εποχή. Τότε, οι ηγέτες κρατών, στα οποία οι δημοκρατικές αρχές μόλις είχαν εγκατασταθεί και δεν ήταν και πολύ σταθεροποιημένες ακόμα, όπως η Γερμανία, ήθελαν να δυσκολέψουν το έργο κάποιου φιλόδοξου, υποψήφιου ηγέτη, να παραβιάσει τα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως έγινε κατά τη διάρκεια του πολέμου.¹³⁵

Τα παραδείγματα είναι πολλά, αλλά διαλέξαμε μόνο λίγα, προκειμένου, να αποδείξουμε τα λεγόμενά μας, αλλά και τη βάση της ανησυχίας κάποιων μελετητών. Η επιχείρηση «Διατήρησης της Δημοκρατίας» (Uphold Democracy) (1994- 1995), ήταν μια στρατιωτική επέμβαση, σχεδιασμένη να ανατρέψει το δικτατορικό καθεστώς, που επιβλήθηκε στη Αϊτή μετά το πραξικόπημα του 1991. Ο τότε πρόεδρος των ΗΠΑ, Bill Clinton, άσκησε πιέσεις στα Ηνωμένα Έθνη, προκειμένου να αποδειχθεί η ανάγκη επέμβασης, η οποία στόχο θα είχε την παλινόρθωση του καθεστώτος του προηγούμενου προέδρου Jean-Bertrand Aristide, κάτι που τελικά επικυρώθηκε με την Απόφαση του Συμβουλίου Ασφάλειας 940 στις 31 Ιουλίου 1994.¹³⁶ Παράλληλα, η επέμβαση των ΗΠΑ, στον πόλεμο της Γιουγκοσλαβίας έγινε με την ομπρέλα των Ηνωμένων Εθνών, κυρίως για ανθρωπιστικούς λόγους, μετά τη σφαγή στη Σρεμπρένιτσα. Η πίεση που άσκησαν διάφορες χώρες, αλλά και ΜΚΟ, ώθησε τον ΟΗΕ να δώσει το πράσινο φως στην εκκίνηση της επιχείρησης (1995- 1999), η οποία πέρα από την αρχικό αεροπορικό της κομμάτι, είχε ως στόχο και την εγκαθίδρυση της ειρήνης στην περιοχή, μέσω της εγκατάστασης στρατευμάτων του NATO και των Ηνωμένων Εθνών (peacemaking operation).¹³⁷ Να σημειωθεί, πως σε κάποια κράτη της Πρώην Γιουγκοσλαβίας, όπως το Κόσοβο, υπάρχουν ακόμα στρατιωτικά τμήματα του NATO.

Για να ανακεφαλαιώσουμε, η κυριαρχία αντιμετωπίζει κάποιες νέες προκλήσεις. Διεθνείς οργανισμοί, όπως ο ΟΗΕ, το Νομισματικό Ταμείο, η Παγκόσμια Τράπεζα, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου και πολλοί άλλοι, είναι πιο σημαντικοί και χρήσιμοι από ό, τι στο παρελθόν. Κάποιοι από αυτούς είναι

¹³⁵ Moravcsik, Andrew, *The Origins of the Human Rights Regimes: Democratic Delegation in Postwar Europe*, International Organization, no. 54, (2000), σελ. 217- 254

¹³⁶ Dinstein, Yoram. *War, aggression and self-defence* (4th ed.). Cambridge University Press, Cambridge, 2005, σελ. 287

¹³⁷ Jordan, Robert S., *International organizations: A comparative approach to the management of cooperation*. Greenwood Publishing Group, New York, 2001, σελ. 129

δέσμιοι στα μέλη τους, ιδιαίτερα εκείνοι, στους οποίους συμμετέχουν τα κράτη- μέλη με σημαντικούς πόρους, αλλά παράλληλα αξιωματούχοι εντός των Διεθνών οργανισμών μπορούν, να ενεργούν μεμονωμένα. Οι Διεθνείς Οργανισμοί μπορούν να είναι οι πομποί διεθνών προτύπων, εκ των οποίων πολλά αλλά όχι απαραίτητα όλα έχουν δημιουργηθεί αρχικά μέσα στις μεγαλύτερες και πιο ισχυρές πολιτείες. Αυτές οι οργανώσεις μπορούν να είναι τα μέσα για την υπονόμευση της Βεστφαλιανής κυριαρχίας των μελών τους. Με το τέλος του ψυχρού πολέμου, οι προϋποθέσεις για τη συμμετοχή κάποιου κράτους στα μεγάλα, διεθνή χρηματοπιστωτικά ιδρύματα έγιναν πιο διεισδυτικές. Η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης, η οποία ιδρύθηκε το 1991, ρητά επιβεβαίωσε τις πολιτικές προϋποθέσεις. Παλαιότερα ιδρύματα όπως και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η Παγκόσμια Τράπεζα άρχισαν να ασχολούνται περισσότερο με πολιτικά ζητήματα, παρά με την εκπόνηση λύσεων κατά αυτής της συμπεριφοράς. Η Τράπεζα και το Ταμείο, για παράδειγμα, σαφώς στόχευσαν τη διαφθορά στα μέσα της δεκαετίας του '90. Η προσκόλληση στις προϋποθέσεις- όρους των διεθνών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων είναι μια εκούσια πράξη, αλλά τέτοιες πράξεις μπορούν να υπονομεύσουν την εγγώρια αυτονομία των κρατών, εφόσον, πλέον είναι καλύτερο να πάρουν τα χρήματα που οι οργανισμοί αυτοί προσφέρουν και να παραδεχτούν την εξωτερική εμπλοκή σε εσωτερικά θέματα, παρά να εξαθλιωθούν οικονομικά.

Παράλληλα, η εξάπλωση των δημοκρατικών θεσμών και της τεχνολογικής ανάπτυξης, έχουν κάνει τη δραστηριοποίηση των μη κυβερνητικών οργανισμών, οι οποίοι λειτουργούν και εντός και εκτός συνόρων, πιο εμφανή. Το διαδίκτυο έκανε πιο εύκολη την οργάνωση μικρότερων ομάδων, που εναντιώνονται σε μεγάλες εταιρείες ή ακόμα και κράτη. Είναι χαρακτηριστικό, πως οι ΜΚΟ από 200 περίπου στα 1900, αυξήθηκαν στις 4000 το 1980. Οι ερευνητές Keck και Sikkink υποστήριξαν, πως αυτές οι οργανώσεις, μαζί με τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, το Διαδίκτυο, αλλά και κομμάτια της κυβερνητικής γραφειοκρατίας, είναι ικανές να αλλάξουν κρατικές πολιτικές.¹³⁸

Μιας που αναφερθήκαμε στο Διαδίκτυο, ένα πρόβλημα που αυτό προκάλεσε, είναι το ηλεκτρονικό έγκλημα, κάτι που είναι ένα αρκετά ενδιαφέρον θέμα. Διαφέρει αρκετά από το κοινό έγκλημα, το οποίο παρόλο που μπορεί να έχει τη βάση του σε μια χώρα, αν τα αποτελέσματα αυτού προσβάλλουν ένα άλλο κράτος, το

¹³⁸ Keck M.E.- Sikkink K., *Activists beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, Cornell University Press, Ithaca NY, 1998, chapter 1

τελευταίο μπορεί να ενεργήσει, προκειμένου να σταματήσει την απειλή αυτή. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα του ναρκοπολέμου των ΗΠΑ σε χώρες της Λατινικής Αμερικής, όπως την Κολομβία και το Μεξικό, στις δεκαετίες του 1980 και 1990. Οι Αμερικανοί επιχείρησαν σε άλλη χώρα, με τη νομική κάλυψη του ότι οι ναρκέμποροι λειτουργούσαν, κυρίως σε αμερικανικό έδαφος. Το ηλεκτρονικό έγκλημα, όμως είναι αρκετά διαφορετικό, πιο δύσκολο να οριστεί τοπικά, αλλά και να καταπολεμηθεί. Καταργεί την κυριαρχία του κράτους, το οποίο είναι και το κυριότερο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν τα κράτη. Για τον Stephen Krasner, οι επιλογές είναι δύο, είτε δημιουργείται ένας υπερκρατικός οργανισμός, ο οποίος να λειτουργεί με σκοπό την καταπολέμηση αυτού του θέματος, κάτι όμως, που καταργεί την κυριαρχία, ή να το αντιμετωπίσουν τα κράτη περιστασιακά με τα μέσα που αυτά διαθέτουν. Τα ισχυρότερα θα φέρουν τη δουλειά εις πέρας, ενώ τα λιγότερο ισχυρά θα μείνουν στο έλεος της ηλεκτρονικής ζούγκλας.¹³⁹

5.2 Κρατική συμπεριφορά στους Διεθνείς Οργανισμούς: το παράδειγμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Ποια είναι όμως, η συμπεριφορά των κρατών σε ένα διεθνή οργανισμό; Είναι ο βαθμός της κυριαρχίας που απολαμβάνουν, απόλυτος, μερικός, ή έχουν παραιτηθεί από τα κυριαρχικά δικαιώματά τους; Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα προς εξέταση είναι η περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς, πλέον, είναι πάνω από έναν απλό διεθνή οργανισμό, αλλά είναι μια από τις σημαντικότερες, πολιτικές οντότητες στη διεθνή αρένα. Οι προσπάθειες που έχουν γίνει, για να δημιουργηθεί μια ενιαία θεωρία για τον τρόπο, με τον οποίο τα κράτη λειτουργούν σε έναν οργανισμό, έχουν παράγει εκ διαμέτρου αντίθετα συμπεράσματα. Αυτό που θα προσπαθήσουμε εμείς, ειδικότερα στο θέμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είναι να αποδειχθεί ότι είναι μια ιδιόμορφη ένωση, ένα «ουδέτερο μετάλλαγμα», όπως τη χαρακτηρίζει ο Stephen Krasner, τόσο σχετικά με την κυριαρχία, όσο και για τις υπόλοιπες λειτουργίες της, αλλά εμείς θα μείνουμε περισσότερο στην πρώτη.

Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, το κλίμα ήταν πολύ ευνοϊκό για μια ευρωπαϊκή ενοποίηση. Η Ευρώπη είχε διαλυθεί από τον πόλεμο, οπότε η συνεργασία όχι μόνο θα απέτρεπε μια νέα πολεμική σύρραξη, αλλά θα βοηθούσε και τα κράτη να

¹³⁹ Krasner Stephen (2001), *Abiding Sovereignty*, International Political Science Review, Vol. 22, no. 3, σελ. 247

ορθοποδήσουν. Την αρχή έκανε ο Winston Churchill με ένα λόγο του στο Πανεπιστήμιο της Ζυρίχης το 1946, στον οποίο πρότεινε τη δημιουργία μιας νέας Ευρώπης σε κλίμα συνεργασίας, ειρήνης και ασφάλειας. Από την υπογραφή της Συνθήκης των Παρισίων το 1951 και τη δημιουργία της *Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα*, που αριθμούσε 6 κράτη (Δυτική Γερμανία, Γαλλία, Ιταλία, Κάτω Χώρες, Λουξεμβούργο και Βέλγιο), μέχρι και την υπογραφή του Ευρωπαϊκού Συντάγματος, με τη Συνθήκη της Λισαβόνας, το 2007, η Ευρωπαϊκή Ένωση με τα 28 της μέλη (με το Ηνωμένο Βασίλειο), είναι από τους σημαντικότερους πολιτικούς δρώντες, σήμερα. Είναι ένας υπερεθνικός οργανισμός, που αποτελείται από κυρίαρχα κράτη. Αυτά, είναι δεδομένο, ότι έχουν παραιτηθεί από κάποια κυριαρχικά τους δικαιώματα, προκειμένου να γίνουν μέλη αυτής της ένωσης (αλλά και άλλων υπερεθνικών οργανισμών, όπως τα Ηνωμένα Έθνη). Όμως, αρκετοί μελετητές, κρίνουν, πως και η εναπομένουσα κυριαρχία, δέχεται περιορισμούς, ολοένα και περισσότερους.

Η ερμηνεία της έννοιας της κυριαρχίας, στο πλαίσιο των υπερεθνικών οργανισμών και στην προκειμένη περίπτωση της Ευρωπαϊκής ένωσης, είναι διαφορετική από την παραδοσιακή. Ένα από τα βασικά κυριαρχικά δικαιώματα των κρατών μεταφέρεται στον οργανισμό. Το εκάστοτε κράτος- μέλος, χάνει την αποκλειστική ικανότητα να καθορίζει τους κανόνες, που θα εφαρμόζονται στο εσωτερικό του, δηλαδή στα νομικά και τα φυσικά πρόσωπα. Αυτό γιατί, η ίδια η ουσία του υπερεθνικού (ή υπερ- κρατικού) οργανισμού είναι να παίρνει αποφάσεις για τα μέλη, μέσα από τα σώματά του. Οι αποφάσεις αυτές είναι δεσμευτικές για όλα τα μέλη. Τα κράτη δέχονται κάτι τέτοιο, φυσικά για να προωθήσουν τα συμφέροντά τους και τους στόχους τους. Η υπερεθνικότητα, λοιπόν, υπονοεί τη μεταφορά κάποιων κυριαρχικών δικαιωμάτων στον οργανισμό, πράγμα που σημαίνει την ύπαρξη της κυριαρχίας και όχι τη σταδιακή παράδοση των δικαιωμάτων, μόλις ένα κράτος εισέλθει σε ένα τέτοιο οργανισμό.¹⁴⁰

Η Ευρωπαϊκή Ένωση με τον υπερεθνικό της χαρακτήρα δε σημαίνει ότι είναι «κράτος πάνω από κράτη», αλλά αποδεικνύει δύο χαρακτηριστικά της: υπεροχή και εφαρμοσιμότητα των δικαιωμάτων της, σε σχέση με τα αντίστοιχα των κρατών-μελών. Αν η Ένωση υιοθετήσει ένα μέτρο, αυτό είναι δεσμευτικό για όλους,

¹⁴⁰ Lindseth P., *The Contradictions of Supranationalism: Administrative Governance and Constitutionalization in European Integration since the 1950s*, University of Connecticut School of Law Articles and Papers, Loyola of Los Angeles Law Review, 2004, σελ. 363-406

ανεξάρτητα αν κάποιο κράτος ψήφισε αντίθετα σε αυτό. Υπάρχουν τρία επιχειρήματα, για το γιατί λειτουργεί έτσι η Ένωση: υπάρχουν διεθνείς, νομικές υποχρεώσεις σε σχέση με τα συμφωνηθέντα (δηλαδή τα κράτη εξαρχής έχουν δεχτεί, πως έτσι έχουν τα πράγματα), με αυτό τον τρόπο εξασφαλίζεται η αποτελεσματικότητα και η ενιαία εφαρμογή του Νόμου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τέλος, εμποδώνεται η αυτονομία της ευρωπαϊκής, νομικής τάξης. Εξαιτίας αυτού, λοιπόν, τα κράτη είναι ανίκανα να θεσπίσουν νόμους, που να έρχονται σε ευθεία σύγκρουση με αυτά που έχει αποφασίσει η Ένωση.

Βέβαια, παρά τη διατήρηση της κυριαρχίας των κρατών στο εσωτερικό της Ένωσης, αυτή έχει κάποια στοιχεία, που παραπέμπουν σε κράτος. Διαθέτει σύμβολα κράτους, όπως ύμνο και σημαία.¹⁴¹ Η ύπαρξη κοινού νομίσματος είναι μια πολύ μεγάλη απόδειξη της ευρωπαϊκής ενοποίησης¹⁴² και τέλος, ο δεσμευτικός χαρακτήρας των μέτρων και των πολιτικών της για όλους ανεξαιρέτως, είναι ένα άλλο επιπρόσθετο χαρακτηριστικό. Δεν είναι, όμως κράτος, ούτε και ομοσπονδία, όπως προσπαθούν να την παρουσιάσουν κάποιοι. Διάφοροι ερευνητές προσπάθησαν να εξηγήσουν τον ιδιότυπο χαρακτήρα της ένωσης. Αυτοί μπορούν να χωριστούν σε 4 κατηγορίες, ανάλογα με το πώς ερμηνεύουν τη λειτουργία και τη διατήρηση της εσωτερικής τάξης της ένωσης:

1. *Διακυβερνητικοί ή νεορεαλιστές*: (όπως ο Geoffrey Garrett και ο Barry Weingast) αυτοί ερμηνεύουν την Ε.Ε. ως ένα «φόρουμ για διακρατικό παζάρεμα». Τα μέτρα και οι πολιτικές που ακολουθούνται από την Ένωση, είναι αποτέλεσμα της θέλησης, αλλά και της διαπραγμάτευσης των μελών - κρατών.¹⁴³
2. *Φεντεραλιστές*: (όπως οι Fritz Scharpf και Renaud Dehousse) θεωρούν την Ένωση, ως μια αδιαίρετη πολιτεία.¹⁴⁴
3. *Νεολειτουργιστές*: (όπως Alec Stone Sweet, Anne- Marie Slaughter και Walter Mattli) τονίζουν το μειωμένο βαθμό ανεξαρτησίας κάθε κράτους- μέλους και υποστηρίζουν, πως οι πολιτικές που ακολουθούνται, τόσο από την Ευρωπαϊκή

¹⁴¹ Nugent N, *The Government and Politics of the European Union*, Duke University Press, Durham, 2006, σελ. 548

¹⁴² Nugent N, *The Government and Politics of the European Union*, σελ. 582

¹⁴³ Weingast Garrett, Geoffrey, and Barry, *Ideas, Interests, and Institutions: Constituting the EC's Internal Market*, Cornell University Press, Ithaca, 1993, σελ. 173–206.

¹⁴⁴ Goldstein, Leslie Friedman, *Constituting Federal Sovereignty : The European Union in Comparative Context*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 2001, σελ. 144

Επιτροπή, όσο και οι αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, ευνοούν τα συμφέροντα των οργανισμών και όχι των μελών τους.¹⁴⁵

4. *Ιστορικοί θεσμικοί*: (όπως ο Paul Pierson ή οι K. Thelen και S. Steinmo), οι οποίοι τονίζουν τη σημασία της ιστορικής εξέλιξης των κανόνων και των πολιτικών, μέσα από την αλληλεπίδραση των δρώντων, κάτω από την ομπρέλα μιας ένωσης.¹⁴⁶

Ο Andrew Moravcsik πρότεινε ένα κράμα, όλων των παραπάνω, το οποίο μπορεί να εξηγήσει καλύτερα το θεσμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που ονομάζει *φιλελεύθερο διακυβερνητισμό*. Τονίζει, όπως και ο νεολειτουργισμός, τη σημασία των οικονομικών δυνάμεων στις διακρατικές σχέσεις, αλλά και το γεγονός, ότι οι πολιτικές της Ε.Ε., προέρχονται από το πολιτικό μομέντουμ των εσωτερικών διεργασιών των κρατών, μια άποψη που τείνει περισσότερο στο διακυβερνητισμό.¹⁴⁷ Αυτό, ουσιαστικά, σημαίνει πως οι αποφάσεις της ένωσης, βασίζονται και εξαρτώνται από την εσωτερική κατάσταση των κρατών- μελών και όχι, τόσο, στην ικανότητα των οργάνων να θέτουν νόρμες.

Πολλοί ερευνητές, θεωρούν πως η λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τείνει στην «αποεθνικοποίηση» και στη συνακόλουθη κατάργηση της κυριαρχίας των κρατών μελών. Ειδικά, μετά και την ψήφιση του Ευρωπαϊκού Συντάγματος, γίνεται έκδηλο κάτι τέτοιο. Κάποιοι άλλοι, όμως δε συμφωνούν με αυτό το επιχείρημα. Η Inger Johanne Sand εξηγεί, πως τα έθνη- κράτη δεν εξαφανίζονται, αλλά γίνονται μέρος της διαδικασίας της κοινής συνύπαρξης κάτω από την ομπρέλα της Ένωσης. Είναι δεδομένο, πως το κυρίαρχο κράτος χάνει το μονοπώλιο της κυριαρχίας, αλλά αυτό είναι σημάδι των καιρών. Όπως ειπώθηκε και στην αρχή, το παιχνίδι στη διεθνή арένα, δεν παίζεται μόνο από τα κράτη, αλλά και από άλλους παράγοντες. Η ύπαρξη αυτών και κυρίως των υπερεθνικών οργανισμών, οι οποίοι αποφασίζουν και αυτές οι αποφάσεις πρέπει να γίνονται αποδεκτές από τα συμβαλλόμενα μέρη. Αυτό δε σημαίνει ότι η κυριαρχία, χάνεται, αλλά η κατάσταση αλλάζει. Ο όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψει τη σημερινή κατάσταση είναι η «*σύνθετη*

¹⁴⁵ Goldstein, Leslie Friedman, *Constituting Federal Sovereignty : The European Union in Comparative Context*, ο.π. σελ. 144

¹⁴⁶ ο.π. σελ 144

¹⁴⁷ Moravcsik Andrew, *Preferences and Power in European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach*, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 31, No. 4, σελ. 480- 482

κυριαρχία».¹⁴⁸ Σύμφωνα με τους μελετητές Grande και Pauly, η αμφισβήτηση της αρχής της κυριαρχίας, έγκειται στην αλλαγή του τρόπου διακυβέρνησης. Αυτό σημαίνει, ότι το μονοπώλιο της εξουσίας του κράτους, πλέον δεν ισχύει, αλλά αυτή μοιράζεται ανάμεσα στο κράτος και τους διεθνείς οργανισμούς, στους οποίους αυτό ανήκει.

Απόδειξη της ύπαρξης αυτής της σύνθετης κυριαρχίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, είναι ο τρόπος που δοκίμασε να αντιμετωπίσει την πρόσφατη οικονομική και τη μεταναστευτική κρίση. Μέχρι το 2009 και την έκρηξη της οικονομική κρίσης, η Ένωση περνούσε μια περίοδο πολιτικοποίησης και χαλαρής υιοθέτησης των θεσμών της. Σεβόταν την κυριαρχία των κρατών- μελών και τα μέτρα, που παίρνονταν συλλογικά, πολλές φορές δεν εφαρμόζονταν σε όλα τα μέλη, χωρίς ιδιαίτερη αντίδραση. Η οικονομική κρίση, όμως έδειξε την ευαισθησία της Ένωσης, την αδυναμία της να αντιδράσει συλλογικά σε μια κατάσταση, που λόγω της μεγάλης αλληλεξάρτησης μεταξύ των μελών, εξαπλώθηκε σαν ασθένεια σε πολλές χώρες. Πορτογαλία, Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία και Ιρλανδία έπεσαν θύματα, απειλώντας την οικονομική σταθερότητα όλης της Ένωσης.

Πλέον, οι ηγέτες της Ένωσης κατανόησαν, πως δεν μπορούσαν, τόσο στο θέμα της οικονομικής, όσο και στο θέμα της μεταναστευτικής κρίσης, να περιοριστούν σε τεχνικές λύσεις- «τσιρότα», οι οποίες δε λύνουν το θέμα αλλά το διαιωνίζουν, θέτοντας και τους ίδιους τους εαυτούς τους σε κίνδυνο.¹⁴⁹ Από την άλλη, είδαν τις κρίσεις αυτές, ως μια ευκαιρία να προχωρήσουν σε ριζικές μεταρρυθμίσεις, οι οποίες ως αποτέλεσμα θα είχαν την προστασία της Ένωσης, μέσα από μέτρα συλλογικά από όλους προς όλους. Αυτό κατηγορήθηκε, πολλές φορές, από ερευνητές ως αυταρχικό,¹⁵⁰ ή πέραν των συμφωνηθέντων, ή ότι δημιουργεί μια Ευρώπη δύο ταχυτήτων μέσω της ισχύος και όχι της συναίνεσης, εφόσον για να παρθούν αυτές οι αποφάσεις, σφυρηλατήθηκαν συμμαχίες κρατών, όπως αυτή της Γαλλίας και της Γερμανίας, με το γνωστό "Merkozy".¹⁵¹ Με αυτό τον τρόπο, τα κράτη- μέλη άρχισαν να βλέπουν τα οικονομικά προβλήματα με διαφορετικό μάτι, κατάλαβαν πως για να

¹⁴⁸ Pauly, Louis W., Grande, Edgar, *Complex Sovereignty: Reconstituting Political Authority in the Twenty- First Century*, University of Toronto Press, Toronto, 2007 σελ. 288

¹⁴⁹ Jabko Nicolas & Luhman Meghan (2019): *Reconfiguring sovereignty: crisis, politicization, and European integration*, Journal of European Public Policy, σελ. 5

¹⁵⁰ Kreuder-Sonnen, C. (2016), *Beyond integration theory: the (anti-) constitutional dimension of European crisis governance*, JCMS: Journal of Common Market Studies, no. 54(6), σελ. 1350–66

¹⁵¹ Fabbrini, S. (2016), *From consensus to domination: the intergovernmental union in a crisis situation*, Journal of European Integration, no. 38(5), σελ. 587–99.

προστατευτεί το ευρώ και η οικονομική σταθερότητα, έπρεπε να θεσπιστούν κανόνες,¹⁵² καταστρώνοντας ένα συλλογικό σχέδιο εξόδου από την κρίση.¹⁵³ Αυτό, βέβαια, δε σημαίνει ότι η κυριαρχία των κρατών καταργείται από την Τρόικα. Αυτή πρότεινε μέτρα, ή στόχους και η κυβέρνηση ήταν υπεύθυνη, να αποφασίσει πώς θα μπορούσε να τους κατακτήσει. Βέβαια, ως σημειωθεί πως όλα αυτά είναι στο θεωρητικό επίπεδο και πως είναι δεδομένο, ότι υπάρχει στις τάξεις της Ένωσης η αναζήτηση της ισχύος.

Όσον αφορά τη μεταναστευτική κρίση, τα πράγματα ήταν πιο δύσκολα. Η Ένωση πρότεινε (ή επέβαλε) τον έλεγχο των συνόρων αυτής, (δηλαδή των συνόρων των χωρών που είναι πιο εκτεθειμένες στις ροές των μεταναστών, όπως η Ελλάδα) την ύπαρξη της Frontex, ή ακόμα και τη δημιουργία νέας υπηρεσίας που θα επέβλεπε τα σύνορα. Για πολλές χώρες, όπως για την Ελλάδα και την Ισπανία, αυτό ήταν μια παραβίαση του κυριαρχικού δικαιώματος του κάθε κράτους- μέλους, να ελέγχει αυτό και μόνο τα σύνορά του.¹⁵⁴ Γι' αυτό και η Frontex έμεινε σε ένα πιο συμβουλευτικό επίπεδο, ή επενέβαινε όταν την καλούσαν τα κράτη. Βέβαια, μέτρα, όπως τα "hotspots", επιβλήθηκαν από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Η Ευρωπαϊκή Φρουρά Συνόρων και Ακτοφυλακής, έχει την ικανότητα να επέμβει στην επίβλεψη και τον έλεγχο των συνόρων ενός κράτους- μέλους, ακόμα και παρά την άρνηση της κυβέρνησης, εφόσον έτσι έχει αποφασίσει η πλειοψηφία των μελών στο συμβούλιο.¹⁵⁵

5.3 Η αντοχή της κυριαρχίας

Η πραγματική ερώτηση, που πρέπει να θέσει ο οποιοσδήποτε, που ασχολείται με την αρχή της κυριαρχίας, είναι το γιατί τα κράτη επιλέγουν να διαθέσουν κομμάτι των δικαιωμάτων τους και του μονοπωλίου της εσωτερικής τους εξουσίας, για να γίνουν μέλος μιας ομάδας; Για να απαντηθεί αυτό το ερώτημα, οφείλει κανείς να παρομοιάσει το περιβάλλον του διεθνούς συστήματος, με αυτό της

¹⁵² Zeitlin, J. (2016), *EU experimentalist governance in times of crisis*, West European Politics, no. 39(5), σελ. 1073–94

¹⁵³ Schelkle, W. (2017) *The Political Economy of Monetary Solidarity: Understanding the Euro Experiment*, Oxford University Press, Oxford

¹⁵⁴ Jabko Nicolas & Luhman Meghan(2019): *Reconfiguring sovereignty: crisis, politicization, and European integration*, Journal of European Public Policy, σελ. 14

¹⁵⁵ European Parliament. (2016) *Report on the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on the European Border and Coast Guard*, Brussels. A8-0200/2016, available at <http://statewatch.org/news/2016/jun/ep-border-guardreg-text-for-trilogues-30-5-16.pdf>.

φυσικής κατάστασης, στην οποία βρισκόταν ο άνθρωπος, πριν σχηματιστεί το κράτος, δηλαδή η πολιτική κοινότητα.

Όπως περιγράψαμε και πιο πάνω, η φυσική κατάσταση για το άτομο, ήταν γεμάτη αβεβαιότητα, ανταγωνισμό και ατομικότητα. Ο καθένας ήταν υπεύθυνος για τον εαυτό του, ενώ ζούσε σε μια συνεχή κατάσταση πολέμου. Η επιβίωση ήταν το πρώτο και το κυρίαρχο μέλημα του ανθρώπου. Στη συνέχεια έγινε κατανοητό, ότι ήταν αδύνατο να επιβιώσει ο καθένας μόνος, γι' αυτό και συνενώθηκαν οι άνθρωποι σε πολιτικές ενώσεις, τα κράτη. Σε αυτά παρέδωσαν κάποια από τα βασικά τους δικαιώματα, κυρίως αυτό της απόλυτης ελευθερίας, προκειμένου να καταφέρουν να ξεδιαλύνουν την αβεβαιότητα του πολέμου. Το κράτος, έτσι, ανέλαβε να τους προστατεύει, όντως κυρίαρχο, με βασικό του μέσο το νόμο και έχοντας το μονοπώλιο της βίας στο εσωτερικό.

Αυτή η κατάσταση ομοιάζει με το διεθνές σύστημα. Αυτό είναι άναρχο, δηλαδή χαοτικό και γεμάτο αταξία. Τα κράτη είναι κυρίαρχα και παλεύουν για την επιβίωση και την υπεροχή μέσα σε μια κατάσταση ανταγωνισμού και πολέμου, εφόσον στο σύστημα απουσιάζει μια ανώτερη αρχή, που να επιβάλλει την τάξη.¹⁵⁶ Ο πόλεμος και ο ανταγωνισμός για την αναζήτηση της ισχύος είναι συνεχής και αδυσώπητος. Σε αυτό πρέπει να προστεθεί το γεγονός, πως κανένα κράτος δεν μπορεί να είναι σίγουρο για τις προθέσεις του άλλου, οπότε ζει σε μια συνεχή κατάσταση αμφιβολίας και αβεβαιότητας. Όπως αναφέρει και ο John Mearsheimer, αυτό που κυριαρχεί στο διεθνές σύστημα είναι ο αγώνας για την ισχύ, η αυτοβοήθεια και ο φόβος. Τα κράτη, λοιπόν, αισθάνονται στο διεθνές περιβάλλον, όπως ο άνθρωπος μέσα στη φυσική κατάσταση. Λειτουργούν, όπως αυτός, δηλαδή προσπαθούν να συνεννοηθούν. Κυρίως, οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, εκτός από το ανυπολόγιστο κόστος σε ανθρώπινες ζωές, στην κοινωνικοπολιτική και οικονομική σταθερότητα, που έφεραν, έδειξαν πως τα κράτη πρέπει να κάνουν κάτι, προκειμένου να περιορίσουν την αβεβαιότητα του συστήματος. Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, αρχικά και στη συνέχεια οι υπόλοιποι οργανισμοί και ενώσεις κρατών, που ακολούθησαν, χρωστούν την ύπαρξή τους σε αυτή ακριβώς την προσπάθεια.

Τα κράτη, λοιπόν, προκειμένου να επιβιώσουν σε μια συνεχή κατάσταση πολέμου, αποφάσισαν να συνενωθούν, σε οργανισμούς, οι οποίοι δε θα είναι μόνο πλατφόρμες επικοινωνίες, αλλά θα είναι ικανοί να ορίσουν νόρμες και να ρυθμίσουν

¹⁵⁶ Mearsheimer J. John, *Η τραγωδία των μεγάλων Δυνάμεων*, Ποιότητα, Αθήνα, 2006, σελ. 79- 82

διακρατικές διαφωνίες. Ο στόχος της δημιουργίας των οργανισμών, ήταν οι κανόνες αυτοί να συνοδεύονται με ένα συγκεκριμένο σκοπό. Οι θεσμοί είναι σταθερά μοτίβα συμπεριφοράς, που παράγουν τάξη και ομαλότητα, σύμφωνα με το Hedley Bull.¹⁵⁷ Με άλλα λόγια, τα κράτη μεταφέρουν ένα μέρος της εξουσίας, αλλά και των κυριαρχικών τους δικαιωμάτων, ούτως ώστε να υπάρχει, αυτή η ανώτερη δύναμη, μέσα στο σύστημα, ή όπως το ονομάζει ο Mearsheimer το 100 (911, στην αγγλική έκδοση), το οποίο να αστυνομεύει το διεθνές περιβάλλον, αφαιρώντας ένα μέρος της αβεβαιότητας και της αναρχίας.

Μιλάμε, λοιπόν, για ένα είδους κοινωνικό συμβόλαιο μεταξύ των κρατών, προκειμένου να δημιουργηθούν τα όργανα, εκείνα που θα περιορίσουν τον πόλεμο και θα εγγυηθούν την επιβίωση. Είναι αλήθεια, όμως, κάτι τέτοιο; Πρακτικά οι διεθνείς οργανισμοί είναι αυτοί, που εγγυώνται την ειρήνη και την ασφάλεια των κρατών- μελών τους; Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα είναι απλή και είναι αρνητική, ή τουλάχιστον μερικώς αρνητική.

Ο ρόλος του κράτους δεν έχει μειωθεί, αυτό είναι κυρίαρχο, αποκλειστικά υπεύθυνο για την ασφάλεια του, με το απόλυτο μονοπώλιο της εξουσίας στο εσωτερικό του. Οι οργανισμοί βοηθούν, προφανώς, στη διατήρηση μιας σταθερότητας, εφόσον κάνουν πιο εύκολη τη συνδιαλλαγή μεταξύ των κρατών, χωρίς, όμως αυτό να σημαίνει πως αυτό αφαιρεί από το κράτος, την κυριαρχία του. Είναι δεδομένο, πως για να γίνει κάποιος μέλος ενός τέτοιου θεσμού, θα πρέπει να παραιτηθεί από κάποια δικαιώματά του. Αυτό είναι, εν πολλοίς όμως, θεωρητικό. Αν δεχτούμε, πως ο φιλελεύθερος διακυβερνητισμός του Moravcsik, είναι η τάση, που μπορεί να εξηγήσει τη λειτουργία των θεσμών καλύτερα, τότε δεν μπορεί κανείς να αρνηθεί, πως αυτοί είναι έρμια των εσωτερικών τεκταινόμενων των κρατών- μελών. Επιστρέφουμε, έτσι, στη σύλληψη του Peter Gourevitch, στο ότι δηλαδή, η δεύτερη εικόνα του Waltz, επηρεάζει το διεθνές περιβάλλον και το αντίθετο.

Ο Stephen Krasner αναφέρει τους λόγους για τους οποίους, η κυριαρχία και το κράτος, παρά τις μεγάλες αλλαγές στον τρόπο διοίκησης και άσκησης της πολιτικής, είναι ισχυρά και θα διατηρηθούν. Ο ερευνητής υποστηρίζει πως πολλές φορές στην ιστορία, ένα σύστημα κατέρρευσε, κάτω από την πίεση ενός άλλου, πιο εξελιγμένου, άρα και με μεγαλύτερη αντοχή. Συνεχίζει, αναφέροντας, πως οι κανόνες που κατασκεύασαν το οικοδόμημα που λέγεται σήμερα κράτος, ή ακόμα και αυτοί

¹⁵⁷ Diez Thomas, Manners Ian & Whitman G. Richard (2011), *The Changing Nature of International Institutions in Europe: the Challenge of the European Union*, European Integration, 33:2, σελ. 119

που καθόρισαν την αρχή της κυριαρχίας, δεν δημιουργήθηκαν εν μια νυκτί και από έναν ηγέτη ή ένα θεωρητικό, με ένα απλό πακέτο αποφάσεων.¹⁵⁸ Οι αρχές, που συμφωνήθηκαν στη Βεστφαλία, ήταν αποτέλεσμα μιας πολιτικής ζύμωσης, πολλών χρόνων, που τελικά οδήγησαν σε ένα σύστημα, το οποίο υπάρχει μέχρι και σήμερα, με κάποιες εξελίξεις, λόγω ακριβώς του χρόνου και των συνθηκών. Για να αλλάξει αυτό το σύστημα, χρειάζεται να επέλθουν κοσμοϊστορικά γεγονότα και εξαιτίας αυτών να παρθούν μεγάλες και δύσκολες αποφάσεις, τόσο από το λαό, όσο και από την ηγεσία του υπάρχοντος συστήματος.

Για να κατανοήσουμε, σε βάθος το γιατί τα κυρίαρχα κράτη θα διατηρηθούν, είναι ωφέλιμο να χρησιμοποιηθεί το εξελικτικό παίγνιο, το οποίο εφαρμόζεται στη βιολογία. Ορίζει ένα πλαίσιο διαγωνισμών, στρατηγικών και αναλύσεων στις οποίες μπορεί να διαμορφωθεί ο δαρβινικός ανταγωνισμός. Ξεκίνησε το 1973 με τη διατύπωση των διαγωνισμών John Maynard Smith και George R. Price, οι οποίες αναλύθηκαν ως στρατηγικές και τα μαθηματικά κριτήρια που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την πρόβλεψη των αποτελεσμάτων ανταγωνιστικών στρατηγικών. Αυτό το παίγνιο, υποθέτει, ότι όλοι οι παίκτες είναι ορθολογικοί, αλλά μυωπικοί, δηλαδή μπορούν και προσπαθούν να επιλέξουν την καταλληλότερη στρατηγική για να επιβιώσουν και να εξελιχθούν, χωρίς να μπορούν να κοιτάζουν ποια επιλογή θα τους συνέφερε, ίσως, περισσότερο στο μέλλον.¹⁵⁹ Έτσι, λοιπόν, λειτουργούν τα κράτη. Δεν μπορούν να γνωρίζουν τι πραγματικά, υπάρχει στο διεθνές σύστημα, καθώς, η αβεβαιότητα είναι μεγάλη και κανένας δεν μπορεί να είναι σίγουρος για κανέναν, παρά για τον εαυτό του, οπότε εφόσον το υπάρχον σύστημα λειτουργεί, δεν υπάρχει λόγος να καταργηθεί η κυριαρχία και το κράτος, για να τα αντικαταστήσει μια παγκόσμια κυβέρνηση.

Ο Stephen Krasner αναφέρει, προσπαθώντας να αντικρούσει τα επιχειρήματα εκείνων που πιστεύουν, ότι το κυρίαρχο κράτος είναι κάτι απαρχαιωμένο, τέσσερις λόγους, για να τονιστεί η αντοχή του:¹⁶⁰

1. Αν πραγματικά, γίνει η αντικατάσταση και το κυρίαρχο κράτος καταρρεύσει, αυτό θα συνοδευτεί με την εγκαθίδρυση νέων κανόνων, νέων συνηθειών, που

¹⁵⁸ Krasner Stephen (2001), *Abiding Sovereignty*, International Political Science Review, Vol. 22, no. 3, σελ. 240

¹⁵⁹ Maynard-Smith, J.; Price, G. R. (1973), *The Logic of Animal Conflict*, *Nature*, no. 246 (5427), σελ. 15–18

¹⁶⁰ Krasner Stephen (2001), *Abiding Sovereignty*, International Political Science Review, Vol. 22, no. 3, σελ. 241- 244

καμία σχέση δε θα έχουν με τους υπάρχοντες. Όπως ειπώθηκε και πιο πάνω, τέτοιες αλλαγές, χρειάζονται χρόνο, προκειμένου να προετοιμαστεί το έδαφος, αλλά και να κατανοηθούν σε βάθος οι αλλαγές αυτές. Αυτό σημαίνει πως θέλει μια μεγάλη προσπάθεια και δέσμευση. Για παράδειγμα, είναι πολύ δύσκολο να φανταστεί κανείς ένα κόσμο, χωρίς κράτος, δηλαδή χωρίς τη σημαία, τον ύμνο και γενικότερα όλα τα σύμβολα της χώρας, με την οποία έχει συνδέσει την ύπαρξή του.

2. Αρκετοί αναφέρουν, ότι το περιεχόμενο της κυριαρχίας καλύπτεται με ένα πέπλο υποκρισίας. Δηλαδή, καθολικά αποδεκτοί κανόνες, όπως της μη επέμβασης στα εσωτερικά των κρατών, έχουν παραβιαστεί πολλές φορές. Οι λόγοι, τους οποίους προέβαλε το ΝΑΤΟ, για να επέμβει στο Γιουγκοσλαβικό εμφύλιο, όμως, δεν ήταν πολύ διαφορετικοί, από τους λόγους επέμβασης των Μεγάλων Δυνάμεων, την περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης, ή από τον τρόπο που σχεδιάστηκε η συνθήκη ειρήνης στο συνέδριο του Βερολίνου, το 1878. Και στις τρεις περιπτώσεις, ο κανόνας μη επέμβασης παραβιάστηκε, με τη δικαιολογία προστασίας των μειονοτήτων και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που και στα τρία παραδείγματα, καταπατήθηκαν συστηματικά. Η ύπαρξη, λοιπόν, πολλαπλών τάσεων, αντί να απειλούν την κυριαρχία και την αγιότητα του κράτους, μπορεί να είναι ικανή, ουσιαστικά να διασώσει το σύστημα, εφόσον επιτρέπει στους ηγέτες των ισχυρότερων κρατών, να κυνηγούν υλικούς ή ιδεολογικούς στόχους, από τη μία, ακολουθώντας αυστηρά τους κανόνες της κυριαρχίας, από την άλλη. Γιατί κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί, πως η επέμβαση στη Βοσνία, έγινε και για να επέλθει η εσωτερική κυριαρχία και η τάξη, καθώς με αυτό τον τρόπο θα επιτυγχανόταν και η ηρεμία στην περιοχή.
3. Η παγκοσμιοποίηση και η συνακόλουθη αλληλεξάρτηση, για πολλούς, απειλεί την οικονομική κυριαρχία των κρατών. Υποστηρίζεται, δηλαδή, πως τα κράτη, πλέον, δεν μπορούν να διαχειριστούν σωστά τις ροές κεφαλαίων, οι οποίες αυξήθηκαν, κατά κόρων τα τελευταία χρόνια. Αυτό, όμως και πάλι, δεν είναι κάτι καινούριο. Το ίδιο πρόβλημα υπήρχε και κατά το 19ο αιώνα, όταν τα κράτη ήταν δεσμευμένα στον κανόνα χρυσού και τα εσωτερικά χρηματοπιστωτικά αποθέματα, με τα επιτόκια, ρυθμίστηκαν με τέτοιο τρόπο, ώστε να διατηρηθεί μια εξωτερική ισορροπία. Μπορεί η μακροοικονομική θεωρία του Keynes να έχει για πολλούς ξεπεραστεί, όμως αυτό είναι μια

εξέλιξη του τελευταίου μισού του 20ου αιώνα. Πλέον, το κράτος, κυρίως ένα αδύναμο, που δεν μπορεί να διαχειριστεί τις οικονομικές εξελίξεις έχει την επιλογή να παραιτηθεί από αυτό τον τομέα και να ζητήσει βοήθεια. Δεν καταργείται, έτσι η κυριαρχία, αλλά τίθενται σε λειτουργία οι διεθνείς οργανισμοί.

4. Τέλος, πρέπει κανείς να σκεφτεί, ότι η κυριαρχία θα διατηρηθεί, καθώς τα επιχειρήματα υπέρ της εσωτερικής κυριαρχίας, του αποκλεισμού της εξωτερικής επέμβασης, της κρατικής ισότητας και της διεθνούς αναγνώρισης, συνδυάζονται με την ύπαρξη και άλλων παραγόντων στο σύστημα. Η κυριαρχία είναι ένα αδύναμο σημείο ισορροπίας, το οποίο αντί να εξαφανίζεται, στην εγκαθίδρυση νέων θεσμών, αυτή ζει με αυτούς, δημιουργώντας, έτσι μεταλλαγμένα μορφώματα, όπως αυτό της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Με άλλα λόγια, αυτό είναι η σύνθετη κυριαρχία, για την οποία μιλήσαμε και πιο πάνω.

Αν μπορούσαμε να προσθέσουμε ένα ακόμα λόγο, για τον οποίο το κυρίαρχο κράτος θα διατηρηθεί, είναι το ότι οι διεθνείς οργανισμοί, οι οποίοι αναμένεται να λάβουν τη σκυτάλη, δεν είναι περιβεβλημένοι με ένα αυστηρό νομικό πλαίσιο, το οποίο να τους δίνει την απαραίτητα βαρύτητα, για να αποτελέσουν την αποκλειστική εξουσία στο σύστημα. Αναφέραμε και πιο πάνω, πως το κράτος έχει ως όπλο του, το νόμο, η εξουσία του, λοιπόν, έχει στέρεα νομικά θεμέλια και μέσω αυτών μπορεί να επιβραβεύει ή να τιμωρεί τους πολίτες του. Το Διεθνές Δίκαιο, παρόλη την ύπαρξή του και την καθολική αποδοχή, δεν έχει αυτή τη βαρύτητα. Δεν είναι λίγες οι φορές, που ένα κράτος το παραβιάζει, χωρίς να υπάρχει καμιά τιμωρία, ή έστω μια χλιαρή αντίδραση.

Αντί Επιλόγου

Ο Max Weber υποστηρίζει, πως υφίστανται τέσσερις αρχές σχετικά με την κυριαρχία:

1. *Αρχή της κυριαρχίας*: εδώ ο Weber, εννοεί το μονοπώλιο του νόμιμου εξαναγκασμού, δηλαδή το μονοπώλιο της εξουσίας στο εσωτερικό του κράτους.
2. *Αρχή της εδαφικότητας*: η εξουσία εξασκείται σε ένα συγκεκριμένο χώρο, ο οποίος έχει διεθνώς αναγνωρισμένα σύνορα. Αυτή η εξουσία, απαγορεύεται να υπερβεί αυτά τα όρια, εκτός αν τίθεται θέμα αυτοάμυνας.
3. *Αρχή της λογικής νομιμότητας*: η άσκηση της κυρίαρχης εξουσίας, πρέπει να γίνεται μέσα από ένα σύνολο γραπτών, λογικών κανόνων, ένα νομικό κώδικα, δηλαδή, παρά μέσω της παράδοσης.
4. *Αρχή του γραφειοκρατικού θεσμισμού*: η ύπαρξη και η λειτουργία θεσμών σε ένα κράτος, εγγυάται την άσκηση μιας διαρκούς και ισχυρής εξουσίας.¹⁶¹

Αν αυτές οι αρχές συνδυαστούν με τον ορισμό του Jean Bodin «η κυριαρχία είναι αυτή η απόλυτη και διαρκής δύναμη, που έχει ανατεθεί σε μια Κοινοπολιτεία, η οποία στα Λατινικά ορίζεται ως *majestas* (μεγαλοπρέπεια)» και τα τέσσερα είδη της κυριαρχίας, κατά τον Stephen Krasner (κυριαρχία της αλληλεξάρτησης, ενδοκρατική κυριαρχία, βεσφαλιανή ή βαττελιανή κυριαρχία, διεθνής νομική κυριαρχία) έχει κανείς έναν ικανοποιητικό ορισμό της έννοιας, ώστε να κατανοήσει με ποιον τρόπο, αυτή επηρέασε την επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων, αλλά και γενικότερα την πολιτική πρακτική.

Ειδικά, όμως μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, με την αλλαγή στο διεθνές περιβάλλον, η αρχή της κυριαρχίας άρχισε να αμφισβητείται. Νέοι παίκτες, όπως οι Διεθνείς οργανισμοί, οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, οι πολυεθνικές εταιρείες, αλλά και άλλοι παράγοντες όπως οι οικονομικές και μεταναστευτικές κρίσεις προσέθεσαν αναστάτωση στο σύστημα, ωθώντας πολλούς ηγέτες και μελετητές να αμφισβητήσουν την αρχή, που εδώ και περίπου πέντε αιώνες είναι από τους πυλώνες του κράτους και του διεθνούς συστήματος, γενικότερα. Το παράδειγμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι πολύ επίκαιρο και ακριβές, για να κατανοήσουμε τη

¹⁶¹ Weber Max, *Weber's Rationalism and Modern Society*, translated and edited by Tony Waters and Dagmar Waters, Palgrave Books, New York, 2015, σελ. 129-198

σύγχυση που υπάρχει. Το «ουδέτερο μόρφωμα», όπως το αποκαλεί ο Stephen Krasner, παρόλο που έχει δεσμευτεί να σέβεται τη μη εμπλοκή στα εσωτερικά των κρατών- μελών, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η οικονομική και η μεταναστευτική κρίση, προχώρησε στην κατάστρωση συλλογικού σχεδίου άμυνας, με σαφή έλεγχο της Ένωσης, πάνω στα εν κινδύνω κράτη.

Αυτό, όμως, δεν είναι κάτι καινούριο. Οι πρακτικές αυτές πάντα υπήρχαν και η κυριαρχία και το κράτος πάντα επιζούσαν. Τι συμβαίνει λοιπόν πραγματικά; Είναι κλειδί για να απαντηθεί αυτή η ερώτηση, η διάσταση του χρόνου. Όπως και σε άλλες επιστήμες, όπως στη φυσική, έτσι και στις Διεθνείς σχέσεις, ο χρόνος παίζει καθοριστικό ρόλο, ακόμα και αν δεν το κατανοούμε πάντα. Οι αλλαγές στη βάση του συστήματος χρειάζονται χρόνο να εμποδωθούν και πάντα θα υπερισχύουν λύσεις, που παραδοσιακά είχαν αποτέλεσμα. Το κυρίαρχο κράτος ήταν, είναι και θα είναι ο ακρογωνιαίος λίθος του συστήματος, εφόσον ακόμα και οι ίδιοι οι νέοι παίκτες λειτουργούν με βάση αυτά που αυτό αποφασίζει, εν πολλοίς. Ουσιαστικά, είναι αυτό που αναφέραμε για το φιλελεύθερο διακυβερνητισμό του Moravcsik. Απόδειξη όλων αυτών είναι τα παραδείγματα του Brexit. Αποτέλεσμα των μέτρων, που πάρθηκαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση, που για πολλά κράτη- μέλη παραβίαζαν κυριαρχικά τους δικαιώματα, ήταν η υπερψήφιση της αποχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου, από το βρετανικό λαό. Όταν, δηλαδή, οι Βρετανοί αισθάνθηκαν, ότι μπορεί να μεταβληθούν από βαρόμετρο σε όργανο της Ένωσης, αποχώρησαν, εν μέσω, φυσικά, μιας λαϊκίστικης εκστρατείας ψεμάτων, κάτι που θα έχει άσχημα αποτελέσματα για τη χώρα.

Δε διαφωνεί κανείς, πως ένα κράτος, λόγω της συμμετοχής του σε ένα διεθνή οργανισμό και της αλληλεξάρτησης που υπάρχει στο διεθνές περιβάλλον, παραιτείται από ένα κομμάτι της κυριαρχίας του. Κάτι, που εντούτοις δε σημαίνει, ότι δεν υπάρχει πλέον κυριαρχία, ή ότι αυτή είναι μια έννοια ξεπερασμένη. Είναι ο πυλώνας που κρατά το κράτος ζωντανό, όπως αυτό το γνωρίζουμε και το μελετούμε εδώ και αιώνες. Η πραγματικότητα είναι, ότι η κυριαρχία είναι μια αδύναμη, αλλά εύπλαστη έννοια, η οποία δε θα εξαφανιστεί, αλλά θα μάθει να ζει μαζί με τις αλλαγές, προσφέροντας μια κάποια σταθερότητα, σε ένα άστατο και απρόβλεπτο σύστημα.

Βιβλιογραφία

Βιβλία (ελληνόγλωσσα)

Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, *Σοφοκλέους Αντιγόνη*, Ελληνικός Εκδοτικός Οργανισμός, Αθήνα, 1969

Bull Hedley, *η Άναρχη Κοινωνία*, Ποιότητα, Αθήνα, 2009

Burns E. M., *Ευρωπαϊκή Ιστορία ο Δυτικός πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2006

Hobbes Thomas, *Λεβιάθαν*, Γνώση, Αθήνα, 2006

Hobbes Thomas, *Περί του Πολίτη*, μτφρσ. Ηλίας Βαβούρας- Ευτυχία Φιριπή, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, 2015

Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel, *Θεωρίες της Πολιτικής και του Κράτους*, Σαββάλας, Αθήνα, 2005

Ήφαιστος Παναγιώτης, *Ιστορία, Θεωρία και Πολιτική Φιλοσοφία των Διεθνών Σχέσεων*, Ποιότητα, Αθήνα, 1999

Θουκυδίδου, *Ιστορία*, Α' 23, Μτφρσ. Άγγελος Σ. Βλάχος, Εστία, Αθήνα, 2012

Kissinger Henry, *Παγκόσμια τάξη*, Λιβάνη, Αθήνα, 2014

Κουσκουβέλης Ι. Ηλίας, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Ποιότητα, Αθήνα, 2007

Mearsheimer J. John, *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, Ποιότητα, Αθήνα, 2011

Μπενιέ Ζαν- Μισέλ, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Φιλοσοφίας, Φυσιογνωμίες και έργα*, Καστανιώτη, Αθήνα, 1999

Morgenthau J. Hans, *Η Πολιτική μεταξύ των Εθνών*, Ποιότητα, Αθήνα, 2018

Ψυχοπαίδης Κ., *Ιστορία και μέθοδος*, Σμίλη, Αθήνα, 1994

Wight Martin, *Διεθνής Θεωρία: τα Τρία Ρεύματα Σκέψης*, Ποιότητα, Αθήνα, 2011

Waltz N. Kenneth, *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, Ποιότητα, Αθήνα, 2011

Βιβλία (ξενόγλωσσα)

Bodin Jean, *On Sovereignty, Six Books Of The Commonwealth*, Translation by M. J. Tooley, Seven Treasures Publications, USA, 2009

Bloch, Ernst, *Naturrecht und Menschliche Würde*, Suhrkamp, Frankfurt, 1999

Brown Chris, *Sovereignty, Rights and Justice: International Political Theory Today*, Blackwell Publishers Ltd, Cambridge, 2002

Cooper Richard, *The Economics of the Interdependence*, McGraw- Hill, New York, 1968

Damrosch Leopold, *Jean-Jacques Rousseau: Restless Genius*, Houghton Mifflin Company, New York, 2005

Dinstein, Yoram. *War, aggression and self-defence* (4th ed.). Cambridge University Press, Cambridge, 2005

Durant Will, Durant Ariel, *The Story of Civilization: Rousseau and revolution; a history of civilization in France, England, and Germany from 1756, and in the remainder of Europe from 1715 to 1789*, Simon and Suster, New York, 1967

Erhard C. D., *Betrachtungen über Leopolds des Weisen Gesetzgebung in Toscana*, Richter, 1791

Gilpin Robert, *The Richness of the Tradition of Political Realism*, Columbia Univ. Press, New York, 1986

Goldstein, Leslie Friedman, *Constituting Federal Sovereignty : The European Union in Comparative Context*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 2001

Jordan, Robert S., *International organizations: A comparative approach to the management of cooperation*. Greenwood Publishing Group, New York, 2001

Keck M.E.- Sikkink K., *Activists beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, Cornell University Press, Ithaca NY, 1998

Keohane Robert- Nye Joseph, *Power and Interdependence*, Longman, 2001

Krasner Stephen, *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, Princeton Univ. Press, Princeton New Jersey, 2001

Lindseth P., *The Contradictions of Supranationalism: Administrative Governance and Constitutionalization in European Integration since the 1950s*, University of Connecticut School of Law Articles and Papers, Loyola of Los Angeles Law Review, 2004

Marquis de Dangeau, *Mémoire sur la mort de Louis XIV*, Bibliothèque nationale de France, Paris, 1858

Masters, R. D., *The Political Philosophy of Rousseau*, Princeton University Press, Princeton, 2015

Merriam C. E, Jr, *History of the Theory of Sovereignty since Rousseau*, Batoche Books, Ontario, 2001

Montesquieu, *The Spirit of the Laws*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017

Nugent N, *The Government and Politics of the European Union*, Duke University Press, Durham, 2006

Pauly, Louis W., Grande, Edgar, *Complex Sovereignty: Reconstituting Political Authority in the Twenty- First Century*, University of Toronto Press, Toronto, 2007

Riedel Manfred, *Studien zu Hegels Rechtsphilosophie*, Suhrkamp, Frankfurt, 1969

Rosenau James, *Turbulence in World Politics*, Princeton University Press, Princeton, 1990

Shaw Martin, *Theory of the Global State*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 2000

Trousseau, R., *Rousseau et sa fortune littéraire*, Ducros, St. Médard en Jalles, 1971

Wallerstein Immanuel, *World Systems Analysis: an Introduction*, Duke University Press, Durham- North Carolina, 2004

Weber Max, *Weber's Rationalism and Modern Society*, translated and edited by Tony Waters and Dagmar Waters, Palgrave Books, New York, 2015

Weingast Garrett, Geoffrey, and Barry, *Ideas, Interests, and Institutions: Constituting the EC's Internal Market*, Cornell University Press, Ithaca, 1993

Άρθρα (ξενόγλωσσα)

Breeden David (2009), <http://www.lone-star.net/mall/literature/gawain.htm>

Darel E. Paul (1999), *Sovereignty, survival and the Westphalian blind alley in International Relations*, Review of International Studies, no 25

Diez Thomas, Manners Ian & Whitman G. Richard (2011), *The Changing Nature of International Institutions in Europe: the Challenge of the European Union*, European Integration, 33:2

European Parliament. (2016) *Report on the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on the European Border and Coast Guard*, Brussels. A8-0200/2016, <http://statewatch.org/news/2016/jun/ep-border-guardreg-text-for-trilogues-30-5-16.pdf>.

Fabbrini, S. (2016), *From consensus to domination: the intergovernmental union in a crisis situation*, *Journal of European Integration*, no. 38(5)

Hillmer Norman (2001), *Commonwealth*, The Canadian Encyclopedia, <https://web.archive.org/web/20070927193413/http://thecanadianencyclopedia.com/index.cfm?PgNm=TCE&Params=A1ARTA0001798>

Hinsley, F. H, *Sovereignty*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1986

Jabko Nicolas & Luhman Meghan (2019): *Reconfiguring sovereignty: crisis, politicization, and European integration*, *Journal of European Public Policy*

Krasner Stephen (2001), *Abiding Sovereignty*, *International Political Science Review*, Vol. 22, no. 3

Kreuder-Sonnen, C. (2016), *Beyond integration theory: the (anti-) constitutional dimension of European crisis governance*, *JCMS: Journal of Common Market Studies*, no. 54(6)

Maynard-Smith, J.; Price, G. R. (1973), *The Logic of Animal Conflict*, *Nature*, no. 246 (5427)

Moravskic Andrew (1993), *Preferences and Power in European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach*, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 31, No. 4

Noam E. M. (1987), *The Public Telecommunications Network: A Concept in Transition*, *Journal of Communications*, no. 37

Schelkle, W. (2017) *The Political Economy of Monetary Solidarity: Understanding the Euro Experiment*, Oxford University Press, Oxford

Wendt Alexander (1992), *Anarchy is what States makes of it: the Social Construction of Power Politics*, International Organization, 46

Wendt Alexander (1994), *Collective Identity Formation and the International State*, American Science Review, 88

Zeitlin, J. (2016), *EU experimentalist governance in times of crisis*, West European Politics, no. 39(5)